

SOMMARCIRKEL 2023

MARXISTISK EKONOMI, PROPAGANDA & IDEOLOGI, MARXISM & KULTUR

INNEHÅLL:

Arbetarbildnings förord	4
BLOCK 1 – MARXISTISK EKONOMI	6
<i>Leo Huberman & Sybil H. May</i> Socialismens ABC (utdrag)	7
<i>Karl Marx</i> Kapitalet 1 (utdrag).....	22
Erik Bohman Döden på jobbet.....	35
BLOCK 2 – PROPAGANDA & IDEOLOGI	43
Brottstycken om hegemoni.....	43
Åsa Linderborg Socialdemokraterna skriver historia (utdrag) Henrik Nordvall Folkbildning som mothegegonisk praktik Perry Anderson Motsägelse hos Gramsci (utdrag)	
<i>Göran Therborn</i> Maktens ideologi och ideologins makt (utdrag).....	56
<i>V.I. Lenin</i> Vad bör göras?	63
BLOCK 3 – MARXISM & KULTUR	76
<i>Leo Trotskij</i> Kultur och socialism (utdrag)	77
<i>Walter Benjamin</i> Konstverket i reproduktionsåldern (utdrag).....	92
<i>Mark Fisher</i> Kapitalistisk realism (utdrag).....	96
<i>Bruni De la Motte & John Green</i> Stasistat eller socialistiskt paradiset? (utdrag).....	117
<i>Kristen Ghodsee</i> Varför kvinnor har bättre sex under socialismen (utdrag)	126

Arbetarbildnings förord

Texterna i årets sommarcirkel kommer att vara uppdelade i tre tematiska block, med tre träffar på varje tema. Texterna är valda utifrån att de är bra underlag för lärande och diskussion, däremot ska de inte ses som någon återspeglning av Arbetarbildnings politiska linje.

Block ett kommer vara en introduktion i eller en användbar återblick på **marxistisk politisk ekonomi**. Vi inleder med att läsa en text ur *Socialismens ABC* där vi får bekanta oss med många av de mest centrala begreppen för den marxistiska synen på ekonomi. Vid träff två kommer vi att kasta oss över Marx:s stora livsverk, *Kapitalet*, genom att läsa dess inledande kapitel. På den tredje träffen läser vi en mer samtida text, *Döden på jobbet*, vars titel skvallrar om dess innehåll; den kapitalistiska utsugningen gör inte bara våra liv svårare, den dödar oss.

Block två är texter kring temat **ideologi och propaganda** och vi hoppas under träffarna att försöka börja bena ut frågan om hur vi kan bryta igenom den borgerliga hegemonin. Under den första träffen i detta block kommer vi att läsa tre texter om hegemoni, där författarnas syner både korrelerar och skiljer sig åt på olika punkter. Under träff två läses en text av Therborn om *Maktens ideologi och ideologins makt*. Vid tredje tillfället på detta block går vi igenom ett utdrag ur Lenins klassiska text, *Vad bör göras?*, vilken kanske mer än någon annan text representerar födseln av den bolsjevistiska, och senare kommunistiska, traditionen.

Block tre avhandlar ämnet **kultur**: vad är kultur, hur skapas den och hur påverkar den oss? Till första träffen läser vi två texter, en av Trotskij och en av Benjamin, som är tänkta att ge en allmän grund för en diskussion om vad som är marxismens syn på kultur. Vid tillfälle två kommer vi att läsa ett utdrag ur Fishers *Kapitalistisk realism* som tittar på kulturen i den senkapitalistiska verkligheten.

Som avslutning på blocket och på hela sommarcirkeln läses två texter om försök att skapa en annan kultur än den kapitalistiska och om hur politiken och samhällsbygget återspeglar sig ända till de mest intima relationerna människor emellan.

Arbetarbildning, juni 2023

BLOCK 1

MARXISTISK EKONOMI

*Leo Huberman och
Sybil H. May*
Socialismens ABC
(utdrag)
1953

1. Klasskamp

Det spelar ingen roll om man är rik eller fattig, stark eller svag, vit, svart, gul eller brun, folken överallt måste producera och distribuera vad de behöver för att leva.

Produktionssystemet och distributionssystemet i USA kallas kapitalism. Många andra länder i världen har samma system.

För att producera och distribuera bröd, kläder, hus, bilar, radioapparater, tidningar, mediciner, skolor och mycket annat krävs två förutsättningar:

1. Jord, gruvor, råmaterial, maskiner, fabriker - det som ekonomerna kallar produktionsmedel.
2. Arbetskraft - arbetare som använder sin styrka och skicklighet för att med och ur produktionsmedlen skapa önskade produkter.

I USA, liksom i andra kapitalistiska stater, är produktionsmedlen inte allmän egendom. Jorden, råmaterialet, fabriken, maskinerna ägs av individer - av kapitalister. Detta är av oerhörd betydelse. Därför att om man äger eller inte äger produktionsmedlen bestämmer ens ställning i samhället. Om man tillhör den lilla gruppen av ägare till produktionsmedlen - kapitalistklassen - kan man leva utan att arbeta. Om man tillhör den större gruppen som inte äger produktionsmedlen - arbetarklassen - kan man inte leva om man inte arbetar.

2. Mervärde

En klass lever av att äga; den andra klassen lever av att arbeta. Kapitalistklassen erhåller sina inkomster av att anställa andra som arbetar för den; arbetarklassen erhåller sina inkomster i form av löner för utfört arbete.

Eftersom arbetskraft är av avgörande betydelse för produktion av varor, som vi behöver för att kunna leva, skulle man kunna tro att de som utför arbetet - arbetarklassen - skulle belönas rikligt. Så är inte fallet. I det kapitalistiska samhället är det inte de som arbetar mest som får de högsta inkomsterna utan de som äger mest.

Vinsten (profiten) får hjulen att snurra i det kapitalistiska samhället. Den smarte affärsmannen är den som betalar så litet som möjligt för vad han köper och får så mycket som möjligt för vad han säljer. Det första steget på vägen till hög profit är att minska utgifterna (kostnaderna). En av produktionskostnaderna utgörs av arbetslöner. Det ligger därför i arbetsgivarens intresse att betala så låga löner som möjligt. Det ligger likaledes i hans intresse att få ut så mycket arbete från arbetarna som möjligt.

Ägarna till produktionsmedlen och de som arbetar har helt motsatta intressen. För kapitalisterna är egendomen ett förstahandsintresse, humanitet ett andrahandsintresse; för arbetarna är humaniteten ett förstahandsintresse, egendom ett andrahandsintresse. Det är därför som de två klasserna i ett kapitalistiskt samhälle alltid är i konflikt med varandra. Båda sidor i klasskriget handlar som de gör därför att de är tvungna. Kapitalisten måste skapa profit för att förbli kapitalist. Arbetaren måste sträva efter anständig lön för att kunna leva. Den ena kan endast lyckas på den andras bekostnad.

Allt tal om "harmoni" mellan kapital och arbete är nonsens. I det kapitalistiska samhället är sådan harmoni inte möjlig därför att vad som är bra för den ena klassen är dåligt för den andra och tvärtom.

Det förhållande som nödvändigtvis måste existera mellan ägarna till produktionsmedlen och arbetarna i ett kapitalistiskt samhälle innebär kniven på strupen.

I det kapitalistiska samhället producerar man inte varor man behöver för att tillfredsställa sina egna behov, man producerar varor för att sälja till andra. Medan folk tidigare producerade varor som de själva använde, producerar de idag varor för marknaden.

Det kapitalistiska systemet sysslar med produktion och utbyte av varor.

Arbetaren äger inte produktionsmedlen. Han kan förtjäna sitt levebröd endast på ett sätt - genom att mot betalning hyra ut sig åt dem som äger. Han ger sig ut på marknaden med en vara att sälja - sin arbetskraft, sin arbetskraft. Det är vad arbetsgivaren köper av honom. Det är vad arbetsgivaren betalar honom för. Arbetaren säljer sin vara, arbetskraft, till ägaren mot lönen.

Hur stor lön får han? Vad bestämmer lönen storlek?

Svaret återfinns i det förhållandet att vad arbetaren har att sälja är en vara. Värdet av hans arbetskraft, liksom värdet hos varje annan vara, bestäms av den socialt sett nödvändiga arbetstid som krävs för att producera den. Men eftersom arbetarens arbetskraft är en del av honom själv, är värdet av hans arbetskraft likvärdigt med den föda, de kläder och annat som han behöver för att kunna leva (och, eftersom tillgången på arbetskraft måste fortbestå, för att kunna bilda familj).

Med andra ord så måste ägaren till en fabrik, kvarn eller gruva, om han vill ha utfört fyrtio timmars arbete, betala den man som skall utföra arbetet tillräckligt för att denne ska kunna leva och skaffa barn, som kan överta platsen när han själv blir gammal för att arbeta eller dö.

Därför får arbetaren lön för sitt uppehälle i utbyte mot sin arbetskraft. I vissa länder dessutom litet mer för att han ska kunna köpa en radio, ett kylskåp eller en biobiljett då och då.

Betyder denna ekonomiska lag, som ger arbetarna löner som endast räcker till uppehållet, att arbetarnas politiska aktioner och fackföreningsaktioner är utsiktslösa? Nej, definitivt inte. Tvärtom så har arbetarna i några länder inklusive USA, genom sina fackföreningar kunnat höja sina löner över existensminimum. Det är viktigt att komma ihåg att detta är enda sättet för arbetarna att hindra denna ekonomiska lag från att fungera hela tiden.

Varifrån kommer då profiten?

Vi hittar inte svaret i varuutbytet utan i produktionsledet. Vinsterna som går till kapitalistklassen kommer från produktionen.

Arbetarna har, genom att förvandla råmaterial till slutprodukt, skapat välstånd och nya värden. Skillnaden mellan den lön som arbetaren får och det värde som han tillfört råmaterialet är vad arbetsgivaren behåller.

Därifrån kommer profiten.

När en arbetare hyr ut sig åt en arbetsgivare, säljer han inte vad han producerar; arbetaren säljer sin produktionsförmåga. Arbetsgivaren betalar inte arbetaren för resultatet av åtta timmars arbete; arbetsgivaren betalar honom för åtta timmars arbete. Arbetaren säljer sin arbetskraft för hela arbetsdagens längd - säg åtta timmar. Låt oss anta att den nödvändiga tiden för att producera värdet av arbetarens lön är fyra timmar. Men han slutar inte då att arbeta och går hem. Ånej. Han har blivit lejd för att arbeta i åtta timmar. Därför fortsätter han att arbeta de övriga fyra timmarna. Under dessa fyra timmar arbetar han *inte åt sig själv* utan åt *arbetsgivaren*. En del av hans arbete är *betalt* arbete; en del är *obetalt* arbete. Arbetsgivarens vinst kommer från det obetalda arbetet.

Det *måste* finnas en skillnad mellan vad arbetaren får i lön och vad värdet av vad han producerar är, annars skulle inte arbetsgivaren anställa honom. Skillnaden mellan vad arbetaren får i lön och värdet av de varor han producerar kallas *mervärde*.

Mervärdet är den vinst som går till arbetsgivaren. Han köper arbetskraft till ett visst pris och säljer arbetsprodukten till ett högre pris. Skillnaden - mervärdet - behåller han för sig själv.

3. Kapitalackumulation

Kapitalisten startar med egna pengar. Han köper produktionsmedel och arbetskraft. Arbetarna, som använder sin arbetskraft på produktionsmedlen, producerar varor. Kapitalisten tar dessa varor och säljer dem - för pengar. Den summa pengar han får vid slutet av processen måste vara högre än den summa han startade med. Skillnaden är hans profit.

Om penningssumman vid slutet av processen inte är större än penningssumman han startade med, har det inte blivit någon profit och då slutar han producera. Kapitalistisk produktion varken börjar eller slutar

med människors behov. Den börjar och slutar med pengar.

Penningssummor växer inte av att stå still, genom att gömmas på kistbotten. De kan bara växa genom att användas som kapital, d.v.s. genom att köpa produktionsmedel och arbetskraft och sålunda få del i de nya rikedomar som skapas av arbetare varje timme, varje dag och varje år.

Detta blir en verklig karusell. Kapitalisten vill ha större och större profit så att han kan få mer kapital (produktionsmedel och arbetskraft), så att han kan få större och större vinst, så han kan få mer kapital, så att han kan etc., etc. etc.

Nu är det så att man ökar profiten genom att få arbetaren att producera fler och fler varor, fortare och fortare, till mindre och mindre kostnad.

En bra idé, men hur förverkligas den? Maskiner och vetenskaplig drift var (och är) svaret. Mer arbetskraftsfördelning. Massproduktion. Ökad hastighet. Större effektivitet. Fler maskiner. Automation, som möjliggör för en arbetare att utföra vad som tidigare utfördes av fem arbetare, av tio, arton, tjugosju ...

De arbetare som gjorts "överflödiga" av automationen blir en "industriell reservarmé" som långsamt svälter ihjäl eller som, genom sin blotta existens, hjälper till att sänka lönerna för dem som är lyckliga nog att ha arbete.

Automationen skapar inte bara en överflödsbefolkning av arbetare, den ändrar också arbetets karaktär. Outbildad, lågavlönad arbetskraft kan - med hjälp av en maskin - utföra arbete som tidigare krävde skicklig, högavlönad arbetskraft. Barn kan inta de vuxnas plats i fabriken, kvinnor kan ersätta män.

Konkurrens tvingar alla kapitalister att försöka producera varor billigare än andra. Ju lägre hans "arbetskraftskostnad" är, desto lättare är det för honom att sälja billigare än hans konkurrenter och ändå få vinst. Med automationens utbredning följer att kapitalisten kan få arbetare att producera mer och mer varor, fortare och fortare, billigare och billigare.

Men den nya och förbättrade maskinparken som gör detta möjligt kostar en massa pengar. Det betyder produktion i större skala än tidigare, det betyder större och större fabriker. Med andra ord, det betyder ackumulation av mer och mer kapital.

Kapitalisten har inget val. Största vinsten får den kapitalist som använder de mest avancerade och tekniskt effektiva metoderna. Därför

strävar alla kapitalister efter förbättringar. För att kunna hålla sig kvar på marknaden, för att kunna möta konkurrens från andra och bevara vad han redan har, måste kapitalisten ständigt öka sitt kapital.

Det är inte bara så att han *vill* ha större profit, så att han kan ackumulera kapital för att få större profit han upptäcker att systemet *tvingar* honom till det.

4. Monopol

Det grövsta humbug som någonsin drabbat det amerikanska folket är det ständigt upprepade påståendet att vårt ekonomiska system bygger på den "fria privata företagsamheten".

Detta är inte sant. Endast en del av vårt ekonomiska system är uppbyggt på konkurrens, frihet och individualism. Återstoden - och den allra viktigaste delen - är raka motsatsen: monopoliserad, kontrollerad och kollektiverad.

Konkurrens var, enligt teorin, något utmärkt. Men kapitalisterna upptäckte att praktiken inte stämde med teorin. De upptäckte att konkurrens minskade vinsten medan samverkan ökade vinsten. De var ju intresserade av vinst så varför konkurrera? Utifrån deras synpunkt var det bättre att samverka.

Och samverka gjorde de med olja, socker, whisky, järn, stål, kol och en mängd andra varor.

"Fri, konkurrerande företagsamhet" var redan 1875 på tillbakagång. År 1888 hade truster och monopol ett sådant stryppgrepp på den amerikanska ekonomin att president Grover Cleveland tyckte det var nödvändigt att utfärda en varning till kongressen:

"När vi betraktar resultaten av samlat kapital så upptäcker vi truster, karteller och monopol, medan medborgaren kämpar längst bak i kön eller trampas till döds under en järnfot. Korporationer som omsorgsfullt skulle kontrollerats av lagen och bli folkets tjänare, håller nu snabbt på att bli folkets herrar."

Genom föreningen av industrins och finansens kapital kunde några korporationer expandera så kraftigt att en handfull firmor inom några industrigrenar idag producerar mer än hälften av den totala produktionen eller nästan hela. Inom dessa industrier existerar inte längre "det traditionella amerikanska systemet med fri konkurrerande företagsam-

het". I dess ställe har vi fått koncentration av den ekonomiska makten på ett fåtal händer - monopol.

Här är några exempel hämtade från 1946 års rapport från representanthusets Committee on Small Business, kallad United States Versus Economic Concentration and Monopoly:

General Motors, Chrysler, och Ford producerar tillsammans nio av tio bilar som framställs i USA.

1934 producerade de fyra stora tobakbolagen American Tobacco Company, R. J. Reynolds, Liggett & Myers och P. Lorillard - 84% av cigarretterna, 74% av pipetobaken och 70% av tuggtobaken.

De fyra stora gummibolagen - Goodyear, Firestone, U.S. Rubber och Goodrich - redovisar nästan 93% av gummiindustrins totala nettoförsäljning.

Före kriget kontrollerade de tre största bolagen inom tvålindustrin - Procter & Gamble, Lever Bros. och Colgate-Palmolive-Peet Co. - 80% av marknaden. 10% hölls av tre andra bolag. De återstående 10% stod uppskattningsvis 1.200 tvålproducenter för.

Två bolag - Libby-Owens-Ford och Pittsburgh Plate Glass Co. - gör tillsammans 95% av allt slipat glas i landet.

The United States Shoe Machinery Co. kontrollerar mer än 95% av hela skoproduktionen i USA.

Det är inte svårt att förstå att monopolkapitalisterna, med denna enorma dominans, är i stånd att bestämma priserna. Och det är också vad de gör. De fastställer dem så att de kan göra största möjliga vinster. De fastställer dem genom överenskommelser sinsemellan. Eller genom att den mäktigaste korporationen fastställer priset, vilket gör att resten av industrin måste följa efter. Eller, vilket ofta händer, de kontrollerar patenten och ger sedan tillverkningslicens, men endast till de som går med på att stanna i ledet.

Monopol gör det möjligt för monopolkapitalisterna att nå sitt syfte - enorma vinster. Konkurrerande industrier går med vinst under goda tider men med förlust under dåliga tider.

Motståndet mot monopolens makt och profiter, som började sista kvartalet under förra århundradet har fortsatt detta århundrade. Men fastän mycket blev sagt om "det tilltagande onda" gjordes mycket litet åt det. Varken Federal Trade Commission eller justitiedepartementets antitrustavdelning fick ens när de ville göra något, de medel och det folk

som behövdes för att åstadkomma något.

Ett faktum är att mycket litet kunde göras. När Standard Oil Company "upplöstes" 1911 påstås att Mr. J. P. Morgan gjort följande riktiga kommentar: "ingen lag kan få någon att konkurrera med sig själv." Senare händelser visade att Mr. Morgan hade rätt. År 1955:

En tiondels procent av samtliga företag i USA ägde 52 procent av alla tillgångar.

En tiondels procent av samtliga företag tjänade 50 procent av de sammanlagda nettovinsterna.

Mindre än fyra procent av alla industrier tjänade 84 procent av samtliga nettovinster.

"En bättre mekanism för att göra den fattige fattigare och den rike rikare kan knappast tänkas."

Detta är vad TNEC-rapporten säger om monopol.

Som bevis tar den monopolens resultat för arbetare, råvaruproducenter, konsumenter och aktieägare.

Arbetarna blir fattigare genom "monopolinnehavarnas försummelse när det gäller att betala löner som svarar mot deras produktivitet".

Råvaruproducenterna (d.v.s. bönder) blir fattigare genom "de låga priser som monopolinnehavarna ibland betalar".

Konsumenterna blir fattigare genom "de höga priser som monopolinnehavarna tar".

Aktieägarna, å andra sidan, blir rikare genom "de onödigt höga vinster som monopolinnehavarna sålunda lyckas få ut".

När man någon gång gör påstående att vi har en farlig koncentration av makt och rikedomar i händerna på ett fåtal så förnekar försvararna av Storfinsans att bilden är så svart som den utmålas. De påstår att även där vinsterna är onödigt höga sprids dessa vinster bland befolkningens miljoner och inte inom en liten grupp. De påstår att aktieägarskapet är vida spritt, att inte endast Mr. Big, utan också Tom, Dick och Harry och miljoner andra vanliga människor äger aktier i de jättelika monopolföretagen. Det är ett förtroendeingivande påstående och det lurar ganska många.

Men påståendet att "folket" äger den amerikanska industrin är nonsens. Antalet aktieägare i ett bolag kan vara stort. Men detta är inte avgörande. Avgörande är i stället *hur många som äger hur mycket*.

Avgörande är hur vinsterna delas bland aktieägarna. Och det ögonblick man får se den siffran förstår man att "folket" som helhet äger en mikroskopisk del av amerikansk industri, medan en handfull Big Boys äger det mesta och inhöstar de enorma vinsterna.

De mest imponerande och lättförstådda siffrorna i detta sammanhang fick kongressen år 1938 av president Roosevelt:

År 1929 var ett föregångsår vad det gäller spridning av aktieägarskap. Men detta år fick tre tiondels procent av vårt folk 78 procent av den kända individuella utdelningen. Detta har samma effekt som om en på tre hundra i vår befolkning fick 78 cent för varje dollar i aktieutdelningen, medan övriga 299 delade på resterande 22 cent.

Den sanna bilden presenterades kongressen 1941 av senator O'Mahoney i Final Report and Recommendations of the Temporary National Economic Committee där han satt som ordförande:

"Vi vet att de största rikedomarna och inkomsterna i landet ägs av ett fåtal stora företag, att dessa företag i sin tur ägs av ett oändligt litet antal personer och att vinsterna från dessa företags verksamhet går till en mycket liten grupp."

6. Kriser och depression

Fakta om spridningen (eller snarare den bristande spridningen) av inkomster avslöjar den grundläggande svagheten hos det kapitalistiska systemet utifrån ekonomiska aspekter.

Inkomsterna för arbetarklassen är vanligtvis för låga för att kunna köpa upp industriproduktionen.

De besuttnas inkomst är ofta för hög för att det skall löna sig att investera i en marknad som är så begränsad genom de många fattigdom.

Flertalet bland befolkningen, som skulle vilja köpa varorna har inte råd. Det fåtal som har råd har så mycket pengar att de inte kan göra av med alltihop.

Industrins utökning har sprungit iväg med sjumilakliv; men ökningen av konsumenternas köpkraft har sniglat sig fram.

Massproduktionens problem är löst; problemet med massförsäljning av producerade varor är inte löst.

Det finns marknad för varorna om man avser arbetarnas behov; den

finns inte om man avser deras förmåga att betala för de varor de behöver.

Resultatet blir de periodiska nedgångar i systemet som vi kallar kriser och depressioner.

För att få profit måste kapitalisten betala så litet som möjligt till sina arbetare.

För att kunna sälja sina produkter måste kapitalisten betala så mycket som möjligt till sina arbetare.

Han kan inte göra både och. Låga löner möjliggör höga profiter men samtidigt gör de profiterna omöjliga därför att de reducerar efterfrågan på varor. Det är en olöslig motsättning.

Inom det kapitalistiska systemets ram finns det ingen väg ut. *Vi måste få depressioner.*

Efter krisen 1929 verkade det som om USA för alltid hade lämnat bakom sig den tid då kapitalismen fortfarande kunde expandera. I fortsättningen skulle den inte vara sysselsatt med att utvidga sig, utan med att hålla motsättningarna nere till ett minimum.

Folket ville ha arbete. Dess möjligheter var dåliga. Enligt J. M. Keynes, den berömde engelske ekonomen, "pekar bevis på att full, eller t.o.m. nästan full sysselsättning, är en sällsynt och kortlivad företeelse".

Det fanns emellertid ett sätt på vilket det kapitalistiska systemet kunde ge arbeten. Det fanns ett sätt som kunde göra de paralyserande bristerna i kapitalismen - underkonsumtion och överproduktion - överkomliga. Det fanns ett sätt som kunde få bort den överhängande faran av överskott - ett sätt som kunde få allting som producerades att säljas med profit.

Det fanns ett botemedel för kapitalismens dödliga sjukdomar: kriser och depressioner.

Krig

Efter 1929 stod det klart att endast genom förberedelser och genomförande av krig kunde det kapitalistiska systemet ge full sysselsättning för människor, material, maskiner och pengar.

7. Imperialism och krig

Den stora monopolindustrin medförde kraftigare utveckling av produktionskrafterna än någonsin tidigare. Industriägarnas förmåga att producera varor växte snabbare än deras landsmäns möjligheter att konsumera dem.

Det betydde att de *måste* sälja sina varor utanför landets gränser. De måste finna utländska marknader som kunde avsätta deras överskottsvaror.

Var skulle de finna dem?

Det fanns ett svar - kolonier.

Nödvändigheten av att hitta marknader för överskottsvaror var bara ett skäl till påtryckningarna för att skaffa kolonier. Massproduktion i stor skala kräver stora förråd av råvaror. Gummi, olja, nitrater, tenn, koppar, nickel - dessa och flera andra råvaror var nödvändiga för monopolkapitalisterna överallt. De ville äga eller kontrollera källorna för de nödvändiga råvarorna. Detta var en andra faktor som ledde till imperialism.

Men mer betydelsefull än båda dessa skäl var nödvändigheten av att finna en marknad för ett annat överskott - överskottet av kapital.

Detta var den huvudsakliga orsaken till imperialismen.

Monopolindustrin gav sina ägare stora profiter. För mycket profit. Mer pengar än ägarna visste vad de skulle göra av. Mer pengar än de någonsin kunde använda. Mer pengar än de kunde finna inkomstbringande investeringar för i hemlandet. En överhopning av kapital.

Denna industri- och finansallians som sökte profiter i varu- och kapitalmarknader var imperialismens huvudorsak. Så tänkte J. A. Hobson redan 1902, när han publicerade sitt banbrytande studium av ämnet:

"Imperialismen är de stora industriledarnas strävan att bredda kanalerna för utflödet av deras överskottsrikedomar genom att söka främmande marknader och främmande investeringsobjekt för att avsätta de varor eller det kapital som de inte kan sälja eller använda i hemlandet."

Behandlingen av koloniernas folk varierade vid olika tidpunkter och från plats till plats. Skändligheterna var dock genomgående - ingen imperialiststat hade rena händer. Leonard Woolf, en välkänd expert i ämnet skrev:

"Precis som det under det sista århundradet har uppträtt klart definierade klasser i de europeiska nationerna, kapitalister och arbetare, exp-

loatörer och exploaterade, har det också internationellt börjat uppträda klart definierade klasser, imperialismakterna i Väst och de förtryckta raserna i Afrika och Asien, den ena regerar och exploaterar, den andra regeras och exploateras."

USA är inget undantag från andra imperialistiska nationer. Profiterna från alla privata investeringar gick till de inblandade finansgrupperna men regeringens politik, regeringens pengar och regeringens styrka användes för att möjliggöra och skydda deras privata initiativ. President Taft var rättfram om de band som existerade mellan monopolkapitalisternas behov och regeringens politik: "Även om vår utrikespolitik inte bör avvika en hårmån från rättvisans raka väg, kan den gott omfatta aktiv interventionspolitik för att säkra våra handelsmäns och kapitalisters möjligheter till vinstgivande investeringar."

På 1900-talet växte monopolkapitalismen i varje stor industrination och därmed problemet vad man skulle göra med överskottskapitalet och överskottsvarorna. När giganterna, som kontrollerade den egna inhemska marknaden, möttes på den internationella marknaden blev det först konkurrens - lång, hård, bitter. Och sedan avtal, sammanslutningar, karteller på internationell basis.

Med dessa stora internationella sammanslutningar som skrev avtal för att dela upp världsmarknaden kunde det tyckas som om konkurrensen måste upphöra och en period av bestående fred börja. Men detta inträffar inte eftersom styrkeförhållandena ständigt förändras. En del företag blir större och mäktigare medan andra sjunker undan. Vad som var rättvist vid ett tillfälle blir sålunda orättvist vid ett senare tillfälle. Den starkare gruppen är missnöjd och en kamp för att erhålla en större andel börjar. Varje regering skyndar till försvar av sina egna nationella företag. Det oundvikliga resultatet är krig.

Imperialismen leder till krig. Men krig fastställer ingenting för alltid. Fientligheterna som inte längre kan lösas genom förhandlingar runt ett bord försvinner inte därför att förhandlingarna utförs med kraftiga sprängämnen, atombomber, lemlästade människor och stympade kroppar som argument.

Nej. Jakten efter marknader måste fortsätta. Monopolkapitalismen måste ha marknader för sina överskottsvaror och överskottsmaterial och nya krig kommer att fortsätta att utkämpas så länge som monopolkapitalismen fortsätter att existera.

8. Staten

Produktionsmedlen som privat egendom är en särskild sorts egendom. Den ger den ägande klassen makt över den icke-ägande klassen. Det möjliggör för dem som äger att inte bara leva utan att arbeta, utan dessutom att bestämma om icke-ägarna skall arbeta och under vilka förhållanden. Det skapar en herre-tjänare-relation mellan kapitalistklassen, som befäller, och arbetarklassen, som måste lyda.

Då är det förklarligt att det finns en evig konflikt mellan de två klasserna.

Genom sin exploatering av arbetarklassen är kapitalistklassen rikligt belönad med rikedom, makt och prestige, medan arbetarklassen plågas av osäkerhet, fattigdom, eländiga levnadsförhållanden.

Det är tydligt att det måste finnas något sätt varigenom denna form av egendomsförhållanden - så fördelaktig för de få och så ofördelaktig för de många - bibehålls. Det måste finnas någon maktinstitution som gör att den rika minoritetens sociala och ekonomiska dominans över den arbetande majoriteten bibehålls.

Det finns en sådan instans. Det är *staten*.

Det är statens funktion att skydda och bevara de privata egendomsförhållanden som gör det möjligt för kapitalistklassen att dominera över arbetarklassen.

Det är statens funktion att bevara systemet med en klass' förtryck över en annan.

I konflikten mellan de som äger produktionsmedlen och de som inte gör det, finner ägarna att staten är ett outhärligt vapen mot icke-ägarna.

Vi förleds till att tro att staten står över klasserna - att regeringen representerar hela folket, de rika, de fattiga och de höga och de låga. Men i själva verket, eftersom det kapitalistiska samhället är byggt på privat egendom, följer därav att varje attack på det privata ägandet kommer att mötas med motstånd från staten. Ett motstånd som om det är nödvändigt kommer att ta till våld.

Så länge klasser existerar kan inte staten stå över klasserna - den måste stå på de regerandes sida. Att staten är den regerande klassens vapen var klart för Adam Smith redan 1776. I sin berömda bok *Nationernas rike-domar*, skrev Smith:

"Civila regeringar är, så länge som de inrättas för egendomens säkerhet, i själva verket inrättade för att skydda de rika mot de fattiga eller de som har egendomar mot de som inte har några alls."

Klassen som regerar ekonomiskt - som äger alla produktionsmedel - regerar också politiskt.

Det är riktigt att i en demokrati av USA-typ röstar folket in respektive kandidater i regeringen. Man kan välja mellan demokraten X eller republikanen Y. Men det är aldrig ett val mellan en kandidat som är på en sida i klasskampen och en som är på den andra sidan. Det finns ingen skillnad i synen på systemet med privat ägande mellan de stora partiernas kandidater. De skillnader som finns har huvudsakligen att göra med nyanser i betoningen eller i detaljer - nästan aldrig med fundamentala saker.

Renodlat så betyder arbetarens frihet att välja mellan demokrat X eller republikan Y bara friheten att välja vilken speciell representant för den kapitalistiska klassen, som kommer att göra lagar i kapitalistklassens intressen i kongressen.

Det band som finns mellan människorna som gör lagar och de människor i vars intresse dessa lagar är tillkomna, är så starkt att ingen kan tvivla på förhållandet mellan staten och den regerande klassen. En av våra största amerikaner var medveten om att det inte fanns något tvivel om att klassen som regerade ekonomiskt också regerade politiskt:

Anta att du åker till Washington och försöker tala med vår regering. Du kommer att märka att man alltid lyssnar artigt till dig. Men de som verkligen konsulteras är de som har största egendomarna - de stora bankirerna, de stora fabriksägarna, de stora finansherrar, direktörerna i järnvägsföretag och ångbåtsföretag ... Herrarna över USA:s regering är kapitalisterna och fabrikanterna i USA.

Detta verkligt avslöjande uttalande publicerades 1913 i en bok av Woodrow Wilson. Författaren hade en ställning som gjorde att han visste vad han talade om. Han var då USA:s president.

Frågan man ställer sig är: om statsmaskineriet kontrolleras av kapitalistklassen och fungerar i dess intresse hur kommer det sig då att lagar som skall reglera och begränsa kapitalisternas makt någonsin kommer in i författningssamlingen?

Detta hände t.ex. under Franklin D. Roosevelts tid. Varför?

Staten handlar på de icke-ägandes vägnar, mot de ägande, när den tvingas att göra det. Den måste ge efter på den eller den speciella punkten i en konfliktsituation när trycket från arbetarklassen är så stort att eftergifter måste göras, när "lag och ordning" hotas eller - ännu värre (från den regerande klassens synpunkt) - när följden kan bli en revolution. Men det är viktigt att komma ihåg att vilka eftergifter som än görs under sådana perioder så håller de sig inom gränserna för de rådande ägandeförhållandena. Det kapitalistiska systemets ram lämnas orört. Dessa eftergifter görs alltid inom denna ram. Den härskande klassens syfte är att offra en del för att rädda helheten.

Allt som arbetarklassen vann under president Roosevelts administration - och det var inte litet - kunde inte förändra systemet med produktionsmedlen som privategendom. De resulterade inte i att den ena klassen besegrade den andra. När Mr. Roosevelt dog återfanns arbetsgivarna på sina vanliga platser och arbetarna på sina.

Eftersom staten är den ena klassens instrument för att behålla sin dominans över den andra klassen finns det helt enkelt inte någon verklig frihet för den förtryckta majoriteten. Mer eller mindre frihet - beroende på omständigheterna - kan garanteras, men till syvene og sist kan inte "frihet" och "stat" kombineras i ett klassamhälle.

Statens funktion är att verkställa den regeringskontrollerande klassens beslut. I det kapitalistiska samhället verkställer staten den kapitalistiska klassens beslut. Dessa beslut tjänar till att bibehålla det kapitalistiska systemet där arbetarklassen måste arbeta som tjänare åt ägarna till produktionsmedlen.

[...]

Karl Marx Kapitalet 1 (utdrag) 1867

FÖRSTA KAPITLET: VARAN

1. Varans två faktorer: bruksvärde och värde (värdesubstans och värdestorlek)

I de samhällen, där det kapitalistiska produktionssättet härskar, uppträder rikedom som en "oerhörd varuanhopning",¹ den enskilda varan som dess elementarform. Vår undersökning börjar därför med en analys av varan.

Varan är först och främst ett yttre föremål, ett ting, som genom sina egenskaper tillfredsställer mänskliga behov av något slag. Karaktären av dessa behov, om de t.ex. har sitt upphov i magen eller fantasin, ändrar ingenting i sak.² Det är här inte heller fråga om hur saken tillfredsställer det mänskliga behovet, om omedelbart som livsmedel, d.v.s. som förbrukningsartikel, eller på en omväg, som produktionsmedel.

Varje nyttigt ting, såsom järn, papper o.s.v., är att betrakta ur två synpunkter, med hänsyn till kvalitet och till kvantitet. Varje sådant ting

1. Karl Marx: *Till kritiken av den politiska ekonomin*, sv. uppl. Sthlm 1943, s. 13.

2. "Begär inbegriper behov; det är den andliga aptiten, lika naturlig som hungern för kroppen ... De flesta tings värde består däri, att de tillfredsställer andliga behov." (Nicholas Barbon: "A Discourse on coining the new money lighter. In answer to Mr Locke's Considerations etc.", London 1696, s. 2, 3).

är en helhet av många egenskaper och kan därför göra nytta på olika sätt. Upptäckten av dessa olika sätt och därmed tingens mångsidiga användbarhet är en produkt av det historiska skeendet.³ Så även, när man uppfann samhälleliga mått för de nyttiga tingens kvantitet. Varumåttens olikhet har sitt ursprung dels i den olika naturen hos de föremål, som skall mätas, dels i konventionella omständigheter.

Ett tings användbarhet gör det till ett bruksvärde.⁴ Men denna användbarhet svävar inte i luften. Betingad av varukroppens egenskaper existerar den inte utan densamma. Varukroppen själv, såsom järn, vete, diamant o.s.v., är därför ett bruksvärde eller en nyttighet. Denna dess karaktär är inte beroende av om det kostar människan mycket eller litet arbete att utnyttja dess bruksegenskaper. När det gäller bruksvärden, förutsättes alltid en bestämd kvantitet, såsom dussin ur, alnar linne, ton järn o.s.v. Varornas bruksvärden lämnar material till en självständig forskningsgren, varukunskapen.⁵ Bruksvärdet förverkligas endast i användningen eller konsumtionen. Bruksvärden bildar rikedomens materiella innehåll, vilken dess samhälleliga form än må vara. I den samhällsform, som vi har att undersöka, utgör de samtidigt de materiella bärarna av bytesvärdet.

Bytesvärdet uppträder framförallt som det kvantitativa förhållande, den proportion, vari ett slags bruksvärden utbyts mot ett annat slags bruksvärden,⁶ ett förhållande, som ständigt växlar med tid och plats. Bytesvärdet förefaller därför som något tillfälligt och helt och hållet relativt, ett inre, immanent bytesvärde (valeur intrinsèque) hos varan, alltså

3. "Tingen har ett inneboende intrinsick vertue" (en hos Barbon speciell beteckning för bruksvärde), "som överallt är detsamma liksom magnetens egenskap att dra till sig järnet". (N. Barbon, a.a., s. 16). Magnetens egenskap att attrahera järn blev nyttig, först då man med dess hjälp hade upptäckt den magnetiska polariteten.

4. "Det naturliga värdet (worth) av varje ting består i att det är ägnat att tillfredsställa det mänskliga livets nödvändiga behov eller bekvämlighet." (John Locke: "Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest. 1691" i "Works, ed. London 1777", vol. II, s. 28). På 1600-talet finner man ännu ofta hos engelska skriftställare "worth" för bruksvärde och "value" för bytesvärde, helt i det språks anda, som älskar att beteckna det konkreta tinget germanskt och det abstrakta romanskt.

5. I det borgerliga samhället härskar den fictio juris, att varje människa såsom varuköpare besitter en encyklopedisk varukännedom.

6. "Värdet består i det förhållande, i vilket ett ting byts mot ett annat, en bestämd mängd av en produkt mot en bestämd mängd av en annan." (Le Trosne: "De l'Intérêt Social. Physiocrates, ed. Daire, Paris 1846", s. 889).

som en *contradictio in adjecto*⁷. Vi skall betrakta saken närmare.

En viss vara, t.ex. ett quarter vete, utbyts mot x pund läderfett eller y alnar siden eller z uns guld o.s.v., kort sagt, mot andra varor i de mest olika proportioner. Vetet har alltså inte bara ett, utan en mångfald bytesvärden. Men då x pund läderfett liksom y alnar siden och z uns guld utgör bytesvärdet för ett quarter vete, måste x pund läderfett, y alnar siden, z uns guld o.s.v. kunna ersättas med varandra eller med lika stora bytesvärden. Därav följer för det första: Gällande bytesvärden för en och samma vara uttrycker en likhet. För det andra: Bytesvärdet kan över huvud taget endast vara uttryckssättet, "uppenbarelseformen" för ett däri urskiljbart inre värde.

Vi tar ytterligare två varor, t.ex. vete och järn. Vilket deras utbytesförhållande än är, kan det alltid framställas i en ekvation, i vilken ett givet kvantum vete sättes lika med ett visst kvantum järn, t.ex. ett quarter vete = a centner⁸ järn. Vad innebär denna ekvation? Att något gemensamt och av samma storlek existerar i två olika ting, i 1 quarter vete och likaledes i a centner järn. Bägge är alltså lika något tredje, som i och för sig varken är det ena eller det andra. Vart och ett av dem bägge måste, såvitt de är bytesvärden, kunna reduceras till detta tredje.

Ett enkelt geometriskt exempel åskådliggör detta. För att bestämma och jämföra rätlinjiga figurers yttinnehåll upplöser man dem i trianglar. Triangeln själv reducerar man till ett uttryck, som är alldeles olika dess synbara figur - halva produkten av bas och höjd. På samma sätt reducerar man varornas bytesvärden till något gemensamt, varav de representerar ett mer eller ett mindre.

Detta gemensamma kan inte vara en geometrisk, fysikalisk, kemisk eller annan naturegenskap hos varorna. Deras kroppsliga egenskaper kommer över huvud taget i betraktande, endast i den mån de gör dem nyttiga, alltså till bruksvärden. Men å andra sidan är det just abstraktionen från deras nyttokaraktär, som skenbarligen karakteriserar varornas utbytesförhållande. I detta gäller det ena bruksvärdet precis lika mycket som det andra, om det blott föreligger i rätt proportion. Eller, som den gamle Barbon säger:

7. "Ingenting kan ha ett inre bytesvärde." (N. Barbon, a.a., s. 16) eller som Butler säger: "The value of a thing is just as much as it will bring." (Ett ting är värt så mycket som det inbringar.)

8. Kommentar: centner, förk. ctr, förr allmänt använd handelsvikt.

"Den ena varusorten är lika god som den andra, om deras bytesvärden är lika stora. Det existerar ingen differens eller distinktion mellan ting med lika stora bytesvärden."⁹

Som bruksvärden är varorna framförallt av olika kvalitet, som bytesvärden kan de endast vara av olika kvantitet och innehåller alltså då inte en enda atom bruksvärde.

Bortser man nu från varukropparnas bruksvärde, så återstår dem endast en egenskap, nämligen att vara arbetsprodukter. Emellertid har även arbetsprodukten redan förvandlats under våra händer. Bortser vi från dess bruksvärde, då bortser vi också från de kroppsliga beståndsdelar, som gör den till ett bruksvärde. Det är inte längre fråga om bord eller hus eller garn eller något annat nyttigt ting. Arbetsproduktens hela struktur är utplånad. Nu är det inte heller fråga om en produkt av snickararbete eller byggnadsarbete eller spinneriarbete eller eljest av något bestämt produktivt arbete. Med arbetsproduktens nyttokaraktär försvinner också nyttokaraktären av de däri representerade arbetena, och samtidigt försvinner de olika konkreta formerna av dessa arbeten, vilka nu inte längre går att skilja från varandra utan alla är reducerade till ett och samma mänskliga arbete, till abstrakt mänskligt arbete.

Låt oss betrakta arbetsprodukternas residuum. Ingenting annat återstår av dem än en och samma spöklika verklighet: en utkristallisering av odifferentierat mänskligt arbete, d.v.s. förbrukning av mänsklig arbetskraft utan hänsyn till formen för dess förbrukande. Dessa ting uttrycker nu endast ett: att vid dess produktion mänskligt arbete förbrukats och mänskligt arbete anhopats. Såsom kristaller av denna för dem alla gemensamma, samhällseliga substans utgör de värden - varuvärden.

I själva utbytesförhållandet mellan varorna syntes oss deras bytesvärde vara alldeles oavhängigt av deras bruksvärden. Bortser man nu verkligen från arbetsprodukternas bruksvärde, så erhåller man deras värde, såsom det just nu bestämdes. Det gemensamma, som framträder i utbytesförhållandet eller i varans bytesvärde, är alltså dess värde. Undersökningens fortgång skall föra oss tillbaka till bytesvärdet såsom värdets nödvändiga uttryckssätt eller manifestationsform; men först och främst

9. One sort of wares are as good as another, if the value be equal. There is no difference or distinction in things of equal value." - Barbon fortsätter: "Bly eller järn för 100 p.st. har samma bytesvärde som silver eller guld för samma belopp." (a.a., s. 53 o. 7).

är dock värdet att betrakta oberoende av denna form.

Ett bruksvärde eller en nyttighet har alltså ett värde, endast därför att abstrakt mänskligt arbete däri har blivit förkroppsligat, materialiserat. Hur mäter man då storleken av dess värde? Genom den mängd "värdebildande substans", som däri innehålls, av arbetet. Arbetskvantiteten själv mätes med dess utsträckning i tiden, och arbetstiden åter har sitt mått i bestämda tidsenheter, timmar, dagar o.s.v.

Om värdet av en vara bestäms av den under produktionen förbrukade arbetsmängden, kan det synas, som om en vara skulle bli desto värdefullare, ju latare och oskickligare dess tillverkare är, enär han har behövt så mycket mer tid för dess förfärdigande. Men det arbete, som bildar värdenas substans, är samma mänskliga arbete, förbrukandet av en och samma mänskliga arbetskraft. Samhällets sammanlagda arbetskraft, som yttrar sig i varumarknadens värden, gäller här som en och samma mänskliga arbetskraft, ehuru den består av otaliga individuella arbetskrafter. Var och en av dessa individuella arbetskrafter är samma mänskliga arbetskraft som varje annan, såvitt den äger karaktären av en samhällelig genomsnittsarbetskraft och alltså vid produktionen av en vara endast behöver använda den i genomsnitt nödvändiga eller samhälleligt nödvändiga arbetstiden. Samhälleligt nödvändig arbetstid är den arbetstid, som behövs för att framställa ett bruksvärde under föreliggande, samhälleligt normala produktionsbetingelser och med samhällelig genomsnittsgång av skicklighet och intensitet i arbetet. Efter ångvävstolens införande i England t.ex. blev kanske hälften så mycket arbete tillräckligt för att förvandla ett givet kvantum garn till väv. Den engelske handvävaren behövde i själva verket för denna förvandling samma arbetstid som förr. Men produkten av hans individuella arbetstimme utgjorde nu inte mer än en halv samhällelig arbetstimme och gav därför endast hälften av det tidigare värdet.

Det är alltså endast den samhälleligt nödvändiga arbetskvantiteten eller den för framställning av ett bruksvärde samhälleligt nödvändiga arbetstiden, som bestämmer dess värdestorlek.¹⁰ Den enskilda varan är här

10. Not till 2:a upplagan: "The value of them (the necessaries of life) when they are exchanged the one for another, is regulated by the quantity of labour required, and commonly taken in producing them." ("Värdet av bruksföremål, då de utbytes mot varann, är bestämt genom mängden av för deras produktion nödvändigt krävt och i allmänhet använt arbete.") - ("Some Thoughts on the Interest of Money in general, and particularly

i det hela taget att betrakta som genomsnittsexemplar av sin art.¹¹ Varor, som innehåller lika stora arbetskvanta, eller som kan framställas under lika lång arbetstid, har därför samma värdestorlek. Värdet av en vara förhåller sig till värdet av varje annan vara, som den för den ena varans produktion nödvändiga arbetstiden förhåller sig till den för den andras produktion nödvändiga arbetstiden. "Som värden är alla varor endast bestämda mått på kristalliserad arbetstid."¹²

En varas värde skulle därför bli konstant, om den för produktionen nödvändiga arbetstiden vore konstant. Men den sistnämnda växlar med varje växling i arbetets produktivkraft. Arbetets produktivkraft bestäms av mångahanda omständigheter, bl.a. av arbetarens genomsnittliga skicklighet, vetenskapens utveckling och tekniska användbarhet, produktionsprocessens samhälleliga kombination, produktionsmedlens omfattning och effektivitet samt av naturförhållandena. Samma kvantum arbete åstadkommer t.ex. under en gynnsam årstid 8 bushel¹³ vete, under en ogynnsam endast 4. Samma kvantum arbete levererar mer metall ur en högprocentig än ur en lågprocentig gruva o.s.v. Diamanter är sällsynta i jordskorpan, och att finna en kostar därför i genomsnitt mycken arbetstid. Följaktligen representerar de mycket arbete inom en liten volym. Jacob betvivlar, att guld någonsin har betalt sitt fulla värde.¹⁴ Ännu mer gäller detta om diamanter. Enligt Eschwege hade det totala 80-åriga utbytet av de brasilianska diamantruvorna ännu år 1823 inte uppnått samma pris som den 1½-åriga genomsnittsprodukten av de brasilianska socker- eller kaffeplantagerna, ehuru det representerade mycket mer arbete, alltså mer värde. Om gruvorna vore mer givande, skulle samma arbetskvantum resultera i fler diamanter, och deras värde skulle sjunka. Om det lyckas att med ringa arbete förvandla kol till diamanter, så kan diamanterens värde bli lägre än tegelstenens. I allmänhet:

in the Public Funds etc.", London, s. 36, 37). Denna märkliga anonyma skrift från förra århundradet är odaterad. Av innehållet framgår dock, att den utkommit under Georg II, omkring 1739 eller 1740.

11. "Alla produkter av samma art bildar egentligen blott en enda massa, vars pris bestäms generellt och utan hänsyn till de speciella omständigheterna." (Le Trosne, a.a., s. 893).

12. Karl Marx: Till kritiken av den politiska ekonomin, sv. uppl. s. 17. (Citatet uteslutet ur franska upplagan. I sv. uppl. står bytesvärde. I.B.)

13. Kommentar: bushel, engelskt rymdmått för torra varor = 1/8 quarter.

14. Anmärkning: William Jacob: "An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals", London 1831.

ju större arbetets produktivkraft är, desto mindre den för en artikels tillverkning behövliga arbetstiden, desto mindre den däri kristalliserade arbetsmängden, desto mindre dess värde. Omvänt: ju mindre arbetets produktivkraft, desto större den för en artikels framställning nödvändiga arbetstiden, desto större dess värde. En varas värdestorlek växlar alltså direkt med kvantiteten och omvänt mot produktiviteten av det arbete, som tar gestalt i varan.¹⁵

Ett ting kan vara bruksvärde utan att vara värde. Detta är fallet, om dess nytta för människan inte förmedlas av arbete. Så t.ex. luft, orörd mark, naturlig äng, vildväxande skog o.s.v. Ett ting kan vara nyttigt och en produkt av mänskligt arbete utan att därigenom bli en vara. Den som med sin produkt tillfredsställer sitt eget behov, skapar visserligen bruksvärde men ingen vara. För att producera varor är det inte nog att producera bruksvärde; man måste producera bruksvärde för andra, samhälleligt bruksvärde. [Och inte bara rätt och slätt för andra. Medeltidsbonden producerade skattespännmål för feodalherren, tiondespännmål för prästen. Men varken skattespännmål eller tiondespännmål blev varor, fastän de var producerade för andra. För att bli vara måste produkten genom utbytet överföras till den, som skall nyttja den som bruksföremål.]¹⁶ Sist och slutligen kan inget ting ha värde utan att vara bruksföremål. Är det utan nytta, så är också arbetet däruti förbrukat utan nytta, räknas inte som arbete och bildar därför inget värde.

2. Dubbelnaturen hos det i varorna nedlagda arbetet

Ursprungligen framträder varan för oss som ett slags tvillingväsen: bruksvärde och bytesvärde. Senare visade det sig, att inte heller arbetet äger samma karaktär, då det är uttryckt i värdet, som då det frambringar bruksvärden. Denna tvillingnatur hos det i varorna nedlagda arbetet har

15. Kommentar: I 1:a upplagan följer här: Vi känner nu värdets substans. Det är arbetet. Vi känner dess storleksmått. Det är arbetstiden. Dess form, som karakteriserar värdet just som bytesvärde, återstår att analysera. Dessförinnan måste dock de redan funna bestämningarna något närmare klargöras.

16. Jag skjuter in denna parentes för att undanröja ett ofta förekommande missförstånd, nämligen att varje produkt, som konsumeras av någon annan än producenten, för Marx skulle gälla som vara. F. E.

först av mig blivit kritiskt påvisad.¹⁷ Denna punkt är själva kärnpunkten, då det gäller att förstå den politiska ekonomin, och skall därför närmare belysas här.

Vi tar två varor, t.ex. en rock och 10 alnar linneväv. Vi antar, att rocken har dubbelt så stort värde som 10 alnar linneväv, alltså: om 10 alnar linneväv = W, så är rocken = 2 W.

Rocken är ett bruksvärde, som tillfredsställer ett speciellt behov. För att framställa den krävs ett bestämt slag av produktiv verksamhet, som bestämmas av ändamål, förfaringsätt, föremål, medel och resultat. Det arbete, vars nytta ter sig som ett produkts bruksvärde eller vars produkt är ett bruksvärde, kallar vi kort och gott nyttigt arbete. Ur denna synpunkt betraktas det alltid med avseende på sin nyttoeffekt.

Liksom rock och linneväv är kvalitativt olika bruksvärden, så är också de arbeten, som gett upphov till dem, kvalitativt olika - skrädderi och väveri. Om dessa ting inte vore kvalitativt olika bruksvärden och därmed produkter av kvalitativt olika nyttiga arbeten, så kunde de överhuvud inte komma i beröring med varandra som varor. Rock bytes inte mot rock, ett bruksvärde inte mot samma bruksvärde.

Sammanfattningen av de olikartade bruksvärdena eller varukropparna svarar mot en sammanfattning av lika mångfaldigt varierande, till släkte, art, familj, underart, varietet olika nyttoarbeten - en samhällelig arbetsdelning. Den är ett varuproduktionens existensvillkor, ehuru varuproduktion vice versa inte är något villkor för den samhälleliga arbetsdelningen. I den gammalindiska bygemenskapen är arbetet samhälleligt uppdelat, utan att produkterna fördenskull blir varor. Eller, för att ta ett mera närliggande exempel, i varje fabrik är arbetet systematiskt uppdelat, men denna delning har inte sin grund i något arbetarnas utbyte av deras individuella produkter. Det är endast produkterna av självständiga, inbördes oberoende privatarbeten, som gentemot varandra kan fungera som varor.

Vi har alltså sett, att i varje varas bruksvärde ligger en bestämd, ändamålsenligt produktiv verksamhet eller ett visst nyttigt arbete. Bruksvärden kan inte komma i beröring med varandra som varor, om de inte innesluter kvalitativt olika, nyttiga arbeten. I ett samhälle, vars produkter allmänt antar formen av varor, d.v.s. i ett samhälle av varuprodu-

17. Karl Marx: *Till kritiken av den politiska ekonomin*, sv. uppl. s. 47 ff.

center, utvecklas denna kvalitativa skillnad mellan nyttiga arbeten, vilka - inbördes oavhängiga - bedrivs som privatföretag av självständiga producenter, till ett vittförgrenat system, till en samhällelig arbetsdelning.

Det är för övrigt likgiltigt, om rocken bäres av skraddaren eller av skraddarens kund. I bägge fallen fungerar den som bruksvärde. Lika litet förändras förhållandet mellan rocken och det i densamma nedlagda arbetet i och för sig därigenom, att skradderiet blir ett särskilt yrke, en självständig länk i den samhälleliga arbetsdelningen. Behovet av kläder har i årtusenden tvingat människan att sy och sömma, långt innan en enda människa blev skraddare. Men tillkomsten av en rock, en linneväv, av varje element i den materiella mångfalden, som inte finns i naturen, måste alltid vara resultatet av en speciell, målmedvetet produktiv verksamhet, som utnyttjar särskilda naturtillgångar för särskilda mänskliga behov. Arbetet är alltså såsom upphov till bruksvärden, som nyttigt arbete, ett av alla samhällsformer oberoende existensvillkor för människan, den eviga naturnödvändigheten att sörja för ämnesomsättningen mellan naturen och människan, alltså den mänskliga tillvaron.

Bruksvärdena rock, linneväv o.s.v. kort sagt alla varukroppar, utgör föreningar av två element, råmaterial och arbete. Subtraherar man totalsumman av alla olika, nyttiga arbeten, som är bundna i dem, så återstår alltid ett materiellt substrat,¹⁸ som finns där av naturen utan människans åtgörande. Människan kan i sin produktion inte förfara annorlunda än naturen själv, d.v.s. blott förändra naturens former.¹⁹ Och än mer. I arbetet med själva omformningen understödes hon oavbrutet av naturkrafter. Arbete är alltså inte den enda källan till de genom arbete producerade bruksvärdena, till den materiella rikedom. Som William Petty säger:

18. Kommentar: substrat, underlag, grundval (jfr näringssubstrat).

19. "Alla världsalldets företeelser, de må vara framkallade av människohand eller av de allmänna naturlagarna, utgör inte en verklig nyskapelse utan enbart ett omformande av stoffet. Sammanfoga och åtskilja är de enda element, som människoanden alltid återfinner, om den analyserar reproduktionens begrepp; och på samma sätt är det med reproduktionen av värde" (bruksvärde, ehuru Verri här i sin polemik mot fysiokraterna själv inte riktigt vet, vilket slags värde han talar om) "och av rikedom, då jord, luft och vatten på fältet förvandlas till säd, eller då under människans hand en insekts avsondring förvandlas till siden eller några metallstycken sammanfogas till ett repeterur." [XV*] (Pietro Verri: "Meditazioni sulla Economia Politica", först tryckt 1773 i utgåvan av italienska ekonomer av Custodi, Parte Moderna, vol. XV, s. 22).

Arbetet är dess fader och jorden dess moder.²⁰

Vi övergår nu från varan som bruksföremål till varuvärdet.

Enligt vårt antagande har rocken dubbelt så stort värde som linneväven. Detta är emellertid endast en kvantitativ skillnad, som inte i första hand intresserar oss. Vi erinrar därför om att, ifall rocken har ett dubbelt så stort värde som 10 alnar linneväv, så har 20 alnar linneväv samma värde som en rock. Som värden är rock och linneväv ting av samma substans, objektiva uttryck för likartat arbete. Men skradderi och väveri är kvalitativt olika arbeten. Det finns dock samhällsskick, där samma människa omväxlande syr och väver, och där dessa bägge olika arbetsätt alltså endast är modifikationer av samma individs arbete men ännu inte särskilda fasta funktioner hos olika individer, alldeles som den rock skraddaren gör idag och de byxor han gör imorgon endast förutsätter variationer av samma individuella arbete. Vid närmare påseende förstår man vidare, att i vårt kapitalistiska samhälle en given mängd mänskligt arbete, alltefter arbetsefterfrågans växlande inriktning, omväxlande tillföres i form av skradderi eller i form av väveri. Denna arbetets formväxling försiggår måhända inte utan friktion, men den måste försiggå. Det produktiva arbetet utgör egentligen, om man bortser från dess bestämda nyttokaraktär, endast förbrukning av mänsklig arbetskraft. Skradderi och väveri är, ehuru kvalitativt olika produktiva verksamheter, dock bägge produktivt utnyttjande av mänsklig hjärna, muskler, nerver, händer o.s.v., och i denna mening är bådadera mänskligt arbete. De är endast två olika former för utnyttjande av mänskligt arbete. Visserligen måste den mänskliga arbetskraften själv vara mer eller mindre utvecklad för att kunna utnyttjas i den ena eller andra formen. Varans värde representerar emellertid helt enkelt mänskligt arbete, förbrukning av mänskligt arbete över huvud taget. I det borgerliga samhället spelar en general eller en bankir en stor roll,²¹ en vanlig enkel människa däremot en struntroll. På samma sätt är det också med det mänskliga arbetet. Detta innebär förbrukning av den enkla arbetskraft, som varje normal människa utan särskild utbildning äger i sin kropps organism. Det *enkla genomsnittsarbetet* självt växlar karaktär i olika länder och under olika

20. Anmärkning: [W. Petty]: "A treatise of taxes and contributions", London 1667, s. 47.

21. Jämför Hegel: "Philosophie des Rechts", Berlin 1840, s. 250, § 190.

kulturepoker men är dock i varje existerande samhälle något givet. Komplexerat arbete betecknar endast *potentierat* eller snarare *multipliserat* enkelt arbete, sålunda att ett mindre kvantum komplicerat arbete är lika med ett större kvantum enkelt arbete. Att denna reduktion beständigt försiggår, visar erfarenheten. Även om en vara är produkten av det mest komplicerade arbete, så är dock dess *värde* likvärdigt med produkten av enkelt arbete och representerar därför självt endast ett bestämt kvantum enkelt arbete.²² De olika proportioner, i vilka olika slags arbete reduceras till enkelt arbete som måttsenhet, fastställs genom en konventionell process bakom producenternas rygg och förefaller dem därför bestämda av sedvänja. För enkelhetens skull gäller för oss i det följande varje art av arbetskraft direkt som enkel arbetskraft, varigenom vi besparar oss besväret att reducera. På samma sätt som man alltså i värdena rock och linneväv har abstraherat skillnaden i deras bruksvärden, så abstraherar man också i de arbeten, som är nedlagda i dessa värden, skillnaden i deras nyttoformer, skradderiet och väveriet. Liksom bruksvärdena rock och linneväv är föreningar av ändamålsenligt produktiva verksamheter och tyg och garn, medan värdena rock och linneväv däremot endast är likartad arbetssubstans, så har också de i dessa värden ingående arbetena sin betydelse inte genom sitt produktiva förhållande till tyg och garn utan blott som förbrukning av mänsklig arbetskraft. Just genom sina olika kvaliteter utgör skradderiet och väveri produktionselementen i bruksvärdena rock och linneväv. Men substans för rockvärde och linneväsvärde är de endast, såvitt från dem abstraheras speciell kvalitet och bägge gemensamt äger kvalitet såsom mänskligt arbete.

Men rock och linneväv är inte bara värden överhuvud utan värden av bestämd storlek, och enligt vårt antagande är rocken värd dubbelt så mycket som 10 alnar linneväv. Varav denna skillnad i värdestorlek? Jo, i linneväven är nedlagt endast hälften så mycket arbete som i rocken, så att vid den senares produktion arbetskraften måste utnyttjas under dubbelt så lång tid som vid produktionen av den förstnämnda.

Om alltså det i varan nedlagda arbetet med avseende på bruksvärdet endast har kvalitativ betydelse, gäller det med avseende på värde-

22. Läsaren måste komma ihåg, att här inte är tal om lön eller om det värde, som arbetaren får t.ex. för en arbetsdag, utan om det varuvärde, vari hans arbetsdag materialiseras. Arbetslönsens kategori existerar överhuvud inte på detta stadium av vår framställning.

storleken endast kvantitativt, sedan det först reducerats till mänskligt arbete utan särskild kvalitet. I förra fallet är det fråga om ett huru och vad i arbetet, i det senare om ett huru mycket, om dess tidslängd. Då en varas värdestorlek endast representerar det däri nedlagda arbetets kvantum, måste varorna i en viss proportion alltid vara lika stora värden.

Om produktivkraften av alla för produktion av en rock behövliga nyttiga arbeten förblir oförändrad, så ökar rockarnas värdestorlek med deras egen kvantitet. Om en rock representerar x arbetsdagar, så representerar 2 rockar $2x$ arbetsdagar o.s.v. Men anta, att det för produktion av en rock nödvändiga arbetet stiger till det dubbla eller minskas med hälften. I förra fallet får då en rock så mycket värde som tidigare två rockar, i senare fallet har två rockar endast så mycket värde som tidigare en, ehuru i bägge fallen en rock gör samma tjänst nu som förut och det däri nedlagda arbetet är av samma kvalité som förut. Men den vid produktionen utnyttjade arbetskvantiteten har förändrats.

Ett större kvantum bruksvärde utgör i och för sig större materiell rikedom: två rockar är mer än en. Med två rockar kan man klä två människor, med en rock endast en o.s.v. Men likväl kan den ökande mängden av materiell rikedom motsvaras av en samtidig minskning av dess värdestorlek. Denna motsatta rörelse är en följd av arbetets dubbelkaraktär. Produktivkraft är givetvis alltid en det nyttiga, konkreta arbetets produktivkraft, och den bestämmer i verkligheten endast effekten av en ändamålsenlig produktiv verksamhet under en given tidsperiod. Det nyttiga arbetet blir därför en rikare eller fattigare produktkälla i direkt relation till sin produktivkrafts stigande eller fallande. Däremot berör en förändring i produktivkraften inte alls det i värdet nedlagda arbetet i och för sig. Då produktivkraften tillhör arbetets konkreta, nyttiga form, kan den naturligtvis inte beröra arbetet, så snart dettas konkreta, nyttiga form abstraherats. Ett och samma arbete resulterar därför alltid under samma tidrymd i samma värdemängd, hur än produktivkraften förändras. Men det lämnar under samma tidrymd olika mängder bruksvärden - mera, om produktivkraften stiger, mindre, om den sjunker. Samma förändring i produktivkraften, som ökar arbetets produktivitet och därmed mängden av levererade bruksvärden, minskar alltså värdestorleken av denna ökade totalmassa, om den minskar summan av den för produktionen därav nödvändiga arbetstiden. Likaså omvänt.

[Av det föregående framgår, att även om varan inte innehåller två slags

Erik Bohman

Döden på jobbet

2019

arbete i egentlig mening, ligger dock i detta samma arbete en motsats, allteftersom man hänför arbetet till varans bruksvärde såsom varande arbetets produkt eller till varans värde såsom varande dess rent objektiva uttryck.]²³ Allt arbete är å ena sidan förbrukning av mänsklig arbetskraft i fysiologisk mening, och i denna sin egenskap av samma mänskliga eller abstrakt mänskliga arbete bildar det varuvärdet. Allt arbete är å andra sidan förbrukning av mänsklig arbetskraft i en speciell, planmässig form, och i denna sin egenskap av konkret, nyttigt arbete producerar det bruksvärden.²⁴ Liksom varan framförallt måste vara en nyttighet för att vara ett värde, så måste arbetet också framförallt vara nyttigt för att gälla som förbrukning av mänsklig kraft, mänskligt arbete, i ordets abstrakta mening.²⁵

Värdets substans och värdestorleken är nu bestämda. Återstår att analysera värdeformen.²⁶

23. Kommentar: Denna mening är ur franska upplagan. R. S.

24. Not till 2:a upplagan: För att bevisa, "att arbetet ensamt är det slutgiltiga och reella mått, vari alla varors värde i alla tider kan värderas och jämföras", säger A. Smith: "Lika kvantiteter arbete måste i alla tider och på alla orter ha samma värde för arbetaren själv. I sitt normala tillstånd av hälsa, kraft och aktivitet och med den genomsnittsgrad av skicklighet, som han må äga, måste han alltid offra lika mycket av sin vila, sin frihet och sitt välbefinnande." ("Wealth of Nations", bd I, kap. 5). Å ena sidan förväxlar A. Smith här (inte överallt) värdets bestämmande genom det för varans produktion förbrukade arbetskvantum med bestämmandet av varuvärdet genom arbetets värde och söker därför påvisa, att samma kvantiteter arbete alltid har samma värde. Å andra sidan anar han, att arbetet, såvitt det är representerat i varornas värde, gäller endast som förbrukning av arbetskraft, men uppfattar denna förbrukning endast som ett offer av vila, frihet och välbefinnande, inte därjämte som normal livsfunktion. Han har ändå den moderne lönarbetaren för ögonen. - Mycket mera träffande säger den i not 9 citerade anonyme föregångaren till A. Smith: "En man har använt en vecka till att framställa ett bruksföremål ... och den, som ger honom ett annat i utbyte, kan inte göra uppskattningen av vad som verkligen är likvärdigt efter någon bättre måttstock, än då han beräknar, vilket föremål som kostar honom precis lika mycket arbete (labour) och tid. Detta går i verkligheten ut på att det arbete, som den ene under en viss tid lagt ner i sin produkt, utbytes mot det arbete, som den andre under samma tid använt på ett annat föremål." (Some Thoughts on the Interest of money in general etc.", s. 39).

25. Kommentar: Denna mening ur franska upplagan.

26. Kommentar: Denna mening ur franska upplagan.

De många dödsfallen på svenska arbetsplatser debatteras just nu livligt. Samtidigt förväntas LO-kvinnors livslängd sjunka. Hur hänger det ihop? Erik Bohman tar hjälp av Marx för att undersöka sambandet mellan lön och död. Under förra året dog mer än femtio personer på jobbet. När detta skrivs, i mitten av mars, är vi redan uppe i tretton dödsfall. Det räcker med att läsa siffrorna för att förstå att något är sjukt på svensk arbetsmarknad.

"Jag kan inte sitta still och se det här fortgå." Känns orden igen? 2014 var arbetsmarknadsminister Ylva Johansson tagen av dödsolyckan vid kraftvärmeverket i Värtan. "Det är hemskt att människor lämnar sin familj på morgonen för att gå till jobbet och sedan inte kommer tillbaka. Det är helt oacceptabelt." slog hon fast och lovade att vända utvecklingen. Johansson var åtskilliga strån vassare än sina borgerliga företrädare (där moderate Littorin sticker ut med en privatsnickrad teori om att det är "tarzanmentaliteten" hos arbetare som leder till olyckor), men varje tillträdande arbetsmarknadsminister verkar ha som arbetsuppgift att se bekymrad ut, bestämt slå fast att situationen är oacceptabel, och sedan återgå till att montera ned arbetsrätten. Hillevi Engström (M) 2011: "Varje arbetsplatsolycka är en olycka för mycket". Elisabeth Svantesson (M) 2013: "Låt mig vara tydlig: Ingen ska behöva dö på jobbet." Det verkar alltså finnas en samsyn mellan de politiska blocken om att ingen ska behöva dö på jobbet. Oftast konstateras det i samband med att någon (eller några) trots allt har dött på jobbet.

Det hela följer ett cykliskt mönster: Dödssiffrorna uppmärksammas, fackförbunden kräver åtgärder och den sittande arbetsmarknadsministern konstaterar att ja, det här är fruktansvärt, och nu måste vi ta till krafttag för att stoppa utvecklingen. Har hen tur sammanfaller krafttagen med en konjunkturedgång, industrins hjul saktar in, och dödssiffrorna sjunker tillfälligt. Ministern kan då uppvisa en viss bister stolthet, men samtidigt slå fast att arbetet inte är över förrän nollvisionen är uppnådd. Några år senare uppmärksammas dödssiffrorna på nytt, och alla upprepar sina roller.

En ond cirkel, alltså. Men hur bryter vi oss ur den? "Olyckor" är ett missvisande namn när det kommer till döden på jobbet. Arbetsplatsolyckor med dödligt utfall är helt enkelt det mest dramatiska uttrycket för ett arbetsliv präglad av stress, underbemanning, billiga istället för säkra lösningar, korta utbildningar och små säkerhetsmarginaler. Dödsolyckan är bara den grinande döskalle som pryder toppen på en pyramid av lemlästningar, brännskador och diskbräck. En pyramid av stress och sömnsvårigheter, onda knän och värkande axlar.

Det råder ingen brist på kunskap om sambanden mellan framförallt LO-kollektivets sämre hälsa och det arbete man utför. Nog har kunskapsläget försämrats sedan Arbetslivsinstitutet lades ner, och nog har Arbetsmiljöverkets mer än snävt tilltagna budget inneburit färre inspektioner och fler odokumenterade arbetsskador - men det finns trots allt nog med siffror som visar att det är förenat med livsfara att arbeta. Statistiken utgör ett monument över underbemanning och överbelastning å ena sidan, och utmärkta kvartalsrapporter och budgetansvar å den andra.

Vid millennieskiftet kunde Statens Folkhälsoinstituts (FHI) dåvarande generaldirektör Gunnar Ågren konstatera att svenska arbetare hade 7,9 (män) respektive 7,6 (kvinnor) färre år med full hälsa än högre tjänstemän. Ny statistik presenteras med jämna mellanrum. Siffrorna varierar en smula utifrån kriterier, metoder och frågeställningar men sambandet mellan lönearbetets villkor och lönearbetares hälsa går inte att ta miste på.

2010 rapporterade FHI att av arbetarklassens kvinnor i åldersspannet 65-74 år är det knappt hälften som uppskattar att de har god hälsa, jämfört med 60 procent hos lägre tjänstemän och 70 procent hos högre. Bland arbetare som är män ser självskattningen något bättre ut. Strax under 60 procent skattar sin hälsa som god, jämfört med strax över 65

procent hos lägre tjänstemän och strax över 70 procent hos högre.

Och utvecklingen går åt fel håll. En SCB-rapport från 2018 presenterar den förväntade återstående medellivslängden för trettioåringar födda i Sverige, uppdelade utifrån kön och utbildningsnivå. För gruppen som fyllde trettio under perioden 2012-2017 beräknas de med högst utbildning förlänga sin livslängd med 8,5 (män) respektive 6 (kvinnor) månader. Samtidigt står lågutbildade mäns livslängd helt still - och lågutbildade kvinnor beräknas sjunka med 2,5 månader. Det innebär att lågutbildade kvinnor har ett i genomsnitt sex år kortare liv, med betydligt sämre hälsa, än högskoleutbildade - att jämföra med 5,2 år kortare liv vid en liknande undersökning från 2012. För lågutbildade män har gapet ökat från fem till sex år under samma femårsperiod.

Om det välfärdssamhälle arbetarrörelsen en gång skapade kännetecknades av en ekonomiskt ojämlig men generellt stigande medellivslängd, så kännetecknas dagens nyliberala jämmerdal av att arbetarklassens livslängd krymper. Klassamhället fördärvar alltså de mest grundläggande förutsättningarna för ett gott liv. Det undergräver den fysiska och psykiska hälsan hos de som har de mest slitsamma jobben i det svenska samhället. Men hur ska vi begripa arbetarklassens kortare livslängd? Och hur kan vi vända utvecklingen?

Vi vet att den enskilda löntagarens livslängd, och hennes hälsa vid slutet av livet, är ett resultat av de villkor under vilka hon har arbetat, en konsekvens av arbetsplatsens bemanning, arbetstempo, arbetssätt och de hjälpmedel hon har (eller inte har) för att utföra sina arbetsuppgifter. Den är alltså omedelbart knuten till arbetsmiljön, och det är också utifrån ett sådant perspektiv fackföreningsrörelsen framförallt har tagit sig an problemet, på senare år med rätt magra resultat. Arbetsmiljöperspektivet är viktigt, men det går också att närma sig problemet från ett annat håll, genom att vi sätter frågorna om arbetskraftens värde och reproduktionen i centrum för analysen. På så vis avlänkas inte frågan från det övriga fackliga arbetet, och vi kan betrakta den på det sätt som arbetsgivare gör - krasst ekonomiskt.

Vi börjar med det grundläggande förhållandet mellan den som köper arbete och den som säljer arbete. Arbetsköparen vill utnyttja arbetskraften maximalt under den tid den står till hans förfogande. Arbetsdagen ska vara så lång som möjligt och tempot så högt som möjligt. Lönen, däremot, ska vara så låg som möjligt. Den som säljer sin arbetskraft där-

emot vill jobba så kort tid som möjligt, i ett behagligt tempo och mot så hög ersättning som möjligt. Denna grundläggande intressekonflikt sätter ramarna för hela löneförhållandet. För den som säljer sin arbetskraft är det avgörande att arbetet sker under sådana villkor att hon orkar upprepa det i morgon. Och i övermorgon. Och varenda arbetsdag under resten av sitt arbetsliv. Om arbetstempot är för högt uppdrivet, om tiden för återhämtning för knapp tilltagen, om dagarna är för långa kommer hon inte att orka arbeta, och kan ådra sig skador som gör att hon blir ur stånd att arbeta. Den som säljer sin arbetskraft måste alltså försäkra sig om att "varan" inte fördärvas eller försämras, att den inte blir värdelös eller bara kan säljas till ett lägre pris. Kroppen måste hålla.

I *Kapitalet* framställer Marx konflikten som en motsättning mellan rättigheter. Han får feeling och spelar upp en liten dialog där han låter anställningsavtalets parter ta till orda:

"Kapitalisten åberopar följaktligen lagen om varuutbyte. Liksom vilken annan köpare som helst strävar han efter att pressa ut största möjliga nytta ur sin varas bruksvärde. Plötsligt höjer dock arbetaren sin stämma, förut tystad av produktionsprocessens stress och larm:

[...] Du och jag känner bara till en lag på marknaden, nämligen lagen om varuutbyte. Och konsumtionen av varan tillhör inte säljaren, han som avyttrar den, utan köparen som förvärvar den. Därför har du rätten att bruka min dagliga arbetskraft. Men för dess dagliga försäljningspris måste jag varje dag reproducera den för att därigenom kunna sälja den på nytt. Oberoende av naturlig åldersförlitning osv måste jag i morgon kunna arbeta i samma normaltillstånd av kraft och hälsa som i dag. Ständigt predikar du evangeliet för mig 'att vara sparsam' och 'att försäka'. Låt gå! Jag ska som en förnuftig, sparsam man hushålla med min enda förmögenhet, arbetskraften, och avhålla mig från allt dumt slöseri med den. Jag ska varje dag bara frigöra så mycket av den, sätta så mycket i verksamhet och i arbete som går att förena med min arbetskrafts normala varaktighet och sunda utveckling."¹

Så ställs två rättsanspråk mot varandra i en strid som pågår till våra dagar. Och en sådan tvist, förklarar Marx, bestämmer makten. Han ägnar ett helt kapitel av *Kapitalet* åt att beskriva och analysera den huvudsakliga form striden tog i England under hans livstid: Som en kamp

1. Karl Marx, *Kapitalet. Första bandet*, kapitel 8, Takmans översättning

om arbetsdagens längd. Han beskriver hur den engelska arbetarklassen i etapper lyckas förkorta arbetsdagen från ett oreglerat vildavästern till ett bestämt antal timmar. Det är en spännande skildring av kraftmätningen mellan "totalarbetaren" och "totalkapitalisten", alltså arbetarna och kapitalisterna som mot varandra stående klasser, med arbetsmarknadskonflikter, lobbyverksamhet och juridiskt finlir som vapen.

En bestämd gräns för arbetsdagens längd innebär att arbetsgivaren måste hitta andra sätt att maximera det utvunna arbetet ur de anställdas arbetskraft. Marx särskiljer det "absoluta" mervärde som utvinns genom att man helt enkelt förlänger arbetsdagen, från det "relativa" mervärde som erhålls genom att man effektiviserar arbetsprocesser och driver upp tempot i arbetet (genom maskiner eller nya arbetssätt) så att mer blir gjort på kortare tid. Här nöjer vi oss med att konstatera att när arbetsdagen har en mer eller mindre fastställd längd, genom lagar eller kollektivavtal, är det svårt för arbetsgivare att tvinga folk att jobba längre utan högre lön. Då försöker de istället utnyttja den tid då vi faktiskt befinner oss på jobbet så effektivt som möjligt.

Terrängen för maktkampen förskjuts, men samma rättigheter står fortfarande mot varandra: Arbetsköparen proppar på att utnyttja arbetskraften precis så mycket som är tekniskt och mänskligt möjligt, och arbetaren vill hålla för ett helt arbetslivs lönearbete. Men när maktkampen tar sig nya former gör också rättsanspråken det. De möter oss å ena sidan som arbetsgivarens envisa hävdande av sin rätt att fritt leda och fördela arbetet, medan arbetarens krav på återhämtning å andra sidan fragmenteras i disparata krav på en god arbetsmiljö, å andra sidan förskjuts från arbetsplatsen till socialpolitikens arena, i form av bidrag och pensionsystem.

Under den svenska modellens glansdagar hanterades de utslitna kropparna genom välfärdsstatens olika inrättningar. På en samhälls nivå försäkrades den som inte längre kunde sälja sin arbetskraft andra inkomster genom nya arbetsuppgifter (via den aktiva arbetsmarknadspolitiken), sociala skyddsnet (förtidspensionering, arbetslöshetsförsäkring) och en pension räknad på löntagarens mest inkomstbringande år (det gamla pensionssystemet ATP). En "indirekt" lön som inte löste, men mildrade effekterna av rationaliseringar och hälsofördärvande arbete. En sådan samhälls lösning var en viktig beståndsdel i de "produktivtetsdeals" fackförbund i Sverige och andra länder slöt med arbetsgivarna, där real-

löneökningar knöts till produktivitetökningar.

Sedan nittiotalskrisen har kapitalets offensiv på arbetsplatserna inneburit att löneutvecklingen för den avgjorda majoriteten av LO-kollektivet har mattats ut eller avstannat i relation till stora delar av tjänstemannakollektivet - och framförallt i förhållande till företagets vinster. En ny maktbalans har inneburit att "produktivitetökningar" i form av stress, underbemanning och överbelastning har blivit det mest populära sättet att vrida mer arbete ur färre anställda. En gör vad två eller tre gjorde för några år sedan. I vissa branscher har normalarbetsdagens gränser åter börjat tänjas ut. Och den utsugning som under arbetsdagen uppträder som stress, slit och utmattning innebär sedd från ett arbetslivs horisont att de friska åren i slutet av livet krymper ihop, och blir avsevärt mycket färre och fattigare än de som samhällets högre skikt kan se fram emot.

När vi är tillbakatryckta på jobbet blir vi det också i politiken. Av den aktiva arbetsmarknadspolitik, det pensionssystem och de sociala trygghetssystem som fungerade som stötdämpare för utsugningens härjningar återstår ruiner och parodierande skrattspeglar. Den blocköverskridande pensionsuppgrörelse som ersatte ATP-systemet innebar en enorm lönesänkning för Sveriges löntagare och suddade i ett slag ut decennier av marginella reallöneökningar effektivare än inflationsvapnet. Det är ur samma synvinkel vi måste betrakta den breda, blocköverskridande överenskommelsen om höjd pensionsålder. Den är ett angrepp på våra indirekta löner och de villkor arbetarrörelsen mödosamt kämpat till sig. Våra reaktioner borde sätta hela samhället i gungning. När det ramverk som möjliggjorde arbetets uppdrivna tempo krackelerar blir en central uppgift för fackföreningsrörelsen att sätta gränser för arbetets tempo och villkor, på samma sätt som vi en gång satte gränser för arbetsdagens längd.

Arbetsmiljöarbetet är i Sverige intimt knuten till fackföreningsrörelsen. Vi har en armé av skyddsombud som övervakar arbetsgivarnas arbetsmiljöarbete. På senare år har arbetsgivarparten, märkbart störda över att ha anställda som kan lagstiftning och förordningar bättre än dem själva, och med ibland kostsamma förbättringar som konsekvens, gjort vad de kan för att utarma skyddsorganisationen. Det är inte en slump att en av konsekvenserna av Sveriges Hamnars angrepp på Hamnarbetarförbundet hade som följd att erfarna, kunniga skyddsombud sattes ur stånd att utföra sitt skyddsarbete.

Chefernas sätt att leda och fördela arbetet tillåter inte den återhämtning vi behöver. Statistiken visar att den fördärvar oss i förtid, fördärvar nuets vardag och morgondagens inkomstmöjligheter. De sociala skyddsnetens allt vidare maskor gör att frågan om lön måste knytas hårdare till de villkor under vilka vi jobbar, och sättet vi ställer lönekrav på måste ta i beaktande ett arbetsliv som inte sällan slutar i förtid. Vår tids stora lönefrågor stavas underbemanning och stress.

Om vi tänker oss lönen inte för en dag eller månad utan för ett arbetsliv, blir en avgörande fråga hur länge vi klarar av att sälja vår arbetskraft. Och det gäller att se sanningen i vitögat: Om vi fortsätter att arbeta som vi gör i dag har LO-kollektivet och betydande delar av tjänstemännen en ålderdom av trasiga kroppar och ekonomiska bekymmer att se fram emot. Villkoren inom arbetaryrkena sliter sönder oss. Det är inte ett normalt utnyttjande, utan ett fördärvande av vår arbetsförmåga. Att stoppa stress och underbemanning är inte arbetsmiljökrav rätt och slätt. Det är en förutsättning för att den enskilde ska ha ork och möjlighet att sälja sin arbetskraft under ett allt längre arbetsliv. Genom att kräva ökad bemanning, mänskliga scheman och tillräckliga pauser kan vi se till att vår arbetskraft inte överutnyttjas. Genom att se till att äldre och mer slitna arbetskamrater orkar med sin arbetsdag ser vi till att vi på sikt kommer orka vår egen.

Rätten att fritt leda och fördela arbetet leder oss till en tidig grav när chefen håller i taktpinnen. Varför skulle vi tillåta det? Låt smulgråten gny om konkurrenskraft och budgetansvar, och låt oss ta det makligare. Han kan gärna återkomma när vi är ikapp hans förväntade livslängd.

BLOCK 2

PROPAGANDA & IDEOLOGI

Blandade Författare
Brottstycken om
hegemoni

ÅSA LINDERBORG
SOCIALDEMOKRATERNA SKRIVER
HISTORIA(UTDRAG)
2001

Problemet: Historia som ideologisk maktresurs

Hegemoni

Det vaga uttrycket "nationell kollektiv föreställningsvärld" kan genom begreppet *hegemoni* ges en teoretisk bestämning. Hegemonibegreppet infördes i den marxistiska idétraditionen av G. V. Plechanov, men preciserades först av ledaren för det italienska kommunistpartiet, Antonio Gramsci (1891-1937). Han sökte en förklaring till att de mest utvecklade kapitalistiska staterna saknar artikulera klasskonflikter och samhällsomstörtande uppror, och att arbetarklassen i den allmänna rösträttens och massorganiseringens tid inte förmår omvandla samhället i grunden.

Enligt Gramsci besitter de härskande fyra maktresurser: ekonomisk dominans, rättskipning, våld och ideologi. En typ av makt är direkt

(*domino*), det vill säga den bygger på fysiskt tvång och medför därmed att de som utsätts för maktutövningen upplever sig som förtryckta. En annan typ av makt är hegemoni, ett system av universella värdenormer som syftar till att genomsyra hela samhället, och som bygger på att befolkningen — trots motstridiga intressen — anser att de makthavandes överhet är legitim. Genom informationsstyrning, massmedier, bildning, utbildning, kultur, religion, lagstiftning och annan intellektuell påverkan och medborgerlig uppfostran övertygas medborgarna om regimens och den härskande klassens välvilja, vilket gör att dess dominans vidmakthålls. Staten har därför en avgörande betydelse för upprätthållandet och reproduktionen av hegemonin, inte minst genom utbildningsväsendet. Hegemoni handlar således om "borgarklassens intellektuella och moraliska ledarskap"; dess makt över tanken. Hegemoni innebär maktutövning grundad på en målmedveten präglning av de underlydandes verklighetsbilder, värderingar, normer och attityder.

Teoribildningen kring hegemonibegreppet utgår ifrån att samhället är uppbyggt av olika klasser som har både ett ekonomiskt och ideologiskt fundament. Klasssamhällets sociala dynamik utgör grunden för historisk förändring. Den är ytterst avhängig produktivkrafterna och produktionsförhållandena, och den kommer till uttryck i ideologierna. Det är dock för enkelt att säga att en ideologi alltid artikulerar en samlad klass' intressen och erfarenheter i en viss historisk situation. Däremot kan man hävda att alla ideologier har sina klassmönster, och att ideologisk förändring oftast är betingad av klasskamp. Ideologierna är, med Göran Therborns ord, sociala processer som "överlappar, konkurrerar, bekämpar, slukar eller förstärker" varandra: "Ideologier inte bara underkastar människorna en given ordning, de kvalificerar dem också för medveten social handling". Gramsci fann det alldeles för enkelt att reducera alla ideologier till klassspecifika uttryck; vissa ideologiska teman delas av alla klasser och kan därför inlemmas i flera ideologier. Nationalism, till exempel, kan samtidigt ge argument för så vitt skilda frågor som ett starkt försvar, antikolonialism och allmän rösträtt.

Borgarklassens strävan efter hegemoni är en ambition att förhindra att de underställda blir medvetna om sig själva som en specifik och exploaterad klass. Ytterst handlar den borgerliga hegemonin om att medelst ideologisk övertygelse säkerställa det kapitalistiska produktionssättets fortlevnad. De rådande samhällsförhållandena framställs, och skall upp-

fattas, som om de skapats av naturen själv, som ett resultat av "det sunda förnuftet". Genom att göra anspråk på att uttrycka hela folkets vilja försöker man påverka alla samhällsmedborgare, oavsett klass, men även kön och ras, att tro att de har gemensamma intressen. På så sätt neutraliseras ett viktigt ideologiskt incitament till klasskamp.

Till skillnad från den öppet repressiva maktutövningen, är den ideologiska hegemoniska maktutövningen effektiv i den meningen att den skapar betydligt mer stabila samhällen; bajonetter kan man ha till mycket, men de går inte att sitta på, för att alludera en insikt som brukar tillskrivas Napoleon. En vanlig uppfattning är att Gramsci gjorde åtskillnad mellan tvång och samtycke, men i själva verket relaterade han dem alltid till varandra. Hegemonin förutsätter ytterst alltid tvång (framför allt ekonomiskt) eller våld. Man kan inte heller reducera hegemonin till enbart ett ideologiskt herravälde; i grund och botten vilar makten över tanken på makten över ekonomin, och hegemonin måste alltid materialiseras i produktionssfären. Enligt teorin om hegemoni finns det ett samband mellan de ekonomiska strukturerna och den ideologiska överbyggnaden, även om relationen inte får ses som alltför statisk och mekanisk. Tvärtom tillmäter teorin om ideologisk hegemoni idéerna en stor betydelse för att förstå och förklara förändring, och kanske framför allt varför praktiserad radikalism uteblir.

Hegemonierna är i sig inga stabila entiteter, utan är tvärtom lika bräckliga som samhället är instabilt. I alla hegemoniska processer finns alternativa eller oppositionella strömningar, *mothegegonier*, som både bekräftar och utmanar hegemonin. Så var till exempel större kollektiv som den unga arbetarrörelsen mothegegonisk, på samma sätt som en enskild aktör som August Strindberg med sitt folkliga historieberättande. Mothegegonierna fäster uppmärksamheten på vad borgarklassen med sina hegemoniska strävanden måste få under kontroll. Till skillnad från alla andra makthavare i historien, har borgarklassen lyckats bibehålla sin dominans genom att mothegegonierna integreras i borgarklassens världsbild, utan att motsättningarna för den skall upphävas. Hegemonin är med andra ord inte ett statiskt system, utan en process som hela tiden genomlevs och utmanas, och därför också förnyas och reproduceras. En klass kan utöva ideologisk hegemoni om den förmår formulera och tillmötesgå delar av andra klassers intressen utan att deras egna långsiktiga intressen hotas.

Den hegemoniska makten stärks alltså av vissa tillmötesgåenden. Genom att betrakta några av de krav som till exempel arbetarklassen ställer som rimliga, i den meningen att de är förenliga eller inte hotar helhetsintresset, kan överheten bevara sin dominans. Det vill säga krav på måttliga lönehöjningar kan man acceptera, men inte krav på arbetarkontroll av företagen. Hegemonin förutsätter därmed alltid framtvingade ideologiska kompromisser mellan de stridande parterna, vilket både demokratiseringar och fördelningspolitiska beslut är exempel på, även om den inte accepterar vilka kompromisser som helst. Alla hegemonier är kompromisser där den som är mest dominant lyckas integrera sina motståndare, vilket inte betyder ett upphävande av de ideologiska motsättningarna. Alla hegemonier måste också förankras materiellt på en ekonomisk nivå inom produktionen, som till exempel genom krisuppgörelsen 1933 och Saltsjöbadsavtalet 1938. Folkhemsmetaforen är just ett uttryck för den ideologiska hegemonins kompromisskaraktär:

Att vara arbetarklass i ett klasskampens Sverige innebär något annat än att vara det i ett folkhemets Sverige. I ett klassperspektiv är klassbegreppet något som skiljer klasserna åt. I folkhemsbegreppet likställs klasserna med varandra genom att underordnas ett gemensamt intresse. Det är denna likhetsprincip som upphäver eller förändrar en tidigare särskiljande relation, som är avgörande i upprättandet av en hegemoni.

[...]

Historiemedvetandets hegemoniska betydelse

Enligt en invand schablon är att kunskap makt. Det stämmer bara så till vida att den som haft makt kan bestämma vad som är kunskap. Därmed inte sagt att det inte finns fakta eller förhållanden som är okända, bara att de förhindras att komma upp till ytan. Historieskrivningen har alltid intagit en särställning i asymmetriska relationer. Ett viktigt moment i de hegemoniska ambitionerna är därför att de maktavande genom att formulera historiemedvetandet sammanbinder det förflutna med det nuvarande som de själva behärskar.

Historiemedvetande skall förstås som "de upplevda sammanhangen mellan tolkningen av det förflutna, förståelsen av det nuvarande och förväntningar inför framtiden" och det fungerar i första hand i bestämda sociala relationer. Det innefattar en föreställning om vad historien bör

handla om (till exempel enskilda individer, kollektiv eller opersonliga strukturer), samt huruvida det finns en historisk utveckling, en historiens mening och mål. Historiemedvetandet skapas i många olika livssammanhang och kan utgöra en komponent i människans identitet. Historiemedvetandet skall skiljas från *historiesyn*, som avser "alla former av genomarbetat och genomstrukturerat historiemedvetande, det vill säga en helhetsuppfattning". Det skall också skiljas från *personliga minnen*. Ett historiemedvetande har ett socialt och kollektivt innehåll; människor under en tidsperiod eller i en social grupp "väljer" att minnas vissa saker. Det är hur dessa "val" görs, det vill säga hur historiemedvetanden konstrueras, som är intressant att studera, inte minst ur ett maktperspektiv.

Historia är en beteckning både för förfluten tid och för berättelser om och utvärderingar av det förflutna. Vad historia *egentligen* är, och om den i så fall har någon "mening", är en nog så fångslande historiefilosofisk fråga som det dock inte finns anledning att fördjupa sig i här. Ett annat intressant problem är vem som skapar historia. Så menade till exempel Karl Marx att det är människan som gör historia, även om hon inte själv har valt förutsättningarna för sitt handlande. Det vill säga det är människan och inte någon gud eller några oidentifierbara lagar som utformar och ansvarar för sin samtid och därmed också det som övergår till att kallas äldre tider. Under alla omständigheter är det människan som berättar och skriver historien, och ett intressant problem är därför historieskrivningens konsekvenser.

Historia är inte något statiskt, utan något som ständigt produceras, och eftersom de spår mänskligheten efterlämnat i stort sett är ouslinliga måste den historiska kunskapen bygga på ett selektivt urval av fakta och artefakter som någon har bestämt är värda att kommas ihåg. Historien blir på så sätt "ett politiskt slagfält", eftersom olika uppfattningar om den sociala ordningen hämtar argument från händelser i det förflutna med konkurrerande historieskrivningar som resultat. Den som behärskar utformandet av det allmänna historiemedvetandet kontrollerar snart den allmänna opinionen. Genom att upprätta en kontinuitet mellan tidens härskare och historien uppfattas makten som logisk. Man legitimerar sin makt genom att hänvisa de underordnade till "den eviga gårdagens auktoritet", där maktutövning i form av seder och bruk får hävd just genom sin ålder.

HENRIK NORDVALL

FOLKBILDNING SOM MOTHEGEMONISK PRAKTIK?

2001

[...]

Hegemoni och mothegemoni

Den marxistiske teoretikern och praktikern Antonio Gramscis tankar om hegemoni som maktordning i moderna industrialiserade (demokratiska) kapitalistiska samhällen är en intressant utgångspunkt när det gäller att analysera folkbildning som bedrivs inom sociala rörelser. De skrifter, huvudsakligen fragmentariska fängelseanteckningar, som Gramsci lämnade efter sig har inspirerat till en rad olika tolkningar som kan tillämpas på området.

[...]

En rad tolkningar av hegemonibegreppet existerar som nämnts. Jag tänkte här försöka fånga några allmänna drag i ett gramscianskt perspektiv som jag upplever fruktbara att beakta i denna artikel.

Ofta beskrivs hegemoni i utvecklade industriländer som en komplex maktordning bestående av så väl kulturella, politiska och ekonomiska dimensioner. Tillsammans verkar dessa dimensioner för att upprätthålla den situation som för närvarande är den rådande (kapitalistisk, patriarkal, etniskt segregerad etc).

De krafter som upprätthåller hegemonin utgörs inte av en enskilt dominerande klass eller grupp utan av en mer sammansatt maktkonstellation som Gramsci kallar ett historiskt block. Denna maktkonstellation kan ses som en komplex relation som spänner över flera samhällsgrupper, där även underordnade grupper inkluderas. De överordnade grupperna använder sig sällan av våld för att försvara sina positioner och hålla samman det historiska blocket, utan förlitar sig vanligen på att skapa och återskapa ett ständigt föränderligt (spontant) samtycke som spänner även över de underordnade grupperna.

The 'spontaneous' consent given by the great masses of the population to the general direction imposed on social life by the dominant funda-

mental group; this consent is 'historically' caused by the prestige (and consequent confidence) which the dominant group enjoys because of its position and function in the world of production.

Gramsci (till skillnad från uttolkare som Laclau och Mouffe) betonar vikten av ekonomiska realiteter som han menar sätter gränser för den rådande maktordningen, men dessa ses inte som determinerande i klassisk marxistisk mening. Hegemonin skapas och återskapas genom ständigt pågående processer av kamp, inte minst inom det civila samhället, där överordnade grupper försöker framställa den rådande ordningen som självklar och naturlig. Genom denna kamp etableras ett övergripande samtycke kring den sociala ordningen. Detta samtycke antar karaktären av vad Gramsci kallar ett "sunt förnuft"; en grundläggande, dominerande och vittomspännande föreställningsvärld.

Detta sunda förnuft är emellertid fullt av inre motsättningar och ändrar form och innehåll i enlighet med den ständiga rörelse hegemonin är satt i; en rörelse som är beroende av styrkeförhållanden som råder mellan olika maktkonstellationer inom hegemonin. Man kan i detta skönja en kamp om det "sunda förnuftet", en ständigt pågående betydelseförhandling som alla sociala grupper deltar i. Denna kamp liknar Gramsci vid ett "ställningskrig" där makten erövrar genom en successiv och mångdimensionell kamp, till skillnad mot en mer fysisk kamp som innefattar ett direkt övertagande av statsapparaten likt vid den ryska revolutionen.

För rörelser som vill utmana den bestående ordningen blir det nödvändigt att ge sig in i detta ställningskrig, bland annat genom att etablera och sprida alternativa verklighetsuppfattningar och egen kunskap. Med andra ord, skapa en mothegemoni som kan utmana (och därmed också förändra) hegemonin. För att ett sådant mothegemoniskt arbete ska nå framgång krävs emellertid att rörelser som eftersträvar samhällsomvandling skapar nödvändiga allianser och formerar ett eget historiskt block.

I det kulturella ställningskriget, i kampen om att etablera betydelser, spelar de intellektuella (som alltid är förbundna med en viss samhällsgrupp) en central roll. Gramsci ser förvisso alla människor som intellektuella, men i detta sammanhang avses huvudsakligen exempelvis skribenter, lärare, forskare, organisatörer, konstnärer med flera:

"Alla människor är intellektuella [...] men alla människor fungerar inte som intellektuella i samhället".

De intellektuellas uppgift består, enligt Gramsci, i att konstruera berättelser som endera legitimerar en rådande maktordning eller förmår människor att mobilisera sig mot denna ordning. Arbetarrörelsen måste därför skapa sina egna ("organiska") intellektuella och samtidigt försöka assimilera andra grupper av intellektuella för att nå framgång i det ovan beskrivna ställningskriget.

Utbildning fyller en viktig funktion när det gäller att cementera hegemonin genom att skapa samtycke kring den rådande ordningen och den dominerande konstellationens makt. Utbildning, eller snarare folkbildning, kan även användas för att utmana detta samtycke genom att spela en roll i det pågående ställningskriget. Detta genom att lämna utrymme för mothegemoniska krafter och kulturella aktiviteter som utmanar det dominerande "sunda förnuftet".

Folkbildning som mothegemonisk praktik

Lars Arvidson (1991) ser vissa gemensamma drag hos Antonio Gramsci och den inflytelserike teoretikern och praktikern inom svensk folkbildning – Oscar Olsson. Detta trots att de givetvis skiljer sig ifråga om ideologiska utgångspunkter, där Gramsci är revolutionär kommunist och Olsson socialdemokrat och reformist. Likheten består i betoningen av vikten av att bryta det förhärskande och dominerande tänkandet i samhället innan den politiska makten över staten intas. I gramscianska termer handlar det om att etablera en mothegemoni som utmanar samtycket för den rådande ordningen. Oscar Olsson beskriver på motsvarande vis hur en "kulturstämning" ska etableras genom studiecirklar och annan folkbildning. "Han tänker sig att denna stämning genom ett nät av studiecirklar ska sprida sig och på fredlig väg erövra nationen". I denna process menade Olsson, enligt Arvidson, att de intellektuella blir betydelsefulla genom ett direkt samarbete med "folket" – och inte som en avskild styrande elit. Detta i likhet med Gramscis syn på betydelsen av organiska intellektuella. Jill Onsér-Franzén anlägger också ett gramscianskt perspektiv på svensk folkbildning. I sin studie av lärare vid Härnösands folkhögskola betonar Onsér-Franzén (1998) folkbildarens roll som en ny intellektuell "som vill förändra samhällets nuvarande hegemoni och strävar efter att föra in de ideal, normer och värderingar som de själva hyser och värderar högt".

Den del av folkbildningen som jag menar kan beskrivas i termer av mothegemonisk praktik återfinns huvudsakligen inom progressiva sociala rörelser. Kopplingen till ett större sammanhang, till en rörelse, blir central för mothegemoniskt arbete. Det är inte i avskildhet folkbildaren och folkbildande arenor kan utmana hegemonin. Gramsci var, efter ett antal misslyckade försök med så kallade arbetarråd inom industrin, skeptisk till slutenhet och isolation i samband med formerandet av mothegemonier. Istället betonade han kontakten med starka rörelser och allianser av rörelser. Även de mothegemoniska krafterna måste formera sig i ett "historiskt block" och bilda en front för att kunna utmana hegemonin. Denna front inkluderar olika former av sociala rörelser som kämpar för social rättvisa. För att folkbildningen ska kunna förändra samhället krävs därför att den knyts an till dylika allianser.

PERRY ANDERSON
MOTSÄGELSER HOS GRAMSCI
(UTDRAG)

1976

Vänstersocialdemokratins illusioner

På samma gång är den första lösning han skisserar i anteckningsböckerna från fångelse helt omöjlig att genomföra: att helt enkelt placera "hegemoni" inom civilsamhället och ge civilsamhället överhöghet över staten. Detta motsvarar i själva verket väldigt exakt vad som kan kallas en det "sunda förnuftets" syn på den borgerliga demokratin inom vänstern i väst – en syn som sedan Andra världskriget varit vitt spridd inom militanta socialdemokratiska kretsar. För denna uppfattning är inte staten i väst någon våldsamt polisiär förtryckarapparat som den var i det tsaristiska Ryssland: massorna har tillgång till den via regelbundna val, som formellt tillåter möjligheten av en socialistisk regering. Men erfarenheterna visar att dessa val aldrig ger upphov till en regering som ägnar sig åt att expropriera kapitalet och förverkliga socialismen. 50 år efter införandet av allmän rösträtt verkar detta mer avlägset än någonsin. Vad är skälet till denna paradox? Det måste ligga i att proletariet först förbereds ideologiskt innan själva valögonblicket. Maktens centrala plats måste därför sökas i civilsamhället – framförallt i kapitalisternas kontroll över kommunikationsmedlen (press, radio, TV, bio, förlag), på grundval av deras kontroll över produktionsmedlen (privat ägande). I en mer sofistikerad variant uppkommer inlärandet av ett frivilligt accepterande av kapitalismen inte så mycket med hjälp av kommunikationsmedlens ideologiska indoktrinering, som i det osynliga spridandet av varufetisismen genom marknaden eller den instinktiva vana att underordna sig som arbetsrutinerna i fabriker och på kontor leder till – med andra ord direkt på själva produktionsmedlens område. Men oavsett om betoningen läggs på de kulturella eller ekonomiska apparaternas effekter så blir den analytiska slutsatsen densamma. Civilsamhällets strategiska plats anses vidmakthålla kapitalismens hegemoni i de politiska demokratierna, vars statliga institutioner inte direkt håller nere eller förtrycker mass-

orna. Systemet upprätthålls med hjälp av samtycke, inte tvång. Därför är de socialistiska militanternas huvuduppgift inte att kämpa mot den beväpnade staten, utan att omvända arbetarklassen ideologiskt för att befria den från underkastelsen under de kapitalistiska mystifieringarna.

Detta för vänstersocialdemokratins karakteristiska syndrom innehåller ett antal illusioner. Det första och mest omedelbara misstaget är just uppfattningen att borgarklassens ideologiska makt i samhällsformationerna i väst framförallt utövas på civilsamhällets område, och att dess hegemoni över det därpå neutraliserar den representativa statens demokratiska möjligheter. Arbetarklassen har tillgång till staten (val till parlament) men använder den inte för att uppnå socialismen därför att den är indoktrinerad med hjälp av kommunikationsmedlen. I själva verket kan man säga att sanningen om något är raka motsatsen: den representativa statens allmänna form – den borgerliga demokratin – är i sig själv västkapitalismens främsta ideologiska grundpelare, och själva den borgerliga demokratin existens berövar arbetarklassen tanken på socialismen som en annan sorts stat, och kommunikationsmedlen och andra mekanismer för kulturell kontroll befäster därefter denna centrala ideologiska "effekt". De kapitalistiska produktionsförhållandena delar in alla män och kvinnor i olika samhällsklasser, som definieras av sin olika tillgång till produktionsmedlen. Dessa klasskillnader är bakgrunden till de löneavtal mellan juridiskt fria och jämlika personer som är detta produktionsadelsmärke. De politiska och ekonomiska systemen blir på detta sätt formellt åtskilda under kapitalismen. Den borgerliga staten "representerar" således per definition hela befolkningen som enskilda och jämlika medborgare, avskilt från deras uppdelning i samhällsklasser. Med andra ord framställer den mäns och kvinnors ojämlika ställning i civilsamhället som om de var jämlika i Staten. Parlamentet, som var fjärde eller femte år väljs som ett suveränt uttryck för folkviljan, återspeglar landets skenbara enhet för massorna som om det var deras egen regering. De ekonomiska klyftorna bland "medborgarna" döljs av den juridiska jämlikheten mellan utsugare och utsugna, och med dem också massornas fullständiga åtskiljande från och icke-deltagande i parlamentets arbete. Detta åtskiljande framställs och presenteras sedan ständigt för massorna som den yttersta formen för frihet: "demokrati" som historiens slutpunkt. Den parlamentariska statens existens utgör således den formella ramen för den härskande klassens alla andra ideologiska mekanismer. Den utgör

den övergripande kod i vilken varje speciellt budskap sänds. Koden är särskilt kraftfull eftersom medborgarnas juridiska rättigheter inte bara är en hägring: tvärtom är den borgerliga demokratins friheter och rösträtt påtagligt verkliga, och förverkligandet av dem var historiskt delvis arbetarrörelsens verk, och förlusten av dem skulle vara ett stort nederlag för arbetarklassen.

I jämförelse med det har de ekonomiska förbättringar som erövrats med hjälp av reformer inom ramen för den representativa staten – som uppenbarligen är mer materiella – i typfallet lämnat mindre ideologiska spår bland massorna i väst. Arbetarklassens stadigt ökande levnadsstandard i de ledande imperialistiska länderna under 25 år efter Andra världskriget har varit en central faktor för världsimperialismens politiska stabilitet. Men den materiella delen av folkmassornas bifall till imperialismen, som traditionellt brukar vara ämne för diskussionen om reformismens effekter, är inbyggt instabil och flyktig, eftersom den har en benägenhet att skapa ständigt ökande förväntningar som ingen nationell kapitalistisk ekonomi helt och hållet kan garantera ens under långa internationella högkonjunkturer, och än mindre under lågkonjunkturer. Själva ”dynamiken” är således en destabiliserande faktor och kan orsaka kriser när tillväxten varierar eller stannar upp. Till skillnad från detta är den juridiskt politiska delen av samtycket som skapas av den parlamentariska staten mycket stabilare: det kapitalistiska statsskicket utsätts inte för samma konjunkturella växlingar. De historiska tillfällena då det aktivt har ifrågasatts av arbetarkamp har varit oändligt mycket färre i väst. Med andra ord är den borgerliga demokratins ideologi mycket kraftfullare än någon välfärdsreformism, och utgör ett permanent innehåll i det samtycke som skapats av den kapitalistiska staten.

Nu kan vi inse varför Gramscis första formulering var felaktig. Det går inte att dela upp den borgerliga klassmaktens ideologiska funktion mellan civilsamhället och staten på det sätt som han till en början försökte göra. Den parlamentariska statens grundläggande form i väst – den juridiska summan av dess medborgare – är i sig själv knutpunkten i kapitalismens ideologiska apparat. De kulturella kontrollsystemens förgreningar i civilsamhället – radio, TV, bio, kyrkor, tidningar, politiska partier – spelar otvivelaktigt en central kompletterande roll för att säkerställa kapitalets klassordning. Det gör givetvis också marknadsförhållandes förvrängande prisma och arbetsprocessens avtrubbande struktur inom

ekonomin. Man ska förvisso inte undervärdera dessa systems betydelse. Men inte heller ska de överdrivas eller – framförallt – ställas mot statens egen kulturellt ideologiska roll.

[...]

Ty det säregna med det historiska samtycke som erövrats från massorna i de moderna kapitalistiska samhällsbildningarna finns ingalunda bara i världsliga referenspunkter eller teknisk vördnad. Det nya med detta samtycke är att dess grundläggande form är att massorna tror att de har ett fullkomligt självbestämmande i den existerande samhällsordningen. Det är alltså inte ett accepterande av en erkänt härskande klass' överhöghet (den feodala ideologin) utan en tro på alla medborgares demokratiska jämlikhet under styrandet av nationen – med andra ord tvivel på att det verkliga finns någon härskande klass. De utsagnas samtycke i en kapitalistisk samhällsbildning är således av en kvalitativt ny sort, som tankeväckande nog har skapat sin egen härledda utvidgning: samsyn eller ömsesidig överenskommelse. Naturligtvis samexisterar och kombineras den aktiva eller borgerliga ideologin i ett stort antal former med mycket äldre och mindre uttalade ideologiska vanor och traditioner – i synnerhet sådana som att passivt resignera inför hur världen är och misstro mot all möjlighet att förändra den, vilka skapas av den olika kunskap och tillit som kännetecknar alla klassamhällen. Arvet från dessa beständiga traditioner antar förvisso ibland en modern förklädning av hänsyn till tekniska behov. Men de utgör inte någon verklig avvikelse från tidigare mönster för klassmakt. Förutsättningen för att de ska fortsätta att fungera idag är att de sätts in i en övergripande ideologi om representativ demokrati. Ty det är bara den borgesrliga demokratins frihet som verkar sätta gränsen för vad som är socialt möjligt för folkets gemensamma vilja och därmed kan göra gränserna för dess maktlöshet uthärdlig.

[...]

Göran Therborn

Maktens ideologi och ideologins makt (utdrag)

1981

V. IDEOLOGI OCH POLITISK MAKT

[...]

Former av ideologiskt herravälde

[...]Det ideologiska sammanhang som förbinder befolkningen med en given regim, som dennas lydiga undersåtar, är till sitt väsen mycket komplicerat och uppvisar naturligtvis stor empirisk variation. Inte desto mindre förefaller det möjligt att avgränsa mekanismernas huvudtyper utifrån deras verkningar av dominans och lydnad.

De typbestämmande axlarna är för det första de tre redan identifierade interpellationssätten, som kretsar kring det existerande, det goda och det möjliga.¹ Denna dimension hänför sig till den nu rådande situationen, till (det förhärskande) sättet att tala om och tänka på den. Den

1. (Arbetarbildnings kommentar) Therborn beskriver tidigare i boken dessa interpellationssätt:

1. *Vad som existerar* och, omvänt, vad som inte gör det. Vad som finns, vilka vi är, vad världen är, hur naturen, samhället, män och kvinnor ser ut. På så vis får vi en identitetskänsla, blir medvetna om vad som är verkligt och sant. På så vis struktureras världens synlighet genom fördelning av belysning, skuggor och mörker.
2. *Vad som är gott*, riktig, rättvist, vackert, attraktivt, njutbart osv och deras motsatser. På det viset struktureras och normaliseras våra önskningar.
3. *Vad som är möjligt* och omöjligt. Härigenom formas vår känsla för det föränderliga i vår existens och förändringens följder, för förhoppningar, ambitioner och fruktan.

andra dimensionen hänför sig däremot till föreställningarna om det icke närvarande. Här har interpellationssätten slagits samman och därefter uppdelats efter hur de besvarar frågan: Finns det ett tänkbart bättre alternativ till det nuvarande styret? Ja eller Nej. Logiken bakom denna andra axel är att det finns betydande skillnad mellan lydnad som inneboende nödvändighet (eller inneboende rationell nödvändighet) och lydnad som baseras på villkorliga överväganden.

Underkastelsemekanismer utifrån deras ideologiska dominanseffekt

Interpellationssätt med avseende på det nu rådande läget i termer av:	Är ett bättre alternativ tänkbart?	
	Ja	Nej
Vad som existerar	Anpassning	Känsla av oundviklighet
Vad som är gott	Känsla av representation	Underdånighet
Vad som är möjligt	Fruktan	Resignation

Det eventuella värdet hos denna typologi ligger inte i dess klassificerande funktion, och detta var i alla händelser inte avsikten med att genomföra klassificeringen. En sådan procedur leder sällan särskilt långt i förståelse, och i detta fall skulle den skjuta vid sidan av målet eftersom mekanismerna tenderar att empiriskt vara sammanflätade inbördes. Den ska i stället ses som ett analysredskap som är både teoretiskt systematiskt (som motsats till intuitivt och ad hoc-artat) och tillräckligt komplext. Den erbjuder en väg bort från det hämmande begreppsparat tvång/samtycke, och de rationalistiskt idealistiska traditionerna om "legitimitet" och "falskt medvetande".

Ovanstående sex typer är generella mekanismer för ideologiskt herravälde, av klasser och av andra makthavare — som sådana fungerar de som fogar eller länkar mellan de härskandes och de behärskades ideologier. De verkar alla inom dagens borgerligt demokratiska samhällen, även om deras relativa betydelse varierar från land till land och från en tidpunkt till en annan. En strategi för social omvandling och revolution har därför att bekämpa alla dessa former. De termer som använts för att beteckna herraväldets sex effekter torde i stor utsträckning tala för sig själva, men en del ytterligare klargöranden kan kanske behövas. De tre i den vänstra kolumnen anger skäl för att man inte engagerar sig för den

förbättring man anser tänkbar. De tre i den högra uttrycker varför man anser en bättre ordning otänkbar.

Anpassning hänför sig till den typ av underkastelse där härskarna åtlyds därför att de behärskade har konstituerats att betrakta annat i världen som viktigare än både sin aktuella underkastelse och utsikterna till en alternativ regim. Till detta andra kan vi räkna arbete, prestation (oberoende av utsugning), fritid, konsumtion, familj, sex och idrott. Som uppräknningen visar är alltsammans centrala mänskliga aktiviteter, och anpassningen är troligen den vanligaste formen av dominerad underkastelse. Anpassningen tycks åstadkommas genom en speciell social fördelning av kunskap och okunskap. Samtidens förtryckande och ut-sugande sidor hålls i mörker eller skugga, medan strålkastarljuset är fäst på möjligheterna. Framgången för detta ljus- och skuggspel är emellertid avhängigt dess förmåga att bekräftas och sanktioneras.

Anpassning omfattar även möjligheten till anpassad opposition. Det kan hos en existerande regim finnas vissa aspekter som människorna är inställda på att bemöta med opposition och lydnadsvägran, men som de inte systematiskt bekämpar till den grad att deras egna krav tillfredsställs. Sådan anpassad opposition sträcker sig från manspräglad, affärsmässig fackföreningsanda till icke klassmedveten etnisk självhävdelse och "opolitisk" feminism.

Anpassad opposition kan ses som bestämd av en bekräftelse- och sanktionsmatris, vilken på ett särskilt sätt strukturerar vad som existerar och vad som är möjligt. Det som existerar är ett visst maktsystem, och det som är möjligt består av ett snävt definierat antal systemförenliga utvägar. Detta är en mycket viktig underkastelsemekanism, eftersom den bland de behärskade ofta ger upphov till normer om vad som är bra och dåligt, genom att först avgränsa vad som kan eftersträvas och därefter skapa positiv knytning till de valmöjligheter som maktsystemet medger. Den amerikanske sociologen Michael Burawoy har visat hur denna mekanism fungerar bland arbetare i arbetsprocessen under ett ackordssystem: "I arbetsprocessen ligger grunden till samtycke i att aktiviteterna organiseras som ställde de arbetaren inför ett reellt val, hur inskränkt valet [i synnerhet på resultatnivå] än må vara. Det är medverkan i ett val som skapar samtycke." Han har liknat denna definition av verkligheten och dess avgränsat många, osäkra resultat vid ett spel och betonar: "Spelet framgår inte ur en på förhand uppgjord konsensus utan ur historiskt

specifik kamp för anpassning till de försakelser som är inbyggda i arbetet, och ur strider med företagsledningen om definitionen av reglerna." Men när det väl existerar skapar spelet samtycke och anpassning.

Burawoys diskussion lyfter fram både en viktig dominans-mekanism och en viktig process för materiell bestämning av ideologin. Det verkar som om den kunde utsträckas även till andra områden, t ex den borgerliga demokratin. Som jag i annat sammanhang visat utvecklades denna ur specifik historisk, proletär och folklig, socialistisk eller socialt radikal kamp mot borgarklassen, men så snart den kom att existera som "spel" har den alstrat anpassning och positiv knytning till sina demokratiska institutioner inom bourgeoisin och till sin kapitalistiska ram bland arbetarpartierna. Så länge den materiellt upprätthålles framstår den som det enda spelbara spelet.

Känslan av *oundviklighet* hänför sig givetvis till lydnad på grund av okunskap om varje alternativ. Det vore misstag att betrakta detta som en äldre form av fatalism. Det är snarare ett inslag i den politiska marginaliseringen av stora befolkningssektorer inom våra dagars utvecklade kapitalistiska samhällen. I synnerhet Förenta staterna har åstadkommit en ytterst omfattande marginalisering, som nått så långt att endast halva den röstberättigade befolkningen röstar i presidentvalen och långt färre i de övriga. Politisk marginalisering innebär att ställas och ställa sig utanför det politiska systemet, vilket ses som omöjligt att påverka utan att man fördenskull tillskriver det någon godhet eller rättvisa. Marginaliseringen tycks ofta åtföljas av en cyniskt kritisk syn på de styrande.

När de härskande åtlyds därför att de antas härskas på uppdrag av de behärskade, och därför att denna situation betraktas som bra, kan vi tala om en lydnad som bygger på känsla av *representation*. Det kan invändas att det är vilseledande att kalla detta för en aspekt av ideologisk dominans, och att vi låter det ovan utmönstrade begreppet "falskt medvetande" bakvägen slinka in i vår analys. Men som jag ser det är denna känsla av representation ändå en effekt av det ideologiska herraväldet i den mån de härskandes "representativitet" faktiskt bestrids av andra ideologier. Att hävda ett representationskriterium över andra är i sig ett slags dominans, även om det inte innebär att det besegrade kriteriet nödvändigtvis skulle vara "sannare". Och även om representationsprincipen är obestridd kan vi dessutom fastställa om det finns en åtskillnad mellan representanter och representerade helt enkelt genom att analysera hur de

härskandes politik påverkar de behärskades positioner. Denna procedur innebär, vilket jag visat i *Vad gör den härskande klassen när den härskar?*, ingen återgång till dolda, normativa föreställningar om "objektiva intressen". — Härskarnas representativitet kan baseras på en uppfattning om likhet eller tillhörighet, så att de härskande och de behärskade ses som delar av samma universum, hur detta nu än definieras. Men det kan även baseras på motsatsen, nämligen att de härskande antas ha extraordinära egenskaper och därför kan företräda de behärskades intressen. Detta är karismatisk representation, från "mannen med en mission" till den substanslösa TV-personligheten.

Även *underdånigheten* är en effekt av uttalanden om vad som är gott hos de rådande härskarna. Dessa betraktas som en kast för sig med överlägsna kvaliteter, kvaliteter som är nödvändiga kvalifikationer för dem som ska styra, och som endast de rådande härskarna äger. Dessa kvaliteter antas vanligen ha sitt ursprung i arv och uppfostran, och underdånigheten har en klart förkapitalistisk anstrykning. Den är troligen starkare i Storbritannien än i något annat utvecklat kapitalistiskt land, vid sidan om eller efter Japan. Den upprätthålles ofta genom personinriktade och nedärvda klientkedjor, inom vilka småfavörer byts mot undergivenhet.

Ett vanligt misstag är att tro att tvånget kan härska ensamt, medan det i själva verket aldrig kan det. Ty vad de religiösa myterna än säger kan man härska endast över levande. Och även när olydnad leder till en säker död, kan man alltid välja mellan att stå emot och dö eller lyda och leva. *Fruktan* är en effekt av ideologiskt herravälde som leder till att man accepterar den andra lösningen. Det är inte här vår avsikt att förkunna någon hjältemoral utan endast att utveckla vår förståelse av härskandets, lydnadens och motståndets historia. Faktum är att män och kvinnor i vissa situationer har valt en säker död framför liv och lydning. Det är därför viktigt att understryka, att tvång och våld fungerar som styrelseform endast genom den ideologiska mekanism som fruktan utgör. Det omvända gäller emellertid inte. Fruktan börjar inte verka först när den understöds av våld och tvång — det tydligaste exemplet på det är den religiösa fruktan för övernaturliga straff.

Döden är inte den enda sanktionen för olydnad. Vi har också fruktan för att bli utstött eller förlora

arbetet. Det finns fruktan för (inhemsk eller utländsk) vedergällning från höger eller för hänsynslös maktutövning från vänster, fruktan för att

pröva nya samhällsformer och -förhållanden. Fruktan betyder att det, i rådande situation, bortom lydnadens gränser bara finns ett intet, en icke-existens av kaos, mörker, lidande och död. Fruktan spelar en stor roll för upprätthållandet av ett borgerligt demokratiskt styre.

Resignationen härrör liksom fruktan ur överväganden om vad som är möjligt i en given situation. Men medan lydning genom fruktan hänger samman med de för tillfället rådande styrkeförhållandena och är helt förenlig med tron på ett bättre alternativ längre fram, har resignationen mera djupgående verkningar. Den innebär en djupare pessimistisk syn på möjligheterna till förändring. I detta sammanhang används termen för att beteckna en form av lydning som växer fram ur uppfattningen om att ett bättre alternativ är praktiskt ogenomförbart, inte om den rådande maktens repressiva styrka. Denna resignation kan växa fram ur mottagna och accepterade utsagor om att all makt, även alternativ makt, korrumpierar, att förändringens krafter är för fåtaliga, inkompetenta eller splittrade, att ett alternativt samhälle skulle vara oförmöget att demokratiskt, ekonomisk eller militärt hålla sig vid liv. Merparten av de många f d socialisterna och kommunisterna är exempel på denna mekanism.

Begreppsparet tvång/samtycke är grovt inadekvat när det gäller att analysera och förstå hur herraväldet fungerar. Det säger oss inget om de högst skiftande slagen av icke-tvingande underkastelse och lydning och det glömmer att samtycket till stor del styrs av de styrkeförhållanden som råder i en given situation. Det negligerar den nödvändiga ideologiska förmedlingen av "tvång" och sanktioner. Underförstått i begreppsparet tycks i de flesta fall vara en fullständigt missförstådd föreställning om att herraväldet tryggas antingen genom ideologi (konsensus, inklusive "falskt medvetande") eller genom icke-ideologi.

[...]

Vårt schema över det ideologiska herraväldet kan även ses som en specificering av Gramscis hegemonibegrepp, vilket i hans egna arbeten snarast avgränsas till att gälla begreppsparet våld/samtycke. Varje existerande hegemoni inbegriper i varierande kombinationer känslan av representation, anpassningen, underdånigheten och resignationen. En strategi för hegemoni skulle i första hand gå ut på att förbinda den interPELLERADE revolutionära klassen med den strategiska organisationen genom en känsla av representation. Men i fråga om andra underordnade klasser kunde den innebära ett slags underdånighet inför den centrala

revolutionära klassen, liksom en anpassning hos allierade klasser och kanske även deras resignation om möjligheten av andra lösningar. I den mån denna strategi syftade till att neutralisera sektorer av den härskande klassen på annat sätt än genom tvång och fruktan, skulle den koncentrera sig på att skapa resignation (beträffande de praktiska möjligheterna att bevara det bestående) och känsla av oundviklighet, samtidigt som den höll fram möjligheten till anpassning.

Den föreslagna typologin avslöjar klart begränsningarna i de aktuella bekymren för att befolkningen i de utvecklade kapitalistiska länderna skulle ha minskande känsla av att vara representerad av politikerna. Tvärt emot farhågorna hos de "nykonservativa" i Trilaterala kommissionen och de amerikanska högerpublikationerna leder denna utveckling inte nödvändigtvis till någon försvagning av de existerande regimerna. Den kan på ett eller annat sätt kompenseras och rentav överkompenseras dithän att regimerna stärks, genom andra och allt viktigare underkastelsemekanismer som anpassning, fruktan och resignation.

V.I. Lenin Vad bör göras? 1902

Den politiska agitationen och ekonomisternas inskränkning av den

Alla vet att den breda spridningen och konsolideringen av de ryska arbetarnas ekonomiska¹ kamp gick hand i hand med skapandet av en "litteratur" som avslöjade de ekonomiska förhållandena, dvs fabriks- och yrkesförhållandena. Huvudinnehållet i "flygbladen" bestod i avslöjanden om förhållandena på fabriker, och bland arbetarna flammade snart en verklig lidelse upp för avslöjanden. Så snart arbetarna fick klart för sig, att socialdemokraternas cirklar ville och kunde skaffa dem ett nytt slags flygblad, som sade hela sanningen om deras usla liv, deras övermåttan tunga arbete och rättslösa ställning, började de så att säga bestormas med korrespondenser från fabriker och verkstäder. Denna "avslöjande litteratur" väckte en väldig sensation inte bara på den fabrik, vars förhållanden gisslades i respektive flygblad, utan på alla fabriker där man hade hört något om de fakta som avslöjades. Och eftersom eländet och nöden hos arbetarna i de olika företagen och de olika yrkena har mycket gemensamt, blev alla entusiastiska över "sanningen om arbetarnas liv".

1. För att undvika missförstånd skall vi påpeka, att i den fortsatta framställningen menar vi med ekonomisk kamp (i överensstämmelse med det uttrycksätt, som vunnit burskap hos oss) alltid den "praktisk ekonomiska kamp", som Engels i det tidigare anförda citatet kallade "motståndet mot kapitalisterna" och som i fria länder kallas facklig, syndikal eller tradeunionistisk kamp (Lenins fotnot)

Bland de mest efterblivna arbetarna uppstod en verklig lidelse för att "komma i tryck" en ädel lidelse för denna rudimentära form av kriget mot hela det bestående samhällssystemet, som är byggt på röveri och förtryck. Och "flygbladen" var i de allra flesta fall en verklig krigsförklaring, ty avslöjandena hade en kolossalt stimulerande verkan på arbetarna och väckte hos dem ett allmänt krav på att de mest skriande missförhållandena skulle undanröjas och beredvillighet att stödja dessa krav med strejker. Fabriksägarna själva var sist och slutligen till den grad tvungna att erkänna betydelsen av dessa flygblad som krigsförklaringar, att de mycket ofta inte ens ville vänta till dess själva kriget kom. Som fallet alltid är hade avslöjandena en stor verkan enbart genom att de offentliggjordes, och de fick betydelse som ett starkt moraliskt påtryckningsmedel. Det hände flera gånger att det enbart räckte med att sprida ett flygblad för att alla eller en del av kraven skulle tillgodoses. Kort sagt, de ekonomiska (fabriks-)avslöjandena var och är alltjämt en viktig hävstång för den ekonomiska kampen. Och denna betydelse kommer de att behålla så länge kapitalismen består, ty denna framkallar ofrånkomligt självförsvar från arbetarnas sida. I de mest framskridna europeiska länderna kan man även nu iakttaga hur avslöjandet av missförhållandena inom ett eller annat kråkvinkel "företag", en eller annan gudsförgäten hemarbetsgren tjänar som utgångspunkt för klassmedvetandets uppvaknande, som början till facklig kamp och socialismens spridning.²

Det övervägande flertalet av de ryska socialdemokraterna har på senare tid nästan helt gått upp i detta arbete med att organisera avslöjanden om förhållandena på fabriker. Man behöver bara tänka på Rabotjaja Mysl för att se i vilken grad de absorberats av detta arbete och härvid glömt,

2. I detta kapitel talar vi endast om den politiska kampen i dess bredare eller trängre mening. Därför noterar vi endast i förbigående, bara som en kuriositet, Rabotjeje Delos beskyllning att Iskra är "alltför återhållsam" i fråga om den ekonomiska kampen (Två kongresser, s 27, som Martynov idisslat i sin broschyr Socialdemokratin och arbetarklassen). Om de som framför beskyllningen räknade ut i vikt eller tryckark (som de så gärna gör) det utrymme, som årligen ägnar åt den ekonomiska kampen, och jämförde det med motsvarande utrymme i Rabotjeje Delo och Rabotjaja Mysl sammantaget, så skulle de lätt kunna övertyga sig om att de ligger efter tom i detta avseende. Medvetandet om denna enkla sanning tvingar dem uppenbarligen att tillgripa argument, som klart visar deras förvirring. "Iskra", skriver de, "nödgas [!] med eller mot sin vilja [!] ta hänsyn till livets bjudande krav och i alla fall [!!!] ta in korrespondenser om arbetarrörelsen." (Två kongresser, s 27) Sannerligen, ett dräpande argument mot oss! (Lenins fotnot)

att detta i och för sig egentligen ännu inte är en socialdemokratisk, utan endast en tradeunionistisk verksamhet. Avslöjandena omfattade i själva verket endast arbetarnas inställning i ett bestämt yrke till deras företagare, och allt vad de resulterade i var att försäljarna av arbetskraft lärde sig att sälja denna "vara" på fördelaktigare villkor och föra kampen mot köparna på basis av en ren handelstransaktion. Dessa avslöjanden kunde (under förutsättning att de till en viss grad utnyttjades av en revolutionär organisation) bli början till och en beståndsdel av en socialdemokratisk verksamhet, men de kunde också (och genom knäfall för spontaniteten måste de) leda till en "enbart facklig" kamp och en ickesocialdemokratisk arbetarrörelse. Socialdemokratin leder arbetarklassens kamp, inte endast för fördelaktigare villkor vid försäljningen av arbetskraft, utan också för att avskaffa det samhällssystem, som tvingar de egendomslösa att sälja sig till de rika. Socialdemokratin representerar arbetarklassen, inte endast i dess förhållande till en viss grupp av företagare, utan i dess förhållande till alla klasser i det moderna samhället, till staten som en organiserad politisk makt. Härav följer att socialdemokraterna inte kan inskränka sig bara till ekonomisk kamp och inte heller kan tillåta att organiserandet av ekonomiska avslöjanden utgör deras huvudsakliga verksamhet. Vi måste aktivt ta itu med att politiskt skola arbetarklassen, att utveckla dess politiska medvetenhet. Nu då Zarja och Iskra har gjort den första attacken mot ekonomismen, är "alla ense" om detta (fastän somliga bara i ord som vi strax skall få se).

Frågan är nu, vari den politiska uppfostran skall bestå. Kan man inskränka sig till propaganda för idén om arbetarklassens fiendskap mot självhärskardömet? Naturligtvis inte. Det räcker inte med att förklara för arbetarna att de är politiskt förtryckta (liksom det inte räckte med att förklara för dem att deras intressen och företagarnas intressen står i motsättning till varandra). Varje konkret utslag av detta förtryck måste utnyttjas för agitation (på samma sätt som vi har börjat utnyttja de konkreta utslagen av det ekonomiska förtrycket för agitation). Eftersom detta förtryck drabbar de mest olika samhällsklasser, eftersom det framträder på de mest olika levnads- och verksamhetsområden, på det fackliga, det allmänt medborgerliga, det privata, familjelivets, det religiösa, det vetenskapliga området etc, etc, är det då inte uppenbart, att vi inte fullgör vår uppgift att utveckla arbetarnas politiska medvetenhet, om vi inte tar itu med att organisera ett allsidigt politiskt avslöjande av självhärsk-

kardömet? För att driva agitation med anledning av konkreta utslag av förtrycket måste ju dessa utslag avslöjas (liksom det var nödvändigt att avslöja missförhållandena på fabriker för att kunna driva ekonomisk agitation).

[...]

De politiska avslöjandena och ”fostran till revolutionär aktivitet”

När Martynov mot Iskra förde fram sin ”teori” om ”att höja arbetarmassans aktivitet”, avslöjade han i verkligheten en strävan att förringa denna aktivitet, ty han förklarade att det bästa, det viktigaste och ”mest användbara” medlet att väcka denna aktivitet och verksamhetsfältet för den är samma ekonomiska kamp, som alla ekonomister har krupit på magen för. Denna villfarelse är karakteristisk just därför att den ingalunda är utmärkande endast för Martynov. I verkligheten är det möjligt ”att höja arbetarmassans aktivitet” endast under den förutsättningen, att vi inte inskränker oss till ”politisk agitation på ekonomisk grundval”. Ett av huvudvillkoren för den nödvändiga utvidgningen av den politiska agitationen är att allsidiga politiska avslöjanden organiseras. Massorna kan inte fostras till politisk medvetenhet och revolutionär aktivitet på annat sätt än genom sådana avslöjanden. Därför är en verksamhet av detta slag en av de viktigaste funktioner som åligger hela den internationella socialdemokratin, ty inte ens politisk frihet eliminerar i minsta mån behovet av sådana avslöjanden, den förskjuter bara i någon mån den sfär mot vilken de är riktade. Det tyska partiet exempelvis stärker särskilt sin ställning och vidgar sitt inflytande just tack vare den outtröttliga energi som det bedriver sin politiska avslöjningskampanj med. Arbetarklassens medvetenhet kan inte vara en verkligt politisk medvetenhet, om arbetarna inte har lärt sig att reagera på varje fall av godtycke och förtryck, våld och missbruk, oavsett vilka klasser dessa fall berör och dessutom att reagera just utifrån en socialdemokratisk och inte någon annan syn. Arbetarmassornas medvetenhet kan inte vara ett verkligt klassmedvetande, om inte arbetarna lär sig att på basis av konkreta och framför allt dagsviktiga (aktuella) politiska fakta och händelser iaktta alla andra samhällsklasser i alla yttringar av dessa klassers intellektuella, moraliska och politiska liv; om de inte lär sig att i praktiken tillämpa den materialistiska analysen

och den materialistiska bedömningen av alla sidor i verksamheten och livet hos alla klasser, skikt och grupper av befolkningen. Den som riktar arbetarklassens uppmärksamhet, iakttagelseförmåga och medvetenhet uteslutande eller ens huvudsakligen på den själv han är ingen socialdemokrat, ty arbetarklassens kännedom om sig själv är oskiljaktigt förknippad med en fullständigt klar och inte bara teoretisk det vore rättare att säga: inte så mycket en teoretisk som en på grund av erfarenheterna från det politiska livet vunnit uppfattning om förhållandet mellan alla klasser i det moderna samhället. Därför är våra ekonomisters förkunselse om att den ekonomiska kampen är det mest användbara medlet för att dra massan in i den politiska rörelsen så ytterst skadlig och så ytterst reaktionär i sin praktiska betydelse. För att bli socialdemokrat måste arbetaren ha en klar uppfattning om godsägarens och prästens, den höge ämbetsmannens och bondens, studentens och luffarens ekonomiska natur, deras sociala och politiska fysionomi, han måste känna deras starka och svaga sidor, måste kunna orientera sig i de slagord och alla möjliga sofismer, som varje klass och varje samhällsskikt kamouflerar sina egoistiska syften och sin verkliga ”insida” med, han måste förstå vilka intressen de särskilda institutionerna och lagarna återspeglar och hur de gör det. Men denna ”klara uppfattning” kan inte hämtas ur böcker, den kan man endast få från levande exempel och från avslöjanden som följer de färskas spår av det som sker runt omkring oss i ett givet ögonblick, det som alla och envar på sitt sätt talar om eller måhända viskar om, det som kommer till uttryck i de och de händelserna, i de och de siffrorna, i de och de domstolsutslagen etc, etc. Dessa allsidiga politiska avslöjanden är en nödvändig och grundläggande betingelse för att fostra massorna till revolutionär aktivitet.

Varför uppvisar den ryske arbetaren ännu föga revolutionär aktivitet i samband med polisens brutala uppträdande mot folket, i samband med hetsen mot anhängarna av religiösa sekter, bondeprygleriet, censurernas excesser, soldatmisshandeln, hetsen mot även de mest oskyldiga kulturella initiativ osv? Är det för att ”den ekonomiska kampen” inte ”driver” honom till detta, för att denna aktivitet inte ”lovar påtagliga resultat” och ger föga ”positivt”? Nej, en sådan uppfattning är, vi upprepar det, ingenting annat än ett försök att skjuta skulden för sina egna fel på andra, att skylla sin egen källborgerlighet (alias bernsteinism) på arbetarmassan. Vi måste skylla oss själva för att vi ligger efter massornas rörelse, för att

vi ännu inte har förmått organisera tillräckligt omfattande, slående och snabba avslöjanden av alla dessa skändligheter. Om vi gör det (och vi måste och kan göra det), så skall även den mest efterblivne arbetare förstå eller känna att studenten och sektanhängaren, bonden och författaren skymfas och misshandlas av samma skumma makt, som förtrycker och förtrampar honom själv på alla områden av hans liv, och när han känt det, kommer han att fyllas av en oemotståndlig önskan att också själv reagera mot detta, och då kommer han att arrangera visselkonsert mot censorerna den ena dagen, en annan dag demonstrera framför bostaden hos en guvernör, som slagit ned en bonderevolt, och en annan dag ge en läxa åt de gendarmer i prästrock, som utför den heliga inkquisitionens arbete, osv. Vi har ännu gjort mycket litet, nästan ingenting för att föra ut allsidiga dagsaktuella avslöjanden till arbetarmassorna. Många av oss är ännu inte medvetna om denna vår plikt utan släpar spontant med i "den grå dagskampen" inom fabrikslivets trånga ram. Att under sådana förhållanden säga att "Iskra uppvisar en tendens att förringa betydelsen av den grå dagskampens frammarsch jämfört med propagandan för glänsande och fulländade idéer" (Martynov, s 61) det innebär att dra partiet tillbaka, att försvara och förhållbara vår bristande förberedelse, vår efterblivenhet.

Vad det gäller att mana massorna till aktion, så kommer detta av sig självt, så snart en energisk politisk agitation, levande och slående avslöjanden kommit i gång. Att gripa någon på bar gärning och genast brännmärka honom offentligt är i och för sig effektivare än någon "uppmaning", det verkar ofta så att det efteråt blir omöjligt att fastställa vem det egentligen var som "uppmanade" massan och vem som egentligen framkastade den ena eller andra planen för demonstrationen osv. Mana till aktion inte i ordets allmänna utan i dess konkreta betydelse kan man bara göra på ort och ställe, det kan endast den göra, som själv genast går med. Och vår, de socialdemokratiska publicisternas, uppgift är att fördjupa, utvidga och förstärka de politiska avslöjandena och den politiska agitationen.

Apropå "maningar till aktion". Den enda tidning, som före händelserna i våras uppmanade arbetarna att aktivt ingripa i en fråga, som absolut inte lovar arbetarna några påtagliga resultat, dvs tvångsrekryteringen av studenter till armén, var Iskra. Genast efter offentliggörandet av förordningen av den 11 januari om "inkallande av 183 studenter till armén"

publicerade Iskra en artikel om detta (i nr 2, februari), och redan innan några som helst demonstrationer börjat uppmanade den direkt "arbetaren att komma studenten till hjälp", uppmanade "folket" att öppet besvara regeringens fräcka utmaning. Vi frågar alla och envar: Hur skall man förklara den frapperande omständigheten att Martynov, som pratar så mycket om "maningar till aktion" och t.o.m. avskiljer dessa "uppmaningar" som en särskild verksamhetsform, inte har sagt ett ord om denna uppmaning? Är det inte bräcklighet från Martynovs sida att sedan kalla Iskra ensidig för att den inte tillräckligt "uppmanar" till kamp för krav, som "lovar påtagliga resultat"?

Våra ekonomister, Rabotjeje Delo medräknad, hade framgång tack vare att de anpassade sig till de efterblivna arbetarna. Men den socialdemokratiska arbetaren, den revolutionäre arbetaren (och antalet sådana arbetare blir allt större) kommer att med harm avvisa allt detta prat om kamp för krav som "lovar påtagliga resultat" osv, ty han kommer att förstå att detta endast är varianter av den gamla visan om att lägga en kopek till rubeln. En sådan arbetare kommer att säga till sina rådgivare i Rabotjaja Mysl och Rabotjeje Delo: ni fjäskar i onödan, mina herrar, och försummar att fullgöra era verkliga plikter när ni alltför ivrigt lägger er i en sak som vi kan klara själva. Det är inte särdeles klyftigt då ni säger, att det är socialdemokraternas uppgift att ge själva den ekonomiska kampen en politisk karaktär; det är bara början, och detta är inte socialdemokraternas huvuduppgift ty överallt i världen, och även i Ryssland, är det ofta polisen själv som börjar ge den ekonomiska kampen en politisk karaktär, och arbetarna lär sig själva förstå vem regeringen stöder.³ "Arbetarnas

3. Kravet på att "ge själva den ekonomiska kampen en politisk karaktär" uttrycker på det mest markanta sätt knäfall för spontaniteten på den politiska verksamhetens område. Den ekonomiska kampen antar mycket ofta en politisk karaktär spontant, dvs utan ingripande av "den revolutionära bacillen de intellektuella", utan ingripande av de medvetna socialdemokraterna. I England exempelvis har arbetarnas ekonomiska kamp också antagit en politisk karaktär utan något som helst ingripande från socialisternas sida. Men socialdemokraternas uppgift inskränker sig inte till politisk agitation på ekonomisk grundval, deras uppgift är att omvandla denna tradeunionistiska politik till en socialdemokratisk politisk kamp, att utnyttja de glimtar av politiskt medvetande, som den ekonomiska kampen väckt hos arbetarna, för att höja arbetarna till socialdemokratisk politisk medvetenhet. Men i stället för att höja och stimulera den spontant vaknande politiska medvetenheten hos arbetarna, böjer martynovarna sig i stoftet för spontaniteten och idisslar, upprepar ända till leda att den ekonomiska kampen "föranleder" ar-

ekonomiska kamp mot företagarna och regeringen”, som ni gör så mycket väsen av som om ni hade upptäckt ett nytt Amerika, förs ju i en mängd avkrokar i Ryssland av arbetarna själva, som nog har hört talas om strejker men nästan ingenting hört om socialismen. Den ”aktivitet” hos oss arbetare, som ni alla vill stimulera genom att ställa konkreta krav som lovar påtagliga resultat, finns redan hos oss, och vi ställer själva dessa konkreta krav i vårt dagliga, fackliga, mindre betydande arbete, ofta utan någon hjälp av de intellektuella. Men en sådan aktivitet är inte nog för oss; vi är inga barn som kan matas med bara den ”ekonomiska” politikens välling. Vi vill veta allt som andra vet, vi vill få en ingående kännedom om alla sidor av det politiska livet och aktivt delta i varje politisk händelse. För att vi skall kunna göra detta bör de intellektuella prata mindre om det som vi redan vet⁴ och ge oss mer av det som vi ännu inte vet och som vi själva aldrig kan skaffa oss genom vår erfarenhet på fabriken och vår ”ekonomiska” erfarenhet, nämligen politisk kunskap. Ni intellektuella kan skaffa er denna kunskap, och det är er plikt att meddela oss den i hundra och tusen gånger större utsträckning än ni hit-

betarna att tänka på sin politiska rättslöshet. Det tråkiga är, mina herrar, att detta spontana uppvaknande av den tradeunionistiska politiska medvetenheten inte ”föranleder” er att tänka på era socialdemokratiska uppgifter! (Lenins fotnot)

4. För att visa att detta tänkta tal av arbetare till ekonomisterna är baserat på fakta, skall vi hänvisa till två vittnen, som otvivelaktigt har direkt kännedom om arbetarrörelsen och som minst av allt är benägna att hysa förkärlek för oss ”dogmatiker”, ty det ena vittnet är en ekonomist (som t.o.m. anser Rabotjeje Delo vara ett politiskt organ!) och det andra är en terrorist. Det första vittnet är författaren till en ovanligt sanningsenlig och livfull artikel Arbetarrörelsen i Petersburg och socialdemokratins praktiska uppgifter, som publicerades i Rabotjeje Delo nr 6. Han delar upp arbetarna i 1) medvetna revolutionärer, 2) ett mellanskikt och 3) den övriga massan. Och just mellanskiktet, säger han, ”intresserar sig ofta mer för det politiska livets frågor än för sina närmaste ekonomiska intressen, vilkas sammanhang med de allmänna sociala förhållandena det för längesedan har förstått” ... Rabotjaja Mysl ”kritiserar skarpt”: ”den upprepar ständigt ett och samma, saker som vi känner till, som vi för längesen läst”, ”i den politiska översikten igen ingenting” (s 30f). Men även det tredje skiktet, ”den mer lyhörda yngre arbetarmassan, som är mindre demoraliserad av krogen och kyrkan och som nästan aldrig har möjlighet att få tag i en bok med politiskt innehåll, resonerar hit och dit om det politiska livets företeelser, funderar över de fragmentariska meddelandena om studentrevolter” osv. Och terroristen skriver: ”... Ett par gånger läser man de små notiserna om fabrikslivet i andra städer, och sedan har man ingen lust att läsa vidare ... Tråkigt ... Att inte tala om staten i en arbetartidning ... är att behandla arbetarna som småbarn ... Arbetarna är inga småbarn.” (Svoboda, utgiven av den revolutionärt socialistiska gruppen, s 69 och 70) (Lenins fotnot)

tills gjort; och ni måste meddela den inte endast i form av resonemang, broschyrer och artiklar (som ofta förlåt vår uppriktighet! – är en smula tråkiga), utan ovillkorligen i form av livfulla avslöjanden av det som vår regering och våra härskande klasser just för ögonblicket gör på alla livets områden. Fullgör denna er plikt med större iver och prata mindre om att ”höja arbetarmassans aktivitet”. Vi är mycket aktivare än ni tror, och vi kan genom öppen gatukamp stödja även sådana krav, som inte lovar några ”påtagliga resultat”! Och det är inte er sak att ”höja”

Arbetarklassen som demokratins förkämpe

[...]

Det politiska klassmedvetandet kan bibringas arbetaren endast utifrån, dvs från ett område utanför den ekonomiska kampen, utanför arbetarnas förhållande till företagarna. Det enda område, varifrån denna kunskap kan hämtas, är området för alla klassers och samhällsskiktets förhållande till staten och regeringen, området för de inbördes förhållandena mellan alla klasser. Därför kan svaret på frågan: vad bör göras för att bibringa arbetarna politisk kunskap? Inte endast bli det som praktikerna, särskilt de som lutar åt ekonomismen, i de flesta fall nöjer sig med, nämligen att ”gå ut till arbetarna”. För att bibringa arbetarna politisk kunskap måste socialdemokraterna gå ut till alla klasser av befolkningen, måste de sända avdelningar av sin armé åt alla håll.

Vi väljer med avsikt en så burdus formulering och uttrycker oss med flit så starkt förenklat alls inte av önskan att säga paradoxer utan för att ”föranleda” ekonomisterna att ordentligt tänka på de uppgifter, som de försummar på ett otillåtligt sätt, på den skillnad mellan tradeunionistisk och socialdemokratisk politik, som de inte vill förstå. Därför ber vi läsaren att inte förlora tålmodet utan lyssna uppmärksamt på oss ända till slutet.

Ta den typ av socialdemokratiska cirklar, som blivit mest spridd de senaste åren, och betrakta dess arbete. Den har ”förbindelser med arbetarna” och nöjer sig med det, den ger ut flygblad, som gisslar missförhållandena på fabriken, regeringens partiska förhållande till kapitalisterna och polisens våldshandlingar. På mötena med arbetarna går samtalet vanligen inte, eller sällan, utöver ramen för dessa ämnen. Föredrag och samtal om den revolutionära rörelsens historia, om frågor

som rör vår regerings inrikes- och utrikespolitik, Rysslands och Europas ekonomiska utveckling och de olika klassernas ställning i det moderna samhället m.m. är ytterst sällsynta, och det är ingen som ens tänker på att systematiskt knyta förbindelser med andra klasser i samhället och att utvidga dem. De som föresvävar medlemmarna i en sådan cirkel som idealet för en ledare är i det flesta fall egentligen något som betydligt mer liknar en fackföreningssekreterare än en socialist, en politisk ledare. Ty sekreteraren i exempelvis vilken som helst engelsk tradeunion hjälper alltid arbetarna att föra ekonomisk kamp, organiserar fabriksavslöjanden, klagör det orättvisa i de lagar och åtgärder, som inskränker strejkfriheten, friheten att placera ut strejkvakter (för att varsko alla och envar om att strejk pågår på en viss fabrik), klagör att skiljedomaren, som tillhör de borgerliga klasserna, är partisk osv, osv. Kort sagt, varje fackföreningssekreterare leder och hjälper till att föra ”den ekonomiska kampen mot företagarna och regeringen”. Och det kan inte tillräckligt betonas, att detta ännu inte är socialdemokrati, att socialdemokratens ideal inte får vara en fackföreningssekreterare utan en *folktribun* som förstår att reagera mot alla slags yttringar av godtycke och förtryck, var de än äger rum, vilket samhällsskikt eller vilken klass de än berör, förstår att sammanfatta alla dessa yttringar till en totalbild av polisvåldet och den kapitalistiska utsugningen, förstår att utnyttja varje småsak för att framlägga sina socialistiska åsikter och sina demokratiska krav *för alla*, för att klagöra för *alla* och envar den världshistoriska betydelsen av proletariats befrielsekamp.

[...]

Kort sagt, ni skall få se att Martynov de facto degraderar socialdemokratin till tradeunionism, fastän han självfallet inte gör det för att han inte skulle önska socialdemokratin gott, utan helt enkelt för att han haft en smula bråttom med att fördjupa Plechanov i stället för att göra sig besvär med att förstå honom.

Men låt oss återvända till vår framställning. Vi sade att en socialdemokrat, om han inte endast i ord går in för nödvändigheten att allsidigt utveckla proletariats politiska medvetenhet, måste ”gå ut till alla klasser av befolkningen”. Här reser sig frågorna: Hur skall detta göras? Har vi krafter att göra det? Finns det jordmän för ett sådant arbete bland alla de andra klasserna? Kommer inte detta att innebära en reträtt eller leda till en reträtt från klasständpunkten? Låt oss dröja vid dessa frågor.

Vi måste ”gå ut till alla klasser av befolkningen” som teoretiker, som propagandister, som agitatorer och som organisatörer. Att socialdemokraternas teoretiska arbete måste vara inriktat på att studera alla säregenheter i de enskilda klassernas sociala och politiska ställning råder det inget tvivel om. Men i detta avseende görs ytterst litet, oproportionerligt litet jämfört med det arbete, som är inriktat på att studera säregenheterna i fabrikslivet. I kommittéerna och cirkelarna träffar ni personer, som t.o.m. fördjupar sig i specialstudium av någon viss gren av järnindustrin, men ni skall knappast finna exempel på att organisationernas medlemmar (vilka som ofta är fallet av en eller annan orsak nödgas lämna det praktiska arbetet) speciellt skulle sysselsätta sig med att samla material om någon dagsaktuell fråga i vårt sociala och politiska liv, som kan ge anledning till socialdemokratiskt arbete bland andra befolkningsskikt. På tal om den bristande skolningen hos flertalet av arbetarrörelsens nuvarande ledare kan man inte låta bli att nämna skolningen även i detta avseende, ty detta sammanhänger också med den ”ekonomiska” uppfattningen om ”en nära organisk förbindelse med den proletära kampen”. Men huvudsaken är givetvis *propagandan* och *agitationen* bland alla folkskikt. För den västeuropeiske socialdemokraten underlättas denna uppgift genom folkmöten och sammankomster, vilka är tillgängliga för *alla*, och genom parlamentet, där han talar till deputerade för *alla* klasser. Vi har varken parlament eller mötesfrihet, men vi kan i alla fall anordna möten med arbetare som vill lyssna till en *socialdemokrat*. Vi måste också kunna anordna möten med representanter för alla de klasser av befolkningen, som vill lyssna till en *demokrat*. Ty den är ingen socialdemokrat, som i praktiken glömmer att ”kommunisterna understödjer överallt varje revolutionär rörelse”, att vi därför är skyldiga att *inför hela folket* framlägga och framhäva de *allmänt demokratiska uppgifterna* utan att för ett ögonblick dölja våra socialistiska åsikter. Den är ingen socialdemokrat, som i praktiken glömmer sin plikt att *gå i spetsen för alla* när det gäller att resa, skärpa och lösa varje allmänt demokratisk fråga.

[...]

Låt oss gå vidare. Har vi krafter att föra ut vår propaganda och agitation till *alla* klasser av befolkningen? Det har vi naturligtvis. Våra ekonomister, som ofta är benägna att förneka detta, förbiser det väldiga steg framåt som vår rörelse tagit från (omkring) 1894 till 1901. Sanna ”svanspolitiker” som de är, lever de ofta i föreställningar som förskriver

sig från vår rörelses längesedan förgångna begynnelseperiod, På den tiden hade vi verkligen förvånande få krafter, och det var naturligt och berättigat att man då helt ägnade sig åt verksamheten bland arbetarna och strängt fördömde varje avvikelse från detta. Hela uppgiften bestod då i att vinna fotfäste inom arbetarklassen. Nu har en väldig mängd krafter dragits med i rörelsen, alla de bästa representanterna för de bildade klassernas unga generation kommer till oss, överallt i landsorten finns det personer, som är tvungna att leva där och som tidigare har deltagit i rörelsen eller nu önskar göra det, folk som dras till socialdemokratien (medan vi 1894 kunde räkna de ryska socialdemokraterna på fingrarna). En av de viktigaste politiska och organisatoriska bristerna i vår rörelse är att vi *inte förstår* att sysselsätta alla dessa krafter, att ge alla ett passande arbete (i nästa kapitel skall vi gå närmare in på denna fråga). Det övervägande flertalet av dessa krafter saknar helt möjlighet att "gå ut till arbetarna", så att det inte ens kan bli tal om någon fara för att vi skall dra bort krafter från vårt huvudsakliga arbete. Men för att ge arbetarna verklig, allsidig och levande politisk kunskap måste vi ha "eget folk", socialdemokrater, överallt och allestädes, inom alla samhällsskikt och på alla möjliga positioner, där vi kan lära känna de inre drivfjädrarna i vår statsmekanism. Och sådana personer är behövlige inte endast i propagandistiskt och agitatoriskt utan än mer i organisatoriskt avseende.

Finns det jordmån för verksamhet inom alla befolkningsklasser? Den som inte ser detta, han ligger återigen i sin medvetenhet efter det spontana uppsvinget bland massorna. Arbetarrörelsen har väckt och fortsätter att väcka missnöje hos en del, förhoppningar om stöd från oppositionen hos andra och hos andra återigen medvetande om självhärskardömetts ohållbarhet och dess oundvikliga sammanbrott. Vi skulle vara "politiker" och socialdemokrater bara i ord (som det mycket ofta händer i verkligheten), om vi inte insåg att det är vår uppgift att utnyttja varje yttring av missnöje, att samla och göra det bästa av varje protest, hur liten den än må vara. Vi behöver inte framhålla, att hela den miljonhövdade massan av arbetande bönder, hemslöjdsidkare, småhantverkare m.fl. alltid ivrigt skulle lyssna till en någorlunda skicklig socialdemokrats propaganda. Men kan man nämna en enda klass av befolkningen, där det inte finns personer, grupper och cirklar, som är missnöjda med rättslösheten och godtycket och därför är tillgängliga för propaganda av en socialdemokrat, som ger uttryck åt de mest trängande, allmänt demo-

kratiska kraven? Och den som vill ha en konkret föreställning om vad en socialdemokrats politiska agitation inom *alla* klasser och skikt av befolkningen bör gå ut på, skall vi hänvisa till *de politiska avslöjandena* i detta ords vida bemärkelse som det viktigaste (men givetvis inte det enda) medlet i denna agitation.

BLOCK 3

**MARXISM &
KULTUR**

Leo Trotskij
Kultur och socialism
(utdrag)
1926

Teknologi och kultur

Låt oss först erinra oss att kultur ursprungligen betydde ett upplöjt, kultiverat område, till skillnad från orörd skog och orörd jord. Kulturen ställdes mot naturen, dvs. vinsterna från människans arbete ställdes mot det som gavs av naturen. Denna antites behåller fullständigt sitt värde än idag.

Kultur är allting som skapats, byggts, lärts, erövrats av människan under historiens gång – till skillnad från vad naturen givit henne – inklusive människans naturhistoria som en djurisk art. Den vetenskap som studerar människan som en produkt av djurens utveckling kallas (fysisk) antropologi. Men i den stund människan avskilde sig från djurens rike – och detta hände när hon först grep tag i primitiva sten och träverktyg och beväpnade sig med dem – från den stunden började ett skapande och en ackumulation av kultur, dvs. av alla former av kunskap och skicklighet i kampen mot naturen och i kampen för att kuva naturen.

När vi talar om den kultur som ackumulerats av tidigare generationer tänker vi i första hand på dess materiella resultat i form av verktyg, maskiner, byggnader, monument osv. Är detta kultur? Utan tvekan är den de materiella former som kulturen har skapats genom – materiell kultur. Denna skapar, på den bas som ges av naturen, den grundläggande ramen för våra liv, vårt vardagsarbete, vårt skapande arbete. Men den värdefullaste delen av kulturen har sin boning i människans medvetande

– i de metoder, vanor, den skicklighet och tillägnade förmåga som vi har utvecklat ur hela den förut existerande kulturen och som, samtidigt som den är beroende av denna materiella kultur, förbättrar denna. Vi kan således med full säkerhet säga att kulturen vuxit fram i människans existenskamp mot naturen, för att förbättra hennes livsvillkor, för att öka hennes makt. Men utifrån samma bas har också klasserna vuxit fram. I anpassningsprocessen till naturen, i konflikten med naturens fiendliga krafter, har det mänskliga samhället tagit form som en komplicerad organisation av klasser. Samhällets klasstruktur har i en avgörande grad bestämt den mänskliga historiens innehåll och form, dvs. dess materiella förhållanden och ideologiska återspeglings. Detta betyder att den historiska kulturen har haft en klasskaraktär.

Slavsamhället, feodalsamhället, det borgerliga samhället: vart och ett har haft en motsvarande kultur, olika vid olika stadier och med en mängd övergångsformer. Det historiska samhället har varit en organisation för människans utsugning av människan. Kulturen har tjänat samhällets klassorganisation. Utsugarsamhället har skapat en utsugarnas kultur. Men innebär detta att vi är emot hela det förflutnas kultur?

Det finns i själva verket en djup motsättning här. Allt som erövrats, skapats, byggts genom människans ansträngningar och som tjänar till att öka människans makt är kultur. Men eftersom det inte är fråga om den individuella människan utan den sociala, eftersom kulturen till själva sitt väsen är ett socialhistoriskt fenomen, och eftersom det historiska samhället har varit och fortsätter att vara ett klassamhälle, är kulturen ett grundläggande element i klassförtrycket. Marx sade: 'En epoks härskande idéer är av nödvändighet den härskande klassens idéer.' Detta gäller också kulturen i dess helhet. Och likväl måste vi säga till arbetarklassen: behärska hela det förflutnas kultur, annars kan ni inte bygga socialismen. Hur skall detta förstås?

Över denna motsägelse har många människor snavat, och de snavar just därför att de närmar sig frågan om klassamhället på ett ytligt, halvidealistiskt sätt, och de glömmer att detta i främsta rummet är en fråga om produktionens organisation. Varje klassamhälle har bildats på basis av bestämda kampsätt mot naturen, och dessa metoder har förändrats i enlighet med teknikens utveckling. Vilken är basens bas – samhällets klassorganisation eller dess produktivkrafter? Utan tvekan produktivkrafterna. Det är just på denna grund som, vid en viss utvecklingsnivå, klass-

erna bildas och ombildas. I produktivkrafterna uttrycks mänsklighetens materialiserade ekonomiska skicklighet, dess historiska förmåga att säkra sin existens. På denna dynamiska grund reser sig klasser som genom sina inbördes relationer bestämmer kulturens karaktär.

Och här måste vi, angående tekniken, fråga oss själva: är denna endast ett instrument för klassförtryck? Det räcker att ställa frågan så för att besvara den: nej, tekniken är mänsklighetens grundläggande erövring. Trots att den också tjänat, ända in i vår tid, som exploateringsinstrument, är den likväl samtidigt det grundläggande villkoret för de exploaterades frigörelse. Maskinen stryper löneslaven i sina klor. Men han kan endast befria sig genom maskinen. Här ligger hela frågans rot.

Om vi inte glömmer att den historiska processens drivkraft är produktivkrafternas tillväxt, människans befrielse från naturens dominans, då skall vi finna att proletariatet behöver behärska den totala summan av den kunskap och skicklighet som utarbetats av mänskligheten under historiens gång, för att höja sig själv och bygga ett nytt liv på solidaritetens grunder.

'Leder kulturen tekniken eller leder tekniken kulturen?' lyder en av de skrivna frågor som jag har framför mig. Det är fel att ställa frågan så. Tekniken kan inte ställas mot kulturen, ty den är dess drivfjäder. Utan teknik, ingen kultur. Teknikens växt leder kulturen. Men vetenskapen och den allmänna kultur som skapats på teknikens bas utgör en mäktig hjälp till en fortsatt tillväxt av tekniken. Här har vi en dialektisk samverkan.

Kamrater! Om ni vill ha ett enkelt men talande exempel på den motsättning som finns i själva tekniken, kan ni inte finna något bättre än järnvägarna. Om ni tittar på de västeuropeiska passagerarvagnarna, skall ni se att de har olika 'klasser'. Dessa klasser påminner oss om det kapitalistiska samhällets klasser. Förstaklassvagnarna är till för de privilegierade högre kretsarna, andraklassen för medelbourgeoisien, tredje för småbourgeoisien och den fjärde för proletariatet, som förr – av goda skäl – kallades för det Fjärde Ståndet. I sig utgör järnvägen en enorm kulturellteknisk erövring av mänskligheten, vilket har förändrat jordens yta under loppet av ett enda sekel. Men samhällets klasstruktur påverkar också kommunikationsmedlens struktur. Och våra sovjetiska järnvägar är fortfarande långt ifrån jämlikheten – inte endast därför att de utnytt-

jar vagnar som ärvts från det förflutna, utan också därför att NEP¹ endast förbereder vägen för jämlikheten, men inte fullbordar den.

Före järnvägsåldern inestängdes civilisationen av havsstränderna och flodbankarna. Järnvägarna öppnade hela kontinenten för den kapitalistiska kulturen. En av de grundläggande elementen – om än inte det absolut avgörande – för den ryska landsortens efterblivenhet och enslighet är bristen på järnvägar, makadamiserade vägar och tillträdesvägar. I detta avseende lever majoriteten av våra byar under förkapitalistiska förhållanden. Vi måste övervinna vår största allierade, som samtidigt är vår största fiende – de enorma vidderna.

Den socialistiska ekonomin är en planerad ekonomi. Planering förutsätter först och främst kommunikation. Det viktigaste kommunikationsmedlet är vägar och järnvägar. Varje ny järnvägslinje är en kulturens stig, och under våra förhållanden också en väg till socialismen. Dessutom kommer, med förbättringarna i kommunikationstekniken och landets välstånd, järnvägarnas sociala profil att förändras: uppdelningen i 'klasser' kommer att försvinna, alla kommer att färdas i 'bekväma' vagnar ... dvs. om folk, när den tiden kommer, fortfarande färdas med järnväg och inte föredrar flygplan, vilka kommer att bli tillgängliga för alla och envar.

Låt oss ta ett annat exempel: militarismens instrument, förintelsens medel. På detta område uttrycks samhällets klassnatur på ett särskilt åskådligt och frånstötande sätt. Men det finns inget destruktivt (explosivt eller giftigt) ämne vars upptäckt inte i sig även kunde vara ett värdefullt vetenskapligt och tekniskt framsteg. Explosiva och giftiga ämnen används också för kreativa och inte bara för destruktiva ändamål och de öppnar nya möjligheter på upptäckarnas och uppfinnarnas område.

Proletariatet kan endast ta makten genom att bryta sönder klasstatens gamla maskineri. Vi har utfört detta arbete så beslutsamt som tänkas kan. Men när vi bygger det nya statsmaskineriet har vi funnit att vi tvingas utnyttja – i en viss, ganska avgörande utsträckning – element från det gamla samhället. Statsmaskinens fortsatta socialistiska uppbyggnad är oskiljaktigt sammanlänkad med vårt politiska, ekonomiska och kulturella arbete i allmänhet.

Vi får inte krossa tekniken. Proletariatet har tagit över fabrikena,

1. Den 'Nya Ekonomiska Politiken' (NEP) introducerades i Sovjetryssland 1921.

vilka utrustats av bourgeoisien i det stadium de var då revolutionen bröt ut. Den gamla utrustningen tjänar oss fortfarande. Detta faktum visar klart och entydigt att vi inte avvisar 'arvet'. Hur skulle det kunna vara annorlunda? När allt kommer omkring gjorde vi revolution just för att komma i besittning av detta 'arv'.

Men den gamla tekniken är, i den form vi övertog den, helt olämplig för socialismen. Den utgör en kristallisering av den kapitalistiska ekonomins anarki. Konkurrens mellan olika företag, jakt efter profit, utvecklingens ojämnheter mellan olika grenar i vår ekonomi, vissa områdens efterblivenhet, uppstyckningen av jordbruket, den mänskliga kraftens utplundring, allt detta får sitt uttryck i teknikens järn och brons. Men medan klassförtryckets maskineri kan krossas i ett enda revolutionärt slag, kan den kapitalistiska anarkins produktionsmaskineri endast byggas om gradvis. Återuppbyggnadsperiodens fullbordan, på basis av den gamla utrustningen, har endast fört oss till denna enorma uppgifts tröskel. Vi måste genomföra den till varje pris.

Arvet från den andliga kulturen

Den andliga kulturen är lika motsägelsefull som den materiella. Och liksom vi från den materiella kulturens arsenal och lager tar, inte bronsålderns bågar och pilar eller verktyg, utan de modernaste verktyg som finns tillgängliga, den nyaste tekniken — på samma sätt måste vi också närma oss den andliga kulturen.

Det grundläggande elementet i det gamla samhällets kultur var religionen. Den ägde en överlägsen betydelse som en form för mänsklig kunskap och mänsklig enhet, men framför allt reflekterades i denna form människans svaghet gentemot naturen och hennes hjälplöshet inom samhället. Vi avvisar bestämt religionen tillsammans med alla dess substitut.

Det är annorlunda med filosofin. Vi måste från den filosofi som skapats inom klassamhället ta två ovärderliga element — materialism och dialektik. Det var i själva verket ur den organiska kombinationen av materialism och dialektik som Marx' metod föddes och hans system skapades. Denna metod ligger som bas till leninismen.

Om vi så förflyttar oss till vetenskapen i detta ords striktaste betydelse, finner vi det helt uppenbart att vi konfronteras med en stor reservoar

av kunskap och skicklighet som ackumulerats av mänskligheten under dess långa levnadstid. Förvisso kan man visa att det inom vetenskapen, vars mål är kunskap om verkligheten, finns många tendentiösa klassför-falskningar. Det är sant. Om till och med järnvägarna uttrycker de få privilegierade ställning och de mångas fattigdom, då gäller detta i ännu högre grad om vetenskapen, vars material är mycket mer flexibelt än den metall och det trä som utgör grunden för järnvägsvagnarna.

Men vi måste räkna med det faktum att det vetenskapliga arbetet i sista hand livnär sig av ett behov att erhålla kunskap om naturen. Trots att klassintressena har infört och fortsätter att införa falska strömningar också inom naturvetenskapen, är denna förfalskningsprocess likafullt begränsad till den punkt där teknologins fortsatta framsteg hotas. Om ni undersöker naturvetenskapen från botten och uppåt, från ackumulationen av elementära fakta upp till de högsta och mest komplicerade generaliseringarna, kommer ni att finna att ju mer empiriskt ett vetenskapligt forskningsarbete är, ju närmare det är sitt material, fakta, dess mer otvivelaktiga är de resultat som skapas. Ju större generaliseringens fält är, ju mer naturvetenskapen närmar sig filosofins område, dess mer är den beroende av klassinspiration.

Frågorna är mer komplicerade och svårare i fråga om samhällsvetenskaperna och vad som brukar kallas 'humaniora'. Också inom detta område är det fundamentala naturligtvis en strävan att få kunskap om existensen. Tack vare detta faktum har vi, i förbigående sagt, den klassiska borgerliga ekonomins briljanta skola. Men klassintressena, som har ett mycket mer direkt och avgörande inflytande inom samhällsvetenskaperna än inom naturvetenskapen, krävde snart att det borgerliga samhällets ekonomiska tänkande slutade utvecklas.

På detta område är vi kommunister emellertid bättre utrustade än några andra. De socialistiska teoretikerna, som väckts genom proletariats klasskamp och som både baserade sig på den borgerliga vetenskapen och kritiserade den, skapade genom Marx' och Engels' lära den historiska materialismens väldiga metod och denna fick en makalös tillämpning i *'Kapitalen'*. Detta betyder naturligtvis inte att vi går säkra för borgerliga idéers inflytande inom ekonomins och sociologins område. Nej, de mest vulgära professionella socialistiska och småborgerliga

Narodniktendenser² kommer vid varje steg vi tar i omlopp igen, från kunskapens gamla 'skattkammare' och de finner ett närande medium i de oformade och motsägelsefulla förhållandena under övergångsepoken. Men på detta område har vi marxismens oundgängliga kriterium, som verifierats och berikats i Lenins verk. Och vi kommer att ge desto mer triumferande bakslag mot vulgärekonomerna och sociologerna, ju mindre vi sluter oss inne i den förbiilande dagens erfarenheter, och ju mer vi ser världsutvecklingen som en helhet, och lär oss skilja dess grundläggande tendenser från mer konjunkturartade förändringar.

I fråga om lag, moral och ideologi i allmänhet är den borgerliga vetenskapens situation ännu mer beklaglig än inom ekonomins område. Först efter att ha grävt sig igenom dussintals professionella dynghögar kan vi finna en pärla av genuin kunskap inom dessa områden.

Dialektiken och materialismen är de grundläggande elementen i den marxistiska kunskapssteorin. Men detta betyder inte att de kan appliceras på varje kunskapsområde, som ett färdigt facit. Dialektiken kan inte tvingas på fakta, den måste tvärtom deduceras från fakta, från deras natur och utveckling. Endast efter ett mödosamt arbete med en enorm mängd material lyckades Marx att utifrån ekonomins dialektiska system nå fram till det sociala arbetets värdebegrepp. Marx' historiska arbeten skapades på samma sätt, ja till och med hans tidningsartiklar. Den dialektiska materialismen kan endast appliceras på nya kunskapsområden genom att man behärskar dessa inifrån. Rensningen av den borgerliga vetenskapen förutsätter att man behärskar den borgerliga vetenskapen. Man kommer ingenstans med svepande kritik eller torra order. Lärdom och tillämpning går här hand i hand med kritiskt nytänkande. Vi har metoden, men vi har också arbete som räcker i generationer.

Den marxistiska vetenskapskritiken måste inte bara vara vaksam utan även förutseende, annars skulle den förfalla till ren inställsamhet, till famusoveri³. Låt oss t.ex. ta psykologin. Pavlovs studium av reflexerna faller helt inom ramen för den dialektiska materialismen. Den raserar slutgiltigt muren mellan fysiologi och psykologi. Den enklaste reflex är

2. En hänsyftning på 'populistiskolan' som idealiserade bönderna, och som marxisterna tvingades tränga ut från den ryska revolutionära rörelsens ledarskap i slutet av 1800-talet.

3. Från Famusov, en roll i Gribojedovs pjäs *Vishetens dårskap* (1824), en hög tjänsteman vars enda intresse är att leva upp till sin grad. Han räds för allting som kan förarga myndigheterna och förstöra hans komfortabla situation.

fysiologisk, men ett system av reflexer ger upphov till ett 'medvetande'. Ackumuleringen i fysiologisk kvantitet ger en ny 'psykologisk' kvalitet. Metoden i Pavlovs skola är experimentell och omsorgsfull. Generaliseringar uppnås gradvis: från hundens saliv till dikten – det vill säga poesins psykiska mekanik, inte dess sociala innebörd – även om vägarna till dikten ännu inte är skönjbara.

Wienpsykoanalytikern Freuds skola närmar sig frågan på ett annat sätt. Den förutsätter i förhand att drivkrafterna för de mest sammansatta och känsliga psykiska processerna är ett fysiologiskt behov. I denna allmänna mening är denna skola materialistisk, om man bortser från frågan om den inte ger allt för stor plats åt den sexuella faktorn, till förfång för andra faktorer (men det är redan därvidlag en debatt som äger rum inom materialismens ramar). Men psykoanalytikern närmar sig inte medvetandets problem på experimentell väg, från de primära företeelserna till företeelser av högre ordning, från den enkla reflexen till den mest sammansatta reflexen: man försöker att i ett språng kliva över alla mellanstadier uppifrån och ned, från den religiösa myten, den lyriska poesin eller drömmen direkt till själens fysiologiska grundvalar.

Idealisterna lär att psyket är en oberoende enhet, att 'själen' är en bottenlös brunn. Både Pavlov och Freud anser att 'själens' botten är fysiologin. Men medan Pavlov likt en dykare går ned till botten och omsorgsfullt undersöker brunnen nedifrån och upp, stannar Freud ovanför brunnen och anstränger sig att med skarp blick genom det grumliga vattnets rörliga massa urskilja och gissa sig till bottenens utseende. Pavlovs metod är experimentell. Freuds metod är hypotetisk, ibland fantastiskt hypotetisk. Försöket att förklara psykoanalysen som 'oförenlig' med marxismen och att utan vidare vända ryggen åt freudianismen är alltför enkelt, eller snarare, alltför lättvindigt. Vi är ingalunda tvingade att godta freudianismen. Den är en arbetshypotes som kan ge – och översägligen ger – hypoteser och slutsatser som ryms inom den materialistiska psykologin. Den experimentella vägen ger i sinom tid bevis för dessa hypoteser. Vi har inte anledning eller rätt att utfärda ett förbud för en annan väg, även om denna skulle vara mindre säker, men där man likväl försöker föregripa slutsatser vilka den experimentella vägen bara uppnår så mycket långsammare.

Med hjälp av dessa exempel vill jag åtminstone delvis visa den sammansatta karaktären i det vetenskapliga arvet, de olika vägar på vilka

proletariatet kan komma i besittning därav. Liksom en sak i det ekonomiska uppbyggnadsarbetet inte kan lösas genom order och liksom man måste 'lära sig att driva handel', kommer ren och skär ordergivning inom vetenskapen att inte leda till någonting annat än fördomar och nesa.

Konsten är ett av de mänskliga sätten för att orientera sig i världen. På detta sätt skiljer sig inte konstens arv från vetenskapens och teknikens arv. – och den är inte mindre motsägelsefull än dessa.

Men till skillnad från vetenskapen är konsten en form av kunskap om världen som inte sker genom ett system lagar utan genom en grupp bilder, och samtidigt är den ett sätt att väcka vissa känslor och stämningar. De förflutna århundradenas konst har gjort människan mer komplicerad och flexibel, den har berikat henne på ett allsidigt sätt. Detta berikande är ett dyrbart värv inom kulturen. Ett bemästrande av det förflutnas konst är därför inte bara en förutsättning för skapandet av en ny konst utan också för skapandet av ett nytt samhälle, ty kommunismen kräver människor med högt utvecklade sinnen. Men kan det förflutnas konst berika oss med en konstnärlig kunskap om världen? Ja, det kan den just därför att den kan ge näring åt våra känslor och utveckla dem. Om vi omdömeslöst skulle förkasta det förflutnas konst skulle vi omedelbart bli andligt fattigare.

Man observerar numera en tendens här och där att föra fram tanken att konsten endast har till syfte att väcka vissa känslor och inte att skapa kunskap om verkligheten. Den slutsats som dras av detta är: vilka känslor kan adelns och bourgeoisieens konst infektera oss med?

Detta är totalt fel. Konstens betydelse som kunskapsmedel – inklusive för folkets massa och särskilt för den – är inte mindre viktig än dess 'känslomässiga' betydelse. Det antika eposet, fabeln, sägnen, folkliga ordspråk, folkvisor, ger oss kunskap i en åskådlig form, de kastar ljus över det förflutna, de generaliserar erfarenheter, de breddar horisonten, och endast i förening med dem och tack vare denna förening är det möjligt att 'stämma in'. Detta gäller stort sett all litteratur, inte endast den episka poesin utan också den lyriska poesin. Detta gäller vidare också målning och skulptur. Det enda undantaget – i viss utsträckning – är musiken, vars effekt är mäktig men ensidig! Också musiken beror naturligtvis på en viss kunskap om naturen, dess ljud och rytmer. Men här är kunskapen så väl gömd, resultaten från naturens inspiration bryter sig i en sådan utsträckning genom en individs nerver, att musiken fungerar som

en självständig 'uppenbarelse'. Försök att närma alla former av konst till musik, som 'smittans' konst har ofta gjorts och de har alltid inneburit en nedvärdering av intellektets roll i konsten på bekostnad av en formlös känsla, och i denna betydelse har de varit och är de fortfarande reaktionära.... Men värst av allt är naturligtvis de 'konst'verk som varken erbjuder en åskådlig kunskap eller en konstnärlig 'smitta' utan istället leder till orimliga anspråk. I vårt land har inte så få verk av denna typ tryckts, och det inte i konstskolornas läroböcker utan i tusentals exemplar ...

Kulturen är ett socialt fenomen. Just därför är språket, som ett medel för människors samvaro dess viktigaste instrument. Språkets kultur är i sig det främsta villkoret för en tillväxt av de olika kulturgrenarna, särskilt vetenskapen och konsten. Liksom tekniken inte är tillfredsställd med de gamla mätapparaterna utan skapar nya – mikrometer, voltmeter osv. – och strävar efter och uppnår en allt större noggrannhet, så är det också inom språket, i skickligheten att välja det rätta ordet och kombinera dem på ett riktigt sätt är det nödvändigt med ett ständigt, systematiskt, mödosamt arbete för att uppnå högsta grad av noggrannhet, klarhet och åskådlighet. Grunden för detta arbete måste vara en kamp emot analfabetism, obildning och halvbildning. Nästa stadium i detta arbete är att bemästra den ryska klassiska litteraturen.

Ja, kulturen har varit det främsta instrumentet för klassförtrycket. Men den – och bara den – är också instrumentet för den socialistiska frigörelsen.

Motsättningar i vår kultur

[...]

Kulturrevolutionen

Jag tror att det nu står klart för alla att skapandet av en ny kultur inte är en självständig uppgift som kan genomföras skilt från vårt ekonomiska arbete och det sociala och kulturella uppbygget i sin helhet. Tillhör handeln den "proletära kulturens" område? Ur abstrakt synvinkel måste man besvara denna fråga nekande. Men en abstrakt synvinkel är värdelös. Under övergångsperioden, och i synnerhet dess första skede som vi befinner oss i, antar, och kommer produkterna under lång tid framåt att anta formen av varor. Och vi måste känna till hur vi på ett riktigt sätt ska han-

tera varor, det vill säga hur vi ska köpa och sälja dem. Om vi inte gör det kommer vi inte att kunna gå från det inledande skedet till nästa. Lenin sa till oss att lära oss att handla, och rekommenderade att vi skulle lära av den västeuropeiska kulturens exempel. Vi inser nu klart att handelskulturformer är en mycket viktig del av övergångsperiodens kultur. Jag vet inte om vi ska kalla arbetarstatens och kooperativens handelskultur för "proletär kultur". Men det står utom allt tvivel att det är ett steg mot en socialistisk kultur.

När Lenin talade om en kulturrevolution så ansåg han att dess grundläggande innehåll var att höja massornas kulturella nivå. Meter-systemet är ett resultat av den borgerliga vetenskapen. Men det är en stor revolutionärt kulturell uppgift att lära 100 miljoner bönder detta enkla mätsystem. Det är nästan säkert att vi inte kommer att kunna göra det utan hjälp av traktorer och elektricitet. Teknologin utgör kulturens grund. Det avgörande verktyget för kulturrevolutionen måste vara en revolution inom teknologin.

Vi säger att produktivkrafternas utveckling under kapitalismen pressar mot den borgerliga statens och den borgerliga egendomens samhällsformer. Efter att ha genomfört den proletära revolutionen säger vi: samhällsformernas utveckling pressar mot produktivkrafternas utveckling, det vill säga teknologin. Den viktigaste länken för att genomföra kulturrevolutionen är industrialisering, och inte alls litteratur eller filosofi. Jag hoppas att ni inte betraktar dessa ord som en ovänlig eller respektlös inställning till filosofin och poesin. Utan ett övergripande tänkande och utan konst vore människans liv tomt och torftigt. Men det är just vad miljontals människors liv i mycket stor utsträckning är just nu. Kulturrevolutionen måste innebära att vi öppnar verkliga möjligheter för dem att få tillgång till den verkliga kulturen och inte bara dess värdelösa rester. Men det är inte möjligt att uppnå detta utan att skapa materiella förutsättningar. Det är därför en maskin som tillverkar flaskor för närvarande är en första rangens faktor för kulturrevolutionen, medan en heroisk dikt bara är en tionde rangens faktor.

En gång sa Marx att filosoferna hade tolkat världen tillräckligt, och att uppgiften nu var att vända upp och ner på den. Dessa ord utgjorde ingen bristande högaktning för filosofin. Marx var själv en av alla tiders största filosofer. Hans ord betydde bara att det krävdes en revolution av samhällsförhållandena för att filosofin, och kulturen i allmänhet, både

materiellt och andligt, skulle kunna fortsätta att utvecklas. Så då vände sig Marx från filosofin till den proletära revolutionen, inte mot filosofin utan å dess vägnar. På samma sätt kan vi nu säga: det är bra när poeter sjunger om revolutionen och proletariatet, men en mäktig turbin sjunger ännu bättre. Vi har gott om medelmåttiga sånger som tillhör små grupper, men vi har väldigt ont om turbiner. Jag vill inte låta påskina att mediokra sånger förhindrar att det uppstår turbiner. Nej, inte alls. Men det är alldeles nödvändigt med en riktig inriktning hos den allmänna opinionen, alltså en förståelse av hur och varför olika fenomen hänger samman.

Vi får inte förstå kulturrevolutionen på ett ytligt idealistiskt sätt eller som bara en angelägenhet för små studiegrupper. Det handlar om att förändra livsvillkoren, arbetsmetoderna och de dagliga vanorna hos en stor nation, en hel familj av nationer. Bara ett mäktigt traktorsystem som för första gången i historien gör det möjligt för bönderna att sträcka på ryggen, bara en glasblåsarmaskin som producerar hundratals flaskor och befriar de tidigare glasblåsarnas lungor, bara en turbin på dussintals och tusentals hästkrafter, bara flygplan som är tillgängliga för alla – bara alla dessa ting kommer sammantagna att garantera kulturrevolutionen, inte för en minoritet utan för alla. Och det är den enda kulturrevolution som är värdig namnet. Bara på denna grundval kan en ny filosofi och en ny konst blomstra.

Marx sa: ”Den härskande klassens tankar är under varje epok de härskande tankarna.” (*Den tyska ideologin.*) Det är också sant vad gäller proletariatet, men det betyder något helt annat än vad det betyder i förhållande till andra klasser. Sedan borgarklassen grep makten har den försökt bevara denna makt. Hela dess kultur anpassades till detta syfte. När proletariatet nu har gripit makten måste det otvivelaktigt försöka göra sitt styre så kortvarigt som möjligt, för att föra det klasslösa socialistiska samhället närmare.

Moralens kultur

Att handla på ett kultiverat sätt innebär framförallt att inte luras, det vill säga att bryta med vår nationella tradition i handelsfrågor: ”Om man inte luras så kommer man inte att sälja.”

Lögner och bedrägeri – det är inte bara en individuell synd utan ett resultat av samhällsordningen. Att ljuga är en kampmetod, och uppstår

följaktligen ur intressemotsättningar. Den grundläggande motsättningen är förhållandena mellan klasser. Man kan förvisso säga att bedrägeriet är äldre än klassamhället. Redan djur kan uppvisa slughet och lura andra i sin kamp för tillvaron. I de primitiva stammarnas liv spelade bedrägeriet – militär list – en avsevärd roll. Denna sorts bedrägerier uppstod mer eller mindre direkt ur djurens kamp för tillvaron. Men från den tidpunkt då det ”civiliserade” samhället det vill säga klassamhället uppstod, så blev lögnen skrämmande komplicerad, den blev en samhällsfunktion, bröts längs klasslinjer och inlemmades också i den mänskliga ”kulturen”. Men det är en del av kulturen som socialismen inte kommer att överta. Förhållandena i det socialistiska samhället, alltså det högre utvecklade socialistiska samhället, kommer att vara helt igenom rättframma och kommer inte att behöva hjälpmedel som bedrägeri, lögn, förfalskningar, falsarier, förräderi och svek.

Men vi har långt kvar till det. I våra relationer och moral finns det fortfarande kvar många lögn av både feodalt och borgerligt ursprung. Den feodala ideologins högsta uttryck är religionen. Det feodala kungliga samhällets inre förhållanden grundades på blinda traditioner och upphöjdes till religiösa myter, Myter är påhittade, felaktiga tolkningar av naturliga fenomen och samhällsinstitutioner och banden mellan dem. Men inte bara de lurade, det vill säga förtryckta massorna, utan även de i vars namn bedrägeriet utfördes, härskarna, trodde oftast på myterna och vägledes ärligt av dem. En objektivt felaktig ideologi som skapats av vidskepelse innebär inte i sig själv med nödvändighet subjektiva osanningar. Bara i samma mån som samhällsförhållandena blir mer komplicerade – det vill säga allteftersom den borgerliga samhällsordningen utvecklas och de religiösa myterna alltmer hamnar i motsättning till den – blir religionen en källa till allt större humbug och medvetet bedrägeri.

Den utvecklade borgerliga ideologin är förståndsmässig och riktar sig mot mytologin. Den radikala borgarklassen försökte klara sig utan religionen och bygga en stat på förnuft och inte traditioner. Det fick sitt uttryck i demokratin och dess principer frihet, jämlikhet och broderskap. Men den kapitalistiska ekonomin skapade en fruktansvärd motsättning mellan den dagliga verkligheten och de demokratiska principerna. För att kompensera dessa motsättningar krävdes mer högtstående lögn. Ingenstans finns så mycket politiska lögn som i de borgerliga demokratierna. Det är inte längre mytologins objektiva ”lögn”, utan ett med-

vetet organiserat bedrägeri mot folket med hjälp av en blandning av ytterst komplicerade metoder. Tekniken att ljuga utvecklas lika mycket som den elektriska teknologin. Den mest lögnaktiga pressen finns i de mest "utvecklade" demokratierna i Frankrike och USA.

Men samtidigt måste vi ärligt medge att handeln i Frankrike är ärligare än här, och i alla fall med ojämeförlikt mycket större uppmärksamhet på kundens behov. Efter att ha uppnått ett visst välstånd förkastar borgarklassen den första ackumulationens svindlarmetoder, inte av några abstrakta moraliska orsaker utan av materiella skäl: småaktiga bedrägerier, förfalskningar, rofferi skadar företagets rykte och undergräver deras framtida möjligheter. Principen om "ärlig" handel härrör ur handelns intressen på en viss utvecklingsnivå, den inlemmas i moralen, blir en "moralisk" regel och bevakas av den allmänna opinionen. Förvisso ledde det imperialistiska kriget till kolossala förändringar även på detta område, och kastade Västeuropa långt tillbaka i tiden. Men kapitalismens ansträngningar att "stabilisera sig" efter kriget har övervunnit de mer elakartade yttringarna av denna återgång i barbari på handelns område. Hursomhelst, om man tar vår sovjetiska handel i sin helhet, det vill säga från fabriken till konsumenten i någon fjärran by, då måste man medge att vår handel fortfarande är ojämeförlikt mycket mindre kultiverad än i de utvecklade kapitalistiska länderna. Det beror på vår fattigdom, på den otillräckliga tillgången på varor, på vår ekonomiska och kulturella underutveckling.

Den proletära diktaturen är oförsonlig motståndare till både medeltidens objektiva felaktiga mytologi och den kapitalistiska demokratins medvetna falskhet. Den revolutionära regimen har ett vitalt intresse av att blottlägga samhällsförhållandena, och inte dölja dem. Det betyder att den strävar efter politisk sanningsenlighet, att säga hur det är. Men man får inte glömma att den revolutionära diktaturen är en övergångsregim och därför motsägelsefull. Eftersom vi har mäktiga fiender måste vi ta till militär list, och list går inte att skilja från falskhet. Vi får bara inte använda den list som vi använder i kampen mot våra fiender för att lura vårt eget folk, det vill säga de arbetande massorna och deras parti. Det är ett grundläggande krav inom den revolutionära politiken, som löper som en röd tråd genom alla Lenins verk.

Men medan vår nya stat och våra samhällsformer skapar möjligheter och behov av en högre grad av sanningsenlighet än vad som hittills har

uppnåtts i förhållandena mellan härskare och undersåtar, så kan det ännu inte alls sägas om villkoren i vardagslivet, som fortfarande tyngs ner av vår ekonomiska och kulturella underutveckling, och överhuvudtaget av hela arvet från vårt förflutna. Vi lever på ett mycket bättre sätt än 1920. Men bristen på tillvarons nödvändighetsartiklar präglar fortfarande vårt liv och vår moral, och kommer att så göra under ett antal år framåt. Ur detta uppstår stora och små motsättningar, stora och små disproportioner, en kamp i anslutning till dessa motsättningar, och – i samband med denna kamp – slughet, lögn, bedrägeri. Det finns bara en utväg: att höja den tekniska nivån både inom produktionen och handeln. En riktig inriktning här kommer i sig själv att hjälpa till att förbättra "moralen". Samspelet mellan en förbättrad teknologi och moral kommer att föra oss framåt längs vägen mot en samhällsordning bestående av civiliserade medarbetare, det vill säga en socialistisk kultur.

Walter Benjamin

Konstverket i reproduktions- åldern (utdrag)

1936

Förord

När Marx grep sig an med analysen av det kapitalistiska produktions-sättet befann sig detta produktions-sätt på ett inledningsstadium. Marx lade upp sina undersökningar på ett sådant sätt att de fick prognostiskt värde. Han gick tillbaka till den kapitalistiska produktionens grund-förutsättningar och framställde dem på ett sådant sätt att man av dem kunde utläsa vad som i framtiden kunde vara att vänta av kapitalismen. Det visade sig att man inte bara kunde vänta sig en alltmer forcerad utsugning av proletärerna, utan till slut också att den framkallade beting-elserna för sitt eget avskaffande.

Omgestaltningen av överbyggnaden, som framskrider mycket lång-sammare än motsvarande process i underbyggnaden, har behövt mer än ett halvt århundrade för att få förändringen av produktionsvillkoren att slå igenom på alla kulturområden. I vilken form detta ägde rum låter sig bestämmas först i dag. På dessa bestämmningar bör man ställa vissa prognostiska krav. Mot dessa krav svarar emellertid inte så mycket teser om den proletära konsten efter maktövertagandet eller än mindre om konsten i det klasslösa samhället, som teser om konstens utvecklings-tendenser under de nuvarande produktionsvillkoren. De senares dialek-tik gör sig inte mindre påmind i överbyggnaden än i ekonomin. Därför vore det felaktigt att underskatta kampvärdet i sådana teser. De sätter ett antal traditionella begrepp – som skaparkraft och genialitet, evighets-

värde och hemlighet – ur spel, begrepp vilkas okontrollerade (och för ögonblicket svårkontrollerbara) användning leder till en bearbetning av faktamaterialet i fascistisk anda. De begrepp som i det följande kommer att införas såsom nya i konstteorin skiljer sig från de mera välbekanta därigenom att de är fullkomligt oanvändbara för fascismens syften. Däremot är de användbara för en formulering av revolutionära krav i konstpolitiken.

[...]

Efterskrift

Den tilltagande proletariseringen av dagens människor och den till-tagande uppkomsten av massor är två sidor av ett och samma skeende. Fascismen försöker organisera de nyuppkomna proletariserade mas-sorna utan att rubba de egendomsförhållanden dessa är ute efter att få undanröjda. Den ser som sitt högsta mål att tillmötesgå massornas uttrycksbehov (men ingalunda deras behov av rättvisa)¹. Massorna har rättvisekrav på att egendomsförhållandena ändras; fascismen söker be-reda dem uttrycksmöjligheter inom ramen för status quo. Fascismen går följaktligen ut på en estetisering av det politiska livet. Övergreppet mot massorna, som den tvingar till underkastelse i form av en ledarkult, motsvaras av övergreppet mot en apparatur som den utnyttjar för fram-ställning av kulteffekter. Alla bemödanden om att estetisera politiken kulminerar i en bestämd punkt.

Denna bestämda punkt är kriget. Kriget och endast kriget gör det möjligt att sätta ett mål för massrörelser i allra största skala under be-

1. Här är en teknisk omständighet av speciell betydelse, i synnerhet med hänsyn till journalfilmen vars propagandistiska roll knappast kan överskattas. För masseproduktion ligger reproduktionen av massorna särskilt väl till. I de stora feststågen, mastodont-mötena, i de idrottsliga massarrangemangen och i kriget, vilka samtliga i dag tillförs upptagningsapparaturen, ser massan sig själv i ansiktet. Denna företeelse, vars räckvidd inte behöver accentueras, hänger på allra intimaste sätt samman med reproduktions-resp. upptagningsteknikens utveckling. Massrörelser framträder i allmänhet tydligare för apparaturen än för blicken. Kadrer på hundratusenden uppfattas bäst i fågelperspektiv. Och om detta perspektiv är tillgängligt för det mänskliga ögat i lika hög grad som för apparaturen, så är det dock inte möjligt att på den bild som ögat uppfångar genomföra den förstoring som upptagningen undergår. Detta innebär att massrörelser, och sålunda också kriget, är en för apparaturen speciellt väl tillrättalagd form av mänskligt beteende.

varande av de traditionella egendomsförhållandena. Så kan förhållandet formuleras från politisk synpunkt. Från teknisk synpunkt kan det formuleras på följande sätt: Endast kriget gör det möjligt att under bevarande av egendomsförhållandena mobilisera samtidens hela förråd av tekniska resurser. Det är självklart att fascismens apoteos av kriget inte betjänar sig av dessa argument. Trots detta kan det vara lärorikt att kasta en blick på den. I Marinettis manifest i samband med det etiopiska kolonialkriget heter det:

Sedan tjugosju år upprepar vi futurister oss mot att kriget betecknas som antiestetiskt... I konsekvens härmed konstaterar vi: Kriget är skönt, därför att det med hjälp av gasmaskerna, de skräckinjagande megafonerna, eldkastarna och de små stridsvagnarna ger eftertryck åt människans herrevälde över den underkuvade maskinen. Kriget är skönt, därför att det berikar de blommande ängarna med kulsprutornas eldgnistrande orkidéer. Kriget är skönt, därför att det förenar gevärselden, kanonaderna, eldpauserna, parfymerna och förruttnelseofterna till en symfoni. Kriget är skönt, därför att det skapar nya arkitekturer i form av de stora stridsvagnarna, de geometriska flygplansformationerna, rökspiralerna från brinnande byar och mycket annat... Futuristiska diktare och konstnärer... inpränta dessa principer för en krigets estetik och låt dem bli lysande ledstjärnor i er kamp för en ny poesi och en ny skulptur...!²

Säga vad man vill om detta manifest, nog är det tydligt. Det innehåller en frågeställning som förtjänar dialektikernas uppmärksamhet. För honom ter sig det moderna krigets estetik på följande sätt: Försummas det naturliga utnyttjandet av produktivkrafterna som en följd av egendomsordningen, så söker sig de tekniska hjälpmedlens, produktionstaktens, energikällornas expansion ett onaturligt utlopp. De finner det i kriget, som med sina ödeläggelser utgör beviset för att samhället inte nått en tillräcklig mognad för att göra tekniken till sitt verktyg, att tekniken inte var tillräckligt utvecklad för att bemästra de elementära krafterna i samhället. Det imperialistiska kriget är med sina ohyggliga drag en konsekvens av diskrepansen mellan de enorma produktionsmedlen och det otillräckliga utnyttjandet av dem i produktionsprocessen (med andra ord av arbetslösheten och bristen på avsättningsmarknader). Det imperialistiska kriget är en revolt av tekniken, som tar skadan igen på

2. La Stampa Torino.

människomaterialet för att samhället undandragit den dess naturliga material. I stället för att kanalisera floder leder den in människoströmmen i skyttegravsbäddarna, i stället för att strö ut sådden från sina aeroplan strör den ut brandbomber över städerna, och i gaskriget har den funnit ett medel att på sitt eget sätt avskaffa auran.³

Fiat ars – pereat mundus, säger fascismen och väntar, som Marinetti bekänner, att kriget ska skänka den konstnärliga tillfredsställelsen av de av tekniken förändrade intrycksbehoven. Detta är uppenbart l'art pour l'art-programmet i dess fulländning. Mänskligheten som en gång hos Homeros var ett skådeobjekt för de olympiska gudarna har nu blivit det för sig själv. Mänsklighetens ökande främlingskap för sig själv har nått en grad där den förmår uppleva sin egen förintelse som en estetisk njutning av högsta rang. Så förhåller det sig med den estetisering av politiken som fascismen bedriver. Kommunismen svarar med att politisera konsten.

3. Benjamin: "Konstverkets engångskaraktär är identisk med dess integrering i traditions-sammanhanget. Denna tradition är i sig själv förvisso någonting i högsta grad levande och formbart. En antik Venusstaty till exempel ingick i ett helt annat traditionssammanhang hos grekerna, som gjorde den till föremål för kult, än hos medeltidens prästerskap, som såg den som en olycksbringande avgud. Vad som emellertid i samma grad stod klart i båda fallen var dess engångskaraktär, med andra ord: dess aura." "[...]vad som blir lidande i den tekniska reproducerbarhetens era, det är konstverkets aura."

Mark Fisher
Kapitalistisk realism
(utdrag)
2009

DET ÄR ENKLARE ATT FÖRESTÄLLA SIG JORDENS
UNDERGÅNG ÄN KAPITALISMENS SLUT

I en av nyckelscenerna i Alfonso Cuaróns film *Children of Men* från 2006 besöker Clive Owens karaktär Theo en vän på Battersea Power Station, som nu har förvandlats till en sorts kombination av regeringsbyggnad och privat konstsamling. Olika kulturskatter — Michelangelos *David*, Picassos *Guernica*, Pink Floyds uppblåsbara gris — finns bevarade i denna byggnad, som själv är en ombyggd kulturarvsartefakt. Detta är den enda glimt vi får av hur eliten lever, isolerad från effekterna av en katastrof som har lett till massterilitet: det har inte fötts ett enda barn på en hel generation. Theo frågar: "vilken betydelse har egentligen denna samling om det inte finns någon som kan se den?". De framtida generationerna kan inte längre tjäna som alibi, eftersom det inte finns några. Svaret är nihilistisk hedonism: "Jag försöker att inte tänka på det".

Det unika med dystopin i *Children of Men* är att den är specifik för senkapitalismen. Detta är inte det gamla vanliga, totalitära scenariot som ständigt målas upp i dystopiska filmer (se t ex James McTeigues *Vfor Vendetta* från 2005). I den roman av P D James på vilken filmen baseras är demokratin upphävd och landet styrs av en självutnämnd förvaltare. Filmen tonar klokt nog ned allt detta. Såvitt vi vet kan de diktatoriska åtgärder som är i kraft överallt ha realiserats inom en politisk struktur som i teorin förblir demokratisk. Kriget mot terrorismen har förberett

oss på en sådan utveckling: normaliseringen av krisen ger upphov till en situation där det blir otänkbart att avskaffa de åtgärder man har satt i verket för att hantera en viss nödsituation (när kommer kriget att ta slut?).

När vi ser *Children of Men* påminns vi oundvikligen om ett påstående som brukar tillskrivas Fredric Jameson eller Slavoj Žižek: det är enklare att föreställa sig jordens undergång än kapitalismens slut. Denna slogan sammanfattar på ett exakt sätt vad jag menar med "kapitalistisk realism": den utbredda känslan att kapitalismen inte bara är det enda gångbara politiska och ekonomiska systemet, utan också att det nu är omöjligt att ens föreställa sig ett koherent alternativ till det. En gång i tiden var dystopiska filmer och romaner övningar i just sådan föreställningskonst: de katastrofer de målade upp fungerade som berättartekniska förevändningar för att spekulera om andra sätt att leva. Detta gäller inte *Children of Men*. Den värld den framställer liknar mer en extrapolering eller intensifiering av vår än ett alternativ till den. Precis som i vår värld är ultraauktoritärt styre och kapitalism på inget vis inkompatibla: koncentrationsläger och multinationella kafékedjor existerar sida vid sida. I *Children of Men* är det offentliga rummet övergivet, fullt med sophögar och befolkat av kringströvande djur (i en särskilt minnesvärd scen springer en hjort genom en fallfärdig skola). Nyliberalerna, de kapitalistiska realisterna par excellence, har hyllat destruktionsen av det offentliga rummet, men i motsättning till deras officiella förhoppningar finns det inget söndervittrande av staten i *Children of Men*, endast en reduktion av staten till dess militära och polisiära kärnfunktioner (jag säger "officiella" förhoppningar eftersom nyliberalismen i hemlighet vilar på staten trots att den ideologiskt utdömer den. Detta blev tydligt på ett spektakulärt sätt med finanskrisen 2008, när staten kallades in av de nyliberala ideologerna för att rädda banksystemet).

Katastrofen i *Children of Men* är inte något framtida hot, men den har inte heller redan ägt rum. Den är snarare någonting som man lever i. Det finns inget ögonblick av förödelse, världen tar inte slut med en smäll: den falnar, löses upp, bryts gradvis isär. Ingen vet vad som föranledde katastrofen: dess orsak ligger så långt tillbaka i tiden, är så absolut fränkopplad från nuet att den framstår som ett nyckfullt dåd av något ondskefullt väsen: ett negativt mirakel, en förbannelse som ingen botgöring kan förbättra. Ett sådant tillstånd kan bara underlättas genom

en intervention som är lika omöjlig att förutsäga som förbannelsen själv. All handling är meningslös; irrationellt hopp är det enda rimliga. Vidskepelserna och religionerna, de hjälplösa första tillflyktsorter, mångfaldigas.

Hur bör vi förstå katastrofen själv? Det är uppenbart att sterilitets temat måste uppfattas metaforiskt, som en överföring av en annan typ av oro. Min uppfattning är att denna oro bör läsas i kulturella termer, och att frågan som filmen ställer är: hur länge kan en kultur överleva utan det nya? Vad händer om de unga inte längre är kapabla att skapa det överraskande? Children of Men anknyter till misstanken att slutet redan har kommit, att det kan vara så att framtiden endast rymmer upprepningar och permutationer. Är det möjligt att det inte kommer några fler genombrott, att "det nys chock" hör till det förflutna? Sådan oro tenderar att resultera i en växling mellan två poler, där den "svaga mesianismens" hopp om att någonting nytt måste vara på väg övergår i den dystra övertygelsen att ingenting nytt någonsin kan hända. Fokus skiftar från nästa stora grej till den sista stora grejen — hur länge sedan var det den inträffade och hur stor var den egentligen?

T S Eliot hägrar i bakgrunden till Children of Men, som trots allt ärver sterilitets temat från Det öde landet. Filmens avslutande ord, "shantih shantih shantih", har mer att göra med Eliots fragmentariska stycken än med upanishadernas fred. Kanske är det möjligt att se spåren av en annan Eliot i Children of Men — den Eliot som skrev "Tradition and the Individual Talent". Det var i denna essä Eliot — på ett sätt som föregriper Harold Bloom — beskrev det ömsesidiga förhållandet mellan det kanoniska och det nya. Det nya definierar sig i relation till det redan etablerade; samtidigt måste det etablerade omkonfigurera sig i relation till det nya. Vad Eliot hävdade var att uttömmandet av framtiden inte ens låter oss behålla det förflutna. Tradition betyder ingenting när den inte längre ifrågasätts och modifieras. En kultur som enbart bevaras är ingen kultur. Ödet för Picassos Guernica i filmen — en gång ett skri av ångest och indignation över fascismens förbrytelser, idag en väggprydnad — är exemplariskt. Precis som den byggnad i Battersea där den hänger, så får målningen status som "ikon" först när den berövas varje möjlig funktion eller kontext. Inget kulturellt objekt kan behålla sin kraft när det inte längre finns några nya ögon som kan se det.

Vi behöver inte vänta på den snara framtiden i Children of Men för att

få bevittna denna transformation av kultur till museiföremål. Den kapitalistiska realismens kraft bygger delvis på kapitalismens sätt att införliva och konsumera all föregående historia: detta är en effekt av dess "ekvivalenssystem", som kan tilldela alla kulturella objekt ett pengavärde, vare sig det är religiös ikonografi, pornografi eller Das Kapital. Att besöka British Museum, där objekt har slitits från sina livsvärldar och samlats ihop som om vi befann oss i ett rymdskepp som tillhör erövrande utomjordingar, är att ställas inför en kraftfull bild av hur denna process fungerar. När praktiker och ritualer konverteras till estetiska objekt innebär detta att man objektivt ironiserar över de föregående kulturernas trossystem och förvandlar dem till artefakter. Den kapitalistiska realismen är därför inte en specifik typ av realism; den är snarare realismen i sig. Som Marx och Engels själva observerade i Kommunistiska manifestet:

[Kapitalet] har kränkt det fromma svärmeriets heliga rysning, den ridderliga hänförelsen och det spetsborgerliga vemodet i den egoistiska beräkningens iskalla vatten. [Det] har upplöst den personliga värdigheten i bytesvärde och i stället för de talrika lagstadgade och välförtjänta friheterna satt den samvetslösa handelsfriheten allena. [Det] har, kort sagt, i stället för den i politiska och religiösa illusioner höljda utsugningen satt den öppna, skamlösa, direkta, kalla utsugningen.

Kapitalismen är det som finns kvar när trossystemen kollapsar på rituell eller symbolisk nivå, så att allt som återstår är en konsumentbetraktare som strövar runt bland ruinerna och relikerna.

Samtidigt framhålls denna vändning från tro till estetik, från engagemang till betraktarskap, som en av den kapitalistiska realismens dygder. När den kapitalistiska realismen hävdar att den, som Badiou uttrycker det, har "frälst oss från de 'fatala abstraktioner' som finner sin grund i 'det förflutnas ideologier'", så framställer den sig som en sköld som skyddar oss från de faror som hör till tron som sådan. Den postmoderna kapitalismens ironiskt distanserade hållning syftar till att göra oss immuna mot fanatikernas lockrop. Att vi sänker våra förväntningar, får vi höra, är ett ringa pris för det skydd vi erhåller mot terror och totalitarism. "Vi lever i en motsägelse", har Badiou påpekat,

där ett fundamentalt ojämlikt tillstånd av brutalitet, i vilket all existens utvärderas endast i termer av pengar, presenteras för oss som det ideala. Den etablerade ordningens partisaner kan inte rättfärdiga sin konserva-

tism genom att kalla den idealisk eller förträfflig. Därför har de istället bestämt sig för att säga att allt annat är hemskt. Visst, säger de, kanske lever vi inte i ett tillstånd av perfekt godhet. Men vi kan vara glada att vi inte lever i ett tillstånd av ondska. Vår demokrati är inte perfekt. Men den är bättre än de blodiga diktaturerna. Kapitalismen är orättvis. Men den är inte direkt brottslig, som stalinismen. Vi låter miljoner afrikaner dö av Aids, men ger inte uttryck för rasistiska och nationalistiska uppfattningar, som Milošević. Vi dödar irakier med våra flygplan, men vi skär inte halsen av människor som de gör i Rwanda osv.

Denna "realism" liknar det deflationsdrivande perspektivet hos en deprimerad människa som tror att varje positivt tillstånd, varje hopp, är en farlig illusion.

I Deleuze och Guattaris beskrivning — den mest imponerande sedan Marx — är kapitalismen en sorts mörk potentialitet som hemsökte alla tidigare sociala system. Kapitalet, hävdar de, är "det onämnbare tinget", den styggelse som de primitiva och feodala samhällena "avstyrde i förväg". När kapitalismen faktiskt anländer för den med sig en massiv avsakralisering av kulturen. Den är ett system som inte längre styrs av någon transcendent lag; tvärtom nedmonterar den alla sådana koder, för att sedan återinstallera dem som ad hoc-åtgärder. Kapitalismens gränser är inte bestämda per definition, utan definieras (och omdefinieras) på ett pragmatiskt och improvisatoriskt sätt. Detta gör kapitalismen till någonting som liknar *The Thing* i John Carpenters film med samma namn: en monstruös, oändligt modulerbar entitet med förmågan att absorbera och omsätta allt som den kommer i kontakt med. Kapitalet, säger Deleuze och Guattari, är en "brokig målning av allt som någonsin varit"; en märklig hybrid av det ultramoderna och det arkaiska. Under de år som gått sedan Deleuze och Guattari skrev de två volymerna i *Capitalisme et schizophrénie* har det verkat som att kapitalismens deterritorialiserande impulser har begränsats till finansvärlden, och att kulturen fortfarande har varit underkastad reterritorialiseringens krafter. Denna obehagliga känsla att det inte finns någonting nytt är givetvis inte i sig någonting nytt. Vi befinner oss vid det ökända "historiens slut" som förkunnades av Francis Fukuyama efter murens fall. Fukuyamas tes att historien nådde sin klimax med den liberala kapitalismen må ha varit föremål för mycket åtlöje, men den är trots detta godtagen, rentav förutsatt, på det kulturella omedvetnas nivå. Vad man bör dra sig till

minnes är att Fukuyamas idé att historien har nått en sista strand inte enbart var triumfatorisk, inte ens för honom själv. Fukuyama varnade för att denna glänsande stad skulle vara hemsökt, men han trodde att dess spöken skulle vara nietscheanska snarare än marxistiska. Bland Nietzsches mest förutseende texter finns dem i vilka han beskriver "en tidsålders övermåttad på historia". "Genom detta övermått greps en tidsålder av den farliga stämningen av ironi gentemot sig själv", skrev han i sina Otidsenliga betraktelser, "och därigenom av den än farligare cynismen", där ett kosmopolitiskt sökande och ett distanserat betraktande ersätter engagemang och deltagande. Detta är det tillstånd i vilket Nietzsches sista människa lever: han har sett allt, men är dekadent och försvagad av just detta överflöd av (själv)medvetande.

Fukuyamas position är på många sätt en spegelbild av Fredric Jamesons. Med ett berömt uttryck hävdade Jameson att postmodernismen är "senkapitalismens kulturella logik". Han menade att framtidens nederlag var någonting oundvikligt för en postmodern kulturscen som, vilket han korrekt förutsåg, skulle komma att domineras av pastischer och revivals. Givet att Jameson har argumenterat övertygande för att det finns en relation mellan postmodern kultur och vissa tendenser i konsumtionskapitalismen (eller den postfordistiska kapitalismen), skulle det kunna förefalla som att det inte finns något behov av begreppet "kapitalistisk realism" över huvud taget. Detta stämmer, i vissa avseenden. Det jag kallar kapitalistisk realism kan inordnas under rubriken "postmodernism", sådan Jameson har formulerat den. Men trots Jamesons heroiska och klagande arbete förblir "postmodernism" en ytterst omtvistad term, vars innebörd på ett rättvisande men ohjälpsamt sätt förblir odefinierad och heterogen.

Ännu viktigare, skulle jag hävda, är att vissa av de processer Jameson beskrev och analyserade nu har blivit så förstärkta och kroniska att de har ändrat natur.

I sista hand finns det tre anledningar till att jag föredrar termen kapitalistisk realism framför postmodernism. På 1980-talet, när Jameson först presenterade sin tes om postmodernism, fanns det fortfarande, åtminstone nominellt, politiska alternativ till kapitalismen. Idag har vi att göra med en djupare, mycket mer genomgripande känsla av utmattning, av kulturell och politisk sterilitet. På 80-talet fanns det fortfarande en "realsocialism", även om den befann sig i en sista fas av kollaps.

I Storbritannien blottades klassantagonismens frontlinjer fullkomligt i en händelse som gruvstrejken 1984-1985, och gruvarbetarnas nederlag var ett viktigt steg i utvecklingen av den kapitalistiska realismen, vars symboliska dimension var minst lika betydelsefull som dess praktiska effekter. Stängningen av gruvorna försvarades med just detta argument: att hålla dem öppna var inte "ekonomiskt realistiskt". Gruvarbetarna tilldelades rollen som de sista aktörerna i en dödsdömd proletärrörelse. 80-talet var den period då Margaret Thatchers doktrin att "det inte finns något alternativ" — den mest koncisa sammanfattningen av den kapitalistiska realismen man kan begära — blev en brutal, självuppfyllande profetia. För det andra inbegrep postmodernismen någon sorts relation till modernismen. Jamesons arbete med postmodernismen inleddes med en undersökning av idén — som stöddes av bl a Adorno — att modernismen, enbart i kraft av sina formella innovationer, bar på revolutionära möjligheter. Vad Jameson istället bevittnade var hur modernistiska motiv inkorporerades i populärkulturen (t ex uppträdde plötsligt surrealistiska tekniker i reklamvärlden). Samtidigt som vissa modernistiska former absorberades i en varulogik, så utmanades och förkastades modernismens credon — dess förmodade tro på elitism och dess monologiska, strikt hierarkiska kulturella modell — i namn av "skillnad", "olikhet" och "mångfald". Den kapitalistiska realismen iscensätter inte längre någon sådan konfrontation med modernismen. Tvärtom tar den modernismens nederlag för givet: modernismen är nu någonting som periodvis kan återvända, men enbart som en frusen estetisk stil, aldrig som ett livsideal.

För det tredje befinner vi oss idag på en generations avstånd från Berlinmurens fall. På 1960- och 70-talen var kapitalismen tvungen att handskas med problemet om hur den skulle fånga in och absorbera energier från utsidan. Nu har den det motsatta problemet: hur kan den, när den alltför framgångsrikt har inkorporerat det yttre, fungera utan en utsida som den kan kolonisera och beslagta? För de flesta som är under 20 år i Europa och Nordamerika är frånvaron av alternativ till kapitalismen inte ens en fråga. Kapitalismen upptar helt det tänkbara horisonter. Jameson brukade med fasa rapportera om hur kapitalismen på nya sätt hade trängt in i det omedvetna; nu är kapitalismens kolonisering av våra drömliv så självklar att den inte ens förtjänar att kommenteras. Det skulle vara farligt och missvisande att föreställa sig att det nyligen

förflutna var något slags paradiskt tillstånd med ett överflöd av politiska möjligheter. Det är därför viktigt att dra sig till minnes vilken roll varulogiken har spelat i den kulturella produktionen under 1900-talet. Men den gamla kampen mellan *détournement* och återtagande, mellan subversion och inkorporering, tycks vara överspelad. Vad det handlar om nu är inte inkorporeringen av material som tidigare tycktes besitta subversiv potential, utan prekorporering, den kapitalistiska kulturens förebyggande formatering och formgivning av begär, målsättningar och förhoppningar. Se t ex på inrättandet av bestämda "alternativa" eller "oberoende" kulturzoner, vilka i det oändliga upprepar upprorets och protestens gamla gester som om det vore första gången. Det "alternativa" och det "oberoende" betecknar inte någonting utanför mainstreamkulturen; tvärtom utgör de stilar, rentav de dominerande stilarna inom denna mainstreamkultur. Ingen förkroppsligade (och kämpade med) detta låsta läge mer än Kurt Cobain och Nirvana. Med sin isande slapphet och sitt föremålslösa ursinne gav Cobain uttryck för hopplösheten hos den generation som kom efter historien, vars alla steg förutsades, spårades, köptes och såldes innan de ens hade tagits. Cobain visste att han bara var en del av skådespelet, att ingenting passar bättre på MTV än en protest mot MTV; att alla hans handlingar var på förhand planerade klichéer, att även insikten om att detta var fallet var en kliché. Den återvändsgränd i vilken han var fången är just den som Jameson beskriver: i likhet med den postmoderna kulturen i allmänhet, insåg Cobain att han befann sig i "en värld där stilmässig innovation inte längre är möjlig, [där] allt som återstår är att imitera döda stilar, tala genom maskerna och använda röster som hör till uppsättningen av stilar i ett fantasimuseum". Här innebär även framgång nederlag, eftersom framgång bara betyder att man göder systemet med ny föda. Men Nirvanas och Cobains stora existentiella ångest hör till det förflutna; de efterföljdes av en pastisch-rock som utan att bekymra sig reproducerade det gamlas former.

Cobains död bekräftade att rockens utopiska och prometheiska ambitioner hade besegrats och inkorporerats. När han dog höll rock redan på att överskuggas av hiphop, vars globala framgång förutsatte att den prekorporerades av kapitalet på just det sätt jag hänvisade till. För en stor del av all hiphop har alla "naiva" förhoppningar om att ungdomskulturen skulle kunna förändra någonting ersatts av ett hårdhudat bejakande av

en brutalt reduktiv bild av "verkligheten". "I hiphop", påpekade Simon Reynolds i en artikel i *The Wire* 1996,

har "verklig" två innebörder. För det första betecknar det en autentisk, kompromisslös musik som vägrar att sälja sig till musikindustrin och anpassa sitt språk för att bli tillgänglig. "Verklig" betyder också att musiken återspeglar en "verklighet" som utgörs av senkapitalistisk, ekonomisk instabilitet, institutionaliserad rasism och ökad övervakning och trakassering av de unga. "Verklig" betyder det socialas död: det betyder företag som svarar på höjda vinster, inte genom höjda löner eller förbättrade anställningsvillkor, utan genom nedskärning (man avskedar fast anställda för att skapa en flytande grupp av deltidsanställda eller frilansarbetare utan förmåner eller trygghet).

I slutändan var det just därför att hiphopen iscensatte den första versionen av det verkliga — det "kompromisslösa" — som den enkelt kunde absorberas i den andra, den verklighet som hör till senkapitalismens ekonomiska instabilitet, där sådan autenticitet visade sig fungera mycket effektivt som marknadsföring. Det är varken så att gangsterrap enbart reflekterar existerande sociala tillstånd, som många av dess förespråkare menar, eller att den skapar dessa tillstånd, som dess kritiker hävdar — snarare utgör det kretslopp i vilket hiphop och senkapitalismens sociala fält befruktar varandra ett av de medel med vilka den kapitalistiska realismen förvandlar sig själv till en sorts antimytisk myt. Närheten mellan hiphop och gangsterfilmer som *Scarface*, *Gudfadern-trilogin*, *De hänsynslösa*, *Maffiabroder* och *Pulp Fiction* härrör från att de samtliga hävdar att de har frigjort sig från alla romantiska illusioner och istället ser på världen "som den verkliga är": ett Hobbesliknande allas krig mot alla, ett system för oavbruten exploatering och generell kriminalitet. I hiphop, skriver Reynolds,

betyder "get real" att man konfronterar ett naturtillstånd där alla står mot alla och där man antingen är en vinnare eller en förlorare — och de flesta kommer att vara det senare.

En liknande världsåskådning finner man i Frank Millers serieböcker och James Ellroys romaner. Både Miller och Ellroy ägnar sig åt ett slags demytologiserings-macho. De poserar som känslökalla observatörer som vägrar att göra världen gulligare för att den ska passa in i superhjälteseriernas och de traditionella deckarnas förmodat enkla, binära etik. På något sätt

är det som att "realismen" här understryks snarare än undermineras av deras fixering vid det spektakulärt korrumperade — även om deras hyperboliska betoning av grymhet, svek och brutalitet snabbt blir pantomimisk. "I hans nattsvarta mörker", skrev Mike Davis om Ellroy 1992,

finns det inte längre något ljus som kan skapa skuggor, och ondskan förvandlas till en klinisk banalitet. Resultatet känns väldigt mycket som Reagan-Bush-erans faktiska moraliska textur: ett tillstånd så mättat av korruption att det inte längre kan göra någon upprörd eller ens intresserad.

Men för den kapitalistiska realismen tjänar denna bedövning ett syfte: Davis hypotes var att "LA noir kan ha haft rollen att förbereda oss för uppkomsten av en homo reaganus".

VAD SKULLE HÄNDA OM MAN ORGANISERADE EN PROTEST OCH ALLA KOM?

Hos Ellroy och i gangsterrappen tar den kapitalistiska realismen formen av en sorts superidentifikation med kapitalet i dess mest skoningslöst brutala skepnad. Men detta måste inte vara fallet. I själva verket utesluter inte den kapitalistiska realismen en viss antikapitalism. Som Žižek provokativt har påpekat finns det trots allt en vitt spridd antikapitalism inom kapitalismen. Gång på gång visar sig skurken i Hollywood-filmerna vara det "onda storföretaget". Denna påstådda antikapitalism underminerar inte den kapitalistiska realismen, långt därifrån. Den förstärker den snarare. Se på Disney/Pixars *Wall-E* (2008). Denna film visar en värld som är ödelagd till den grad att den inte längre kan bebos av människor. Det finns ingen tvekan om att det är konsumtionskapitalismen och storföretagen — eller snarare ett storföretag, *Buy n Large* — som är ansvariga för denna plundring; och när vi till sist får se människorna, som befinner sig i utomjordisk exil, så är de infantila och fetlagda, umgås via skärmar, körs omkring i stora mobilstolar och slurkar i sig obestämbar soppa ur stora muggar. Detta är på så vis en bild av kontroll och kommunikation som stämmer överens med Jean Baudrillards beskrivning, där lydnad inte längre tar form av underkastelse under ett yttre skådespel, utan snarare inbjuder oss att umgås och delta. Biobesökarna själva tycks vara föremålet för denna satir, vilket fick vissa kom-

mentatorer på högerkanten att rycka tillbaka i avsky och anklaga Disney/Pixar för att attackera sin egen publik. Men denna typ av ironi göder snarare än utmanar den kapitalistiska realismen. En film som Wall-E är ett exempel på vad Robert Pfaller har kallat "interpassivitet: filmen utför antikapitalismen åt oss och tillåter oss därmed att fortsätta att konsumera utan att riskera bestraffning. Den kapitalistiska ideologins roll är inte att förespråka någonting på det sätt propagandagör, utan att dölja faktumet att kapitalets operationer inte beror på någon typ subjektivt antagen föreställning. Det är omöjligt att tänka sig fascismen eller stalinismen utan propaganda - men kapitalismen fungerar utmärkt, på vissa sätt bättre, utan att någon förespråkar den. Žižeks råd är här ovärderliga. "Om begreppet ideologi är det klassiska, där illusionen kan lokaliseras till kunskapen", säger han,

så måste dagens samhälle framstå som postideologiskt: den rådande ideologin är cynismen; folk tror inte längre på en ideologisk sanning; de tar inte längre ideologiska påståenden på allvar. Men på fundamental nivå är ideologin inte en illusion som maskerar ett verkligt förhållande, utan en (omedveten) fantasi som strukturerar vår verklighet som sådan. Och på denna nivå är vi givetvis långt från att befinna oss i ett postideologiskt samhälle. Den cyniska distansen är bara ett sätt ... att göra oss blinda för den ideologiska fantasins strukturella makt: även om vi inte tar saker på allvar, även om vi upprätthåller en ironisk distans, så fortsätter vi att göra dem.

I allmänhet består den kapitalistiska ideologin, hävdar Žižek, just i att vi övervärderar vår tro — i bemärkelsen inre subjektiv hållning — på bekostnad av de trosuppfattningar vi uppvisar och externaliserar genom vårt beteende. Så länge vi (i våra hjärtan) tror att kapitalismen är ond så är vi fria att fortsätta att delta i det kapitalistiska utbytet. Enligt Žižek vilar kapitalismen i allmänhet på denna struktur av ansvarsavsägelse. Vi tror att pengar enbart är meningslösa symboler utan inneboende värde; samtidigt betar vi oss som om de hade ett heligt värde. Dessutom bygger detta beroende på en föregående ansvarsavsägelse: vi kan fetischisera pengar genom våra handlingar endast därför att vi i huvudet redan ironiskt har tagit avstånd från dem.

Storföretagens antikapitalism skulle inte spela någon roll om den inte skilde sig från en autentisk antikapitalistisk rörelse. Men även den så kallade antikapitalistiska rörelsen tycktes, redan innan dess momen-

tum bröts genom attackerna mot World Trade Center 2001, ha gett vika inför den kapitalistiska realismen. Eftersom den var oförmögen att föreslå en politisk-ekonomisk modell som kunde fungera som ett alternativ till kapitalismen, misstänkte man att dess faktiska målsättning var att mildra kapitalismens värsta excesser snarare än att ersätta den. Och eftersom dess aktiviteter tenderade att ta formen av spektakulära demonstrationer snarare än politisk organisation, fick man känslan av att den antikapitalistiska rörelsen bestod i att ställa en rad hysteriska krav som ingen förväntade sig skulle infrias. Demonstrationerna har utgjort ett slags karnevaliskt bakgrundsbrus till den kapitalistiska realismen och de antikapitalistiska protesterna har lite för mycket gemensamt med hyperkommersiella händelser som Live 8 2005, vars orimliga krav var att politikerna skulle lagstifta bort all fattigdom.

Live 8 var en märklig typ av protest: en protest som alla kunde instämma i. Vem är egentligen för fattigdom? Och det är inte så att Live 8 var en "lägre" form av protest. Tvärtom var det i Live 8 som protestens logik avslöjades i sin renaste form. 60-talets protestimpuls framställde en ondsint Fader som stod för en verklighetsprincip som (hävdade man) grymt och godtyckligt förnekade "rätten" till total njutning. Denna Fader har obegränsad tillgång till resurserna, men håller själviskt och poänglöst tillbaka dem. Men det är inte kapitalismen utan själva protesten som har behov av denna bild av Fadern; och en av framgångarna för samtidens globala elit är att de har undvikit att identifieras med den själviske Faderns figur, trots att den "verklighet" de påtvingar de unga till en avsevärd grad är rårare än de förhållanden de unga protesterade mot på 60-talet. Det var givetvis den globala eliten själv — i form av entertainers som Richard Curtis och Bono — som organiserade Live 8.

Att på nytt skapa ett verkligt politiskt agentskap måste till att börja med innebära att godta att vi på begärets nivå är nedkörda i kapitalets skoningslösa köttkvarn. Vad vi avsäger oss genom att stöta bort ondskan och okunskapen mot en fantiserad Annan är vår egen delaktighet i det globala förtryckets nätverk. Vad vi måste komma ihåg är både att kapitalismen är en hyperabstrakt, opersonlig struktur, och att den inte skulle vara någonting utan vårt deltagande. Den mest gotiska beskrivningen av kapitalet är också den mest korrekta. Kapitalet är en abstrakt parasit, en omättbar vampyr och zombieskapare; men det levande kött den förvandlar till dött arbete är vårt, och de zombies den skapar är vi. I ett

avseende är det helt enkelt så att den politiska eliten är våra tjänare; den miserabla tjänst de genomför åt oss är att tvätta våra libidon, att lydigt re-presentera våra avsagda begär för oss som om de inte hade någonting med oss att göra.

I den ideologiska utpressning som har pågått sedan de första Live Aid-konserterna 1985 har man insisterat på att "individer med samveten" omedelbart skulle kunna stoppa all hungersnöd utan att det skulle behövas någon typ av politisk lösning eller systemisk omorganisering. Vi måste agera direkt, sade de; politiken måste upphävas till förmån för etikens omedelbarhet. Bonos Product Red ville göra sig av med även den filantropiska länken. "Filantropi är som hippiemusik, man håller händerna", förklarar Bono. "Red är mer som punkrock eller hiphop, det ska kännas som hård kommers." Poängen var inte att erbjuda ett alternativ till kapitalismen — tvärtom bestod Product Reds karaktär av "punkrock" eller "hiphop" i att man "realistiskt" godtog att kapitalismen är det enda som gäller. Nej, syftet var bara att se till att en del av vinsten från vissa transaktioner gick till goda ändamål. Fantasin är här att den västerländska konsumtionen inte alls på ett inneboende sätt är delaktig i systemiska, globala ojämlikheter, utan att den själv kan lösa dem. Allt vi behöver göra är att köpa rätt produkter.

[...]

EN MARXISTISK SUPERNANNY

Det finns ingen tydligare illustration av det som Žižek har identifierat som Faderfunktionens misslyckande, det faderliga överjagets kris i senkapitalismen, än ett typiskt avsnitt av Supernanny. Detta TV-program erbjuder ingenting mindre än en obönhörlig, men givetvis implicit, attack mot postmodernitetens tillåtande hedonism. Supernannyn är en spinozist i det avseendet att hon likt Spinoza utgår från att barn befinner sig i ett tillstånd av abjektion. De är oförmögna att inse sitt eget bästa och att förstå såväl orsakerna till sina handlingar som deras (oftast skadliga) effekter. Men de problem som supernannyn ställs inför härstammar inte från barnens handlingar eller karaktär — de kan inte förväntas vara annat än idiotiska hedonister — utan från föräldrarna. Att föräldrarna följer lustprincipens bana, det minsta möjliga motståndets väg; detta är den huvudsakliga orsaken till familjernas olycka. Enligt ett mönster man

snabbt lär sig att känna igen leder föräldrarnas strävan efter ett enkelt liv till att de böjer sig för sina barns alla önskingar och krav, vilka blir allt mer tyranniska.

Inte helt olikt lärare och andra arbetare inom vad som brukade kallas "public service", måste supernannyn reda ut socialiseringsproblem som familjen inte längre kan lösa. En marxistisk supernanny skulle givetvis inte titta på individuella familjers problem, utan snarare på de strukturella orsaker som ger upphov till en och samma upprepade effekt.

Problemet är att senkapitalismen insisterar på och är beroende av just det likställande av begär och intresse som föräldraskap tidigare byggde på att man förkastade. I en kultur där det "faderliga" plikt-begreppet har slukats upp av det "moderliga" njutningsimperativet, kan det framstå som om föräldrarna misslyckas med sin uppgift om de på något sätt hindrar sina barns absoluta rätt till njutning. Detta är delvis en effekt av det allt starkare kravet på att båda föräldrarna ska arbeta; att föräldrarna under dessa omständigheter tillbringar allt mindre tid med sitt barn leder ofta till att de inte vill inta en "förtryckande" funktion och säga åt barnet vad det ska göra. När föräldrarna frånsäger sig denna roll överensstämmer det med hur "programläggarna" på den kulturella produktionens nivå vägrar att göra någonting annat än att ge publiken vad (det verkar som om) den redan vill ha. Den konkreta frågan är: om det faderliga överjagets återkomst — den stränga fadern i hemmet, John Reiths överlägsenhet vad gäller TV-programmeringen — varken är möjlig eller önskvärd, hur ska vi i så fall kunna röra oss bortom den monotona, döende konformitetskultur som är resultatet av en vägran att utmana eller utbilda? En fråga av denna dignitet kan förstås inte besvaras slutgiltigt i en kort bok som denna, och det som följer kommer enbart att vara några utgångspunkter och förslag. Men i korthet tror jag att det är Spinoza som tillhandahåller de bästa resurserna för att tänka hur en "paternalism utan fadern" skulle kunna se ut.

I Tarrying With the Negative hävdar Žižek med ett berömt argument att en viss spinozism utgör senkapitalismens ideologi. Žižek tror att Spinozas förkastande av all deontologi till förmån för en etik baserad på begreppet hälsa faller platt med kapitalismens icke-moraliska affektsproduktion. Det berömda exemplet är här Spinozas läsning av myten om Syndafallet och grundandet av lagen. I Spinozas version är det inte oriktigheten i Adams handling när han äter äpplet som Gud fördömer;

han säger åt honom att han inte bör äta äpplet därför att det kommer att förgifta honom. För Žižek är detta en iscensättning av upphävandet av fadersfunktionen. En handling är inte dålig därför att pappa säger det; pappa säger att den är "dålig" därför att det är skadligt för oss att utföra den. Enligt Žižeks uppfattning leder Spinozas version både till att lagen berövas sin grund i en sadistisk klyvningsakt (kastrationens grymma snitt), och till att det ogrundade framställandet av agenskap i en ren viljeakt, där subjektet tar på sig ansvaret för allt, förnekas. Sanningen är att Spinoza är extremt användbar för att analysera senkapitalismens affektsregim, den kontrollapparat-videodrom som beskrivs av Burroughs, Philip K Dick och David Cronenberg, där agenskapet upplöses i en drömlig dimma av psykiska och fysiska berusningsmedel. I likhet med Burroughs visar Spinoza att beroende är långt ifrån någonting avvikande, utan tvärtom människors standardtillstånd: de är förslavade under frusna bilder (av sig själva och världen) och ägnar sig bara åt vanemässiga, reaktiva och repetitiva beteenden. Frihet, visar Spinoza, är någonting som endast kan uppnås när vi lyckas förstå de verkliga orsakerna till våra handlingar, när vi kan åsidosätta de "sorgliga Passioner" som förgiftar och hypnotiserar oss.

Det råder ingen tvekan om att senkapitalismen faktiskt artikulerar många av sina påbud med hänvisning till (en viss idé om) hälsan. Förbudet mot rökning på offentliga platser och de skoninglösa niddbilderna av arbetarklassens vedervärdiga matvanor i program som *Du är vad du äter* verkar faktiskt indikera att vi redan befinner oss i närvaron av en paternalism utan fader. Det handlar inte om att rökning är "fel", utan om att det leder till att vi inte kan leva långa och njutningsfyllda liv. Men det finns gränser för betonandet av den goda hälsan: exempelvis nämner man i princip aldrig mental hälsa eller intellektuell utveckling. Snarare rör det sig om en reduktiv, hedonistisk idé om hälsa där det endast handlar om att "må bra och se bra ut". Att säga åt människor hur de ska gå ned i vikt eller hur de bör inreda sina hem är godtagbart; men att uppmana till någon typ av kulturella förbättringar är att vara förtryckande och elitistisk. Denna så kallade elitism och denna förtryckaranda kan inte bestå i att en tredje part utger sig för att känna till någons eget bästa bättre än den själv, eftersom vi måste anta att rökare uppfattas som antingen omedvetna om sitt eget bästa eller oförmögna att agera i enlighet med det. Nej: problemet är att bara vissa typer av intressen uppfattas

som relevanta, eftersom de reflekterar värden som ses som konsensuella. Att förlora vikt, inreda sitt hem och försköna sitt utseende hör till den "konsentimentala" regimen.

I en utmärkt intervju på Register.com identifierar dokumentärfilmaren Adam Curtis konturerna av denna regim för kontroll av affekter.

TV säger nu åt dig vad du ska känna.

Den säger inte längre åt dig vad du ska tänka. I allt från *East Enders* till dokusåpor handlar det om människors emotionella utveckling — och redigeringen föreslår försiktigt men bestämt vilken som är den överenskomna formen av känsla. "Puss och kram", kallar jag det.

Jag har snott detta från Mark Ravenhill, som skrev en väldigt bra artikel som beskrev hur man, om man analyserar TV idag, kan se att den fungerar som ett vägledningssystem — den berättar för dig vem som har dåliga känslor och vem som har bra. Och den som har dåliga känslor räddas i ett "puss och kram"-moment i slutet. Det är verkligen ett system, inte för moralisk vägledning, utan för emotionell vägledning.

Moral har ersatts av känsla. I "självets imperium" känner alla "det samma", utan att de någonsin kan undfly ett tillstånd av solipsism. "Vad människor lider av", hävdar Curtis,

är att de är fångade i sig själva — i en individualistisk värld är alla fångade inuti sina egna känslor, sina egna föreställningsvärldar. Vårt jobb inom public service är att föra människor bortom gränserna för deras egna jag, och tills vi lyckas med detta kommer vårt förfall bara att fortsätta.

BBC borde inse detta. Jag är en idealist, men om BBC:s kanaler kunde göra detta, föra människor bortom deras egna jag, skulle de förnya sig på ett sätt som skulle krossa all konkurrens. Konkurrenterna är besatta av att tjäna människor och deras små jag. På ett sätt är faktiskt Murdoch, med all sin makt, fångad av jaget. Det är hans jobb, att göda jaget.

På BBC är detta nästa stora steg. Det innebär inte att vi återvänder till 1950-talet och säger åt människor hur de ska klä sig. Vad vi gör är att säga: "vi kan befria er från er själva" — och folk skulle älska det.

Curtis är kritisk mot internet därför att det enligt honom skapar solipsistiska gemenskaper, interpassiva nätverk där likasinnade bekräftar snarare än utmanar varandras föreställningar och fördomar. Snarare än att tvingas konfrontera andras åsikter i ett antagonistiskt offentligt rum, drar sig dessa gemenskaper tillbaka i slutna kretsar. Men, hävdar Curtis, internetlobbyisternas inflytande över gammalmedierna är katastrof-

alt, eftersom deras reaktiva proaktivitet inte bara gör att mediaklassen i ännu högre grad kan underlåta att uppfylla sin funktion att utbilda och leda, utan också gör det möjligt för populistiska strömningar från både vänster och höger att "mobba" mediaproducenter och tvinga dem att skapa program som är likgiltiga och mediokra.

Curtis har en poäng med sin kritik, men han missar en viktig dimension av vad som händer på nätet. I motsats till Curtis resonemang om bloggande, kan bloggar generera nya diskursnätverk som saknar motsvarighet på det sociala fältet utanför cyberrymden. När gammelmidierna i allt högre grad slukas upp av marknadsföringen och när konsumentrapporten ersätter den kritiska essän, erbjuder vissa zoner i cyberrymden motstånd mot den "kritiska kompression" som överallt annars är så sorgligt effektiv. Samtidigt har den interpassiva simulationen av deltagande i postmoderna medier, nätverksnarcissismen på MySpace och Facebook, huvudsakligen givit upphov till ett repetitivt, parasitärt och konformistiskt innehåll. Det kan framstå som ironiskt att mediaklassens vägran att vara paternalistisk inte har skapat någon fantastiskt diversifierad gräsrotskultur, utan en som i allt högre grad är infantil. Som kontrast är det paternalistiska kulturer som behandlar publiken som vuxna människor och utgår från att de kan hantera kulturella produkter som är komplexa och intellektuellt krävande. Anledningen till att fokusgrupper och kapitalistiska feedbacksystem misslyckas även när de genererar väldigt populära varor, är att folk inte vet vad de vill. Detta beror inte på att människors begär redan är närvarande men dolt för dem (även om detta ofta är fallet). Snarare är de mest kraftfulla formerna av begär just begär efter det märkliga, det oväntade, det besynnerliga. Detta kan endast tillhandahållas av konstnärer och mediaarbetare som är beredda att ge människor någonting annat än vad som redan tillfredsställer dem; med andra ord, av den som är beredd att ta en viss risk. Den marxistiska supernannyn skulle inte bara vara den som satte gränser, som agerade för våra intressen när vi själva inte är förmögna att inse dem, utan också den som är beredd att ta denna typ av risk, att satsa på det märkliga och vår hunger efter det. Det är också ironiskt att det är mycket mindre sannolikt att kapitalismens "risksamhälle" skulle ta en sådan risk än efterkrigstidens förmodat tungrodda, centraliserade konsensuskultur. Det var de public service-orienterade BBC och Channel 4 som förbryllade och glädde mig med Tinker, Tailor, Soldier, Spy, Pinterpjäser och Tarkovskij-

serier; det var detta BBC som finansierade den folkliga avantgardismen hos BBC Radiophonic Workshop, som gjorde experimentell ljudkonst till en del av vardagslivet. Sådana innovationer är otänkbara nu när allmänheten har ersatts med konsumenten. Effekten av permanent strukturell instabilitet, av "upphävandet av det långsiktiga", är utan undantag stagnation och konservatism, inte innovation. Detta är inte en paradox. Som Adam Curtis anmärkningar visar är de känslolägen som dominerar i senkapitalismen rädsla och cynism. Dessa emotioner inspirerar inte till vågat tänkande eller visionärt entreprenörskap, de alstrar konformitet och kult av den minimala variationen, skapandet av produkter som i väldigt hög grad liknar dem som redan är framgångsrika. Samtidigt producerades filmer såsom den nämnde Tarkovskijs Solaris och Stalker - som plundrades av Hollywood så tidigt som Alien och Blade Runner - under till synes livlösa förhållanden i Breznevts Sovjetstat, vilket innebär att SSSR agerade som kulturentreprenör för Hollywood. Eftersom det är tydligt att en viss mängd stabilitet är nödvändig för att kulturen ska vibrera, måste vi nu ställa frågan: hur kan man sörja för sådan stabilitet och vilka ska stå bakom den?

Det är sedan länge tid för vänstern att sluta begränsa sig till att endast sträva efter etablerandet av en stor stat. Men att befinna sig "på avstånd från staten" betyder varken att man överger staten eller att man drar sig tillbaka till affekternas och mångfaldens privata rum, som Žižek med rätta hävdar är det perfekta komplementet till nyliberalismens dominerande av staten. Det betyder att man inser att målet för en genuint ny vänster inte bör vara att ta över staten, utan att underkasta staten den allmänna viljan. Detta innebär naturligtvis att man återupplivar själva begreppet allmän vilja och därmed också väcker till liv — och moderniserar — idén om ett offentligt rum som inte kan reduceras till en samling individer och deras separata intressen. Den "metodologiska individualism" som kännetecknar den kapitalistiska realismens världssyn förutsätter Max Stirners filosofi i lika hög grad som Adam Smiths eller Hayeks, i det avseendet att den uppfattar begrepp som "allmänhet" som "spöken", fantomliknande abstraktioner tömda på innehåll. Allt som är verkligt är individerna (och deras familjer). Symptomen på denna världssyns misslyckande finns överallt — i en upplöst social sfär där tonåringar som skjuter varandra har blivit en rutinmässig företeelse och där sjukhusen blir smittohärdar för aggressiva supervirus. Vad som krävs

är att effekterna kopplas till sin strukturella orsak. Mot den postmoderna misstänksamheten inför stora berättelser måste vi på nytt klargöra att detta är långt ifrån några isolerade, tillfälliga problem, utan att de samtliga är effekter av en ensam systemisk orsak: kapitalet. Som om det vore för första gången måste vi börja utveckla strategier mot ett kapital som presenterar sig själv som allestädes närvarande, i ontologisk såväl som geografisk bemärkelse.

Trots de tidiga intrycken (och förhoppningarna) underminerades inte den kapitalistiska realismen av finanskrisen 2008. Spekulationerna om att kapitalismen kanske var på gränsen till kollaps visade sig snart vara ogrundade. Det blev tydligt att stödfinansierandet av bankerna knappast signalerade kapitalismens slut, utan snarare gav massivt stöd åt den kapitalistiska realismens idé att det inte finns några alternativ. Att tillåta banksystem att lösas upp uppfattades som någonting otänkbart, och det som följde var en gigantisk blödning där offentliga pengar flödade över till privata händer. Men vad som faktiskt hände 2008 var att det ramverk som hade fungerat som en ideologisk täckmantel för den kapitalistiska ackumulationen sedan 1970-talet kollapsade. I och med krisens bail-outs blev nyliberalismen i alla avseenden misskrediterad. Detta innebär inte att nyliberalismen plötsligt har försvunnit; tvärtom fortsätter dess föreställningar att dominera den politiska ekonomin — men inte längre såsom delar i ett självsäkert avancerande ideologiskt projekt, utan som tröga, zombieliknande grundinställningar. Om det var nödvändigt för nyliberalismen att tro på den kapitalistiska realismen, så var det för den skull inte nödvändigt för den kapitalistiska realismen att vara nyliberal — detta har nu blivit tydligt. För att rädda sig själv kunde kapitalismen återgå till en socialdemokratisk modell eller ett auktoritärt styre i Children of Men-stil. Utan trovärdigt och koherent alternativ till kapitalismen kommer den kapitalistiska realismen att fortsätta att styra det politisk-ekonomiska omedvetna.

Men även om det nu är uppenbart att finanskrisen inte av sig själv kommer att leda till kapitalismens slut, så har krisen lett till att en viss typ av mental förklamation har lösts upp. Vi befinner oss nu i ett politiskt landskap som är översållat med vad Alex Williams kallade "ideologiska spillror" — det är år noll igen och ett rum har frilagts för att en ny antikapitalism ska kunna framträda, vilken inte nödvändigtvis är knuten till de gamla språken eller traditionerna. En av vänsterns laster är dess

ändlösa upprepande av historiska debatter, dess tendens att ständigt återvända till Kronstadtopproret eller den Nya ekonomiska politiken snarare än att planera och organisera en framtid som den verkligen tror på. Att tidigare former av antikapitalistisk politisk organisation har misslyckats bör inte vara en anledning till förtvivlan, men vad som måste lämnas därhän är en viss romantisk vurm för misslyckandets politik, till den besegrade marginalitetens bekväma position. Finanskrisen är en möjlighet — men den bör behandlas som en stor spekulativ utmaning, någonting som sporrar till en förnyelse som inte är en återgång. Som Badiou gång på gång har hävdade måste en effektiv antikapitalism vara en rival till kapitalet, inte en reaktion på det; det kan inte finnas någon återgång till förkapitalistiska territorialiteter. Antikapitalismen måste vända sig mot det globala kapitalet med en egen, autentisk universalitet.

Det är av avgörande vikt att en verkligt återupplivad vänster intar den nya politiska terräng jag (mycket provisoriskt) har skissat upp här. Ingenting är politiskt i sig; politisering kräver en politisk agent som kan förvandla det som tas för givet till det som står att vinna. Om nyliberalismen triumferade genom att införliva de begär som hörde till arbetarklassen post-68, skulle en ny vänster kunna börja genom att bygga på de begär som nyliberalismen har genererat men inte kunnat tillfredsställa. Till exempel borde vänstern hävda att den kan leverera vad nyliberalismen på ett slående sätt har misslyckats med: en massiv reduktion av byråkratin. Vad som krävs är en ny kamp om arbetet och om vem som kontrollerar det; ett hävdande av arbetarautonomi (till skillnad från kontroll genom management) tillsammans med ett vägrande av vissa typer av arbete (som till exempel de excessiva utvärderingar som har blivit en så central del av arbetet inom postfordismen). Detta är en kamp som kan vinnas — men bara om ett nytt politiskt subjekt kan samla sig; det är en öppen fråga huruvida de gamla strukturerna (såsom fackföreningarna) kommer att kunna livnära denna subjektivitet, eller om detta kommer att medföra utformandet av helt nya politiska organisationer. Nya former av handling i industrierna måste inrättas mot managementväldet. Vad gäller exempelvis lärare och lektorer bör strejktaktiken (eller rentav betygsvägran) överges, eftersom de bara skadar studenterna och medlemmarna (på högskolan där jag brukade arbeta välkomnades i princip endagsstrejker av ledningen, eftersom de ledde till lägre lönekostnader och samtidigt orsakade endast minimala störningar

i undervisningen). Vad som behövs är ett strategiskt upphävande av former av arbete som endast kommer att märkas av managementfolket: alla dessa självövervakningsmaskinerier som inte har någon som helst effekt för utbildningen som sådan, men utan vilka managementväldet inte skulle kunna existera. Istället för de stora gesterna och den spektakulära politiken kring (äldre) frågor som Palestina är det dags för lärarfacken att bli mycket mer immanenta och ta vara på det tillfälle som öppnats upp av krisen för att börja befria de offentliga tjänsterna från affärstologi. När man inte ens kan driva företag som företag, varför skulle man då göra det med offentliga tjänster?

Vi måste omvandla de utbredda mentala hälsobesvären från medicinerade tillstånd till faktiska antagonismer. Affektionsrubbingar är en form av förkroppsligat missnöje; dessa rubbingar kan och bör kanaliseras utåt, riktas mot sin verkliga orsak: kapitalet. Dessutom utgör mångfaldigandet av vissa typer av mentala åkommor i senkapitalismen ett argument för en ny typ av stränghet, och det samma gäller det alltmer akuta behovet av att ta itu med miljökatastrofen. Ingenting motsäger kapitalismens konstitutiva strävan efter tillväxt mer än idén om att ransonera varor och resurser. Men det håller på att bli obehagligt tydligt att varken konsumenternas självreglering eller marknaden kommer att avstyra miljökatastrofen av sig själva. Det finns såväl libidinala som praktiska argument för denna nya askes. Om obegränsat tillåtande, som James, Žižek och Supernanny har visat, leder till misär och likgiltighet, så är det troligt att begränsningar av begäret kommer att uppliva snarare än kväva det. I vilket fall som helst är ransonering av något slag oundviklig. Frågan är om den kommer att hanteras kollektivt eller om den kommer att krävas med auktoritära medel när det redan är för sent. Exakt vilka former denna kollektiva hantering bör anta är också en öppen fråga, som bara kan besvaras genom praktik och experiment.

Den långa, mörka natten vid historiens slut måste uppfattas som en enorm möjlighet. Den kapitalistiska realismens förtryckande spridning innebär att även små glimtar av alternativa politiska och ekonomiska möjligheter kan få en oproportionerligt stor effekt. Den minsta händelse kan riva hål i reaktionens grå ridå, som har utgjort möjlighetshorisonten under den kapitalistiska realismen. I en situation där ingenting kan hända blir allting plötsligt möjligt igen.

Bruni De la Motte & John Green Stasistat eller socialistiskt paradis? (utdrag) 2015

[...]

Kultur

Under de fyrtio år som DDR existerade utvecklades en unik DDR-kultur i landet som skilde sig avsevärt från den i väst. Den karaktäriserades av en väldigt fruktbar, om än ibland smärtsam, kamp mellan konstnärlig frihet och kreativitet å ena sidan och de krav partiet och staten försökte diktera å andra sidan.

Ända sedan Sovjetunionens tidiga dagar så lade Bolsjevikerna och senare kommunistpartier över hela världen stor vikt vid betydelsen av kultur och kulturarbetare för byggandet av socialismen. En av de första sakerna som den Sovjetiska armén gjorde i slutet av kriget var att försöka blåsa liv i den kulturella verksamheten i ett krigshärjat och demoraliserat Tyskland. Ryssarna kunde inte förstå hur en sådan kulturellt högtstående nation, ett land som hade producerat en Bach och en Beethoven, en Goethe och en Schiller, kunde ha begått sådana barbariska brott i andra länder. Den Sovjetiska armén hade kulturofficerare knutna till varje bataljon och kriget var knappt över innan de började leta upp kulturarbetare och uppmuntra dem till att plocka upp sina taktpinnar, musikinstrument, pennor och penslar igen. Tillfälliga biografier upprättades, orkestrar formades, teatrar öppnades och bokförlag startades.

Till skillnad från Västtyskland fanns det i den Sovjetiska zonen, och senare i DDR, en tidig betoning på att göra filmer om nazitiden som ett sätt att bilda och informera en nation ovetandes eller i förnekelse av vad

som hade hänt.

Den allra första antinazi- och antikrigsfilmen som gjordes i hela Tyskland var *Die Mörder sind unter uns* (*Mördarna finns mitt ibland oss -1946*) regisserad av Västberlinbaserade Wolfgang Staudte med fullt stöd av Sovjet.

Senare antinazifilmer gjorda i DDR var: *Rat der Götter* (1950) som handlar om IG Farbens produktion av giftgas för användning på koncentrationslägren, *Nacht unter Wölfen* (1963), baserat på en sann historia om en liten judisk pojke som gömdes i ett koncentrationsläger och på så vis räddad. *Werner Holt* (1965) handlar om livet för unga män i Hitlers armé, *Gefrorene Blitze* (1967) handlar om nazisternas utveckling av V2 raketerna; *Ich war Neunzehn* (1968) - en sann historia om en ung tysk som återvänder till Tyskland iklädd röda arméns uniform tillsammans med de segrande ryska trupperna. Nästan två årtionden passerade innan Västtyskland gjorde ett försök till att göra upp med kriget och sitt naziförflutna. Men filmen *Das Boot* (1981) handlar mer om de tyska ubåtsbesättningarnas hjältemod än att förstå den nazistiska ideologin. *Das Schreckliche Mädchen* (1990) var ett sällsynt undantag, precis som *Der Untergang* (*Undergången - 2004*), en film om Hitler.

DDR hade fler teatrar per capita än något annat land i världen och ingen annanstans fanns det fler orkestrar i relation till storleken på befolkning eller territorium. Med 90 professionella orkestrar så hade medborgare i DDR tre gånger så stor tillgång till livemusik än dem i BRD, 7.5 gånger så stor som i USA och 30 gånger så stor som i Storbritannien. DDR var även en av de största i världen i bokutgivning. Detta lilla land med väldigt begränsade ekonomiska tillgångar spenderade, till och med på femtiotalet, dubbelt så mycket som BRD på kulturell aktivitet.

Varje stad i DDR med 30 000 eller fler invånare hade egen teater och biograf samt andra kulturella lokaler. DDR hade ungefär hälften så många teatrar som Förbundsrepubliken, trots att landet hade mindre än en tredjedel så stor befolkning jämfört med BRD (178 jämfört med 346 i Förbundsrepubliken). Subventionerade biljetter till teater och konserter prissattes alltid så att alla hade råd att gå. Många fabriker och institutioner hade regelbundna blockbokningar för sina arbetare som ivrigt utnyttjades. Skolelever från 14 års ålder uppmuntrades också att gå på teater en gång i månaden och skolorna kunde få subventionerade biljetter. Alla teatrar hade permanenta ensembler av skådespelare som

fick en regelbunden lön. Pjäser och operor framfördes på repertoarbasis, vilket gav alla i ensemblen en mängd olika roller.

Alla städer och till och med många byar hade sina egna "Kulturhus", ägda av lokalsamhällena och var öppna för alla att använda. Dessa var platser som erbjöd scenlokaler, verkstadsutrymmen och faciliteter för festliga sammankomster, diskotek, dramagrupper, etc. Det fanns en livlig kultur av lokala musik- och folkmusikgrupper, samt framträdanden av klassisk musik.

Mycket annorlunda från situationen i Västtyskland var den utbredda etableringen av arbetarkulturföreningar i DDR - från litterära kretsar, konstnärsgrepp till keramik- och fotografi-stugor. Dessa uppmuntrades aktivt och fick ekonomiskt stöd av staten, lokala myndigheter eller arbetsplatsen. Diskussioner om böcker och litteratur, ofta tillsammans med författare, var en vanlig företeelse, även i de mest avlägsna byarna.

"Kulturbund" (Kulturförbundet) var en nationell organisation med över en miljon medlemmar som organiserade en rad kulturevenemang runt om i landet, från konserter, föreläsningar om en mängd olika ämnen, till kurser i konstutvärdering.

Förbundet grundades först 1945 som en rörelse för att sammanföra intresserade intellektuella och konstnärer, baserat på en antifascistisk och humanistisk syn, med målet att främja en "nationell återfödelse" och "återvinna världens förtroende och respekt". Från 1949 anslöt sig många mindre kulturgrupper till det nationella kulturförbundet. Snart inrättades "kommissioner" och "arbetsgrupper" för specifika områden: utbildnings-, musik-, arkitektur- och hantverksgrupper, följt av fotografi, press, filateli, konstgrupper och andra. Förbundet hade också sin egen månatliga tidskrift och veckotidning.

Konstformen "socialistisk realism" har alltid kritiserats och hånats i väst, karikatyriserad i de ständigt cirkulerande bilderna av monumentala statyer av muskulösa manliga arbetare och bystiga bondkvinnor i heroiska poser. En sådan syn ignorerar dock de många realistiska konstnärer som inte nödvändigtvis var "hovutnämnda" eller monumentalister, men som valde ett realistiskt uttrycksätt frivilligt.

Vi vet nu att CIA, under höjdpunkten av kalla kriget, spelade en viktig roll i att främja abstrakt konst i väst som en motvikt till "kommunistisk" realism. CIA kunde dra nytta av det faktum att abstrakt konst sågs ner på av partiledningar över hela den kommunistledda världen, där

realistisk konst ansågs bättre kunna representera socialistiska värderingar. Detta ledde till en ofta artificiell polarisering mellan realistisk och abstrakt konst, där den förra karakteriserades i väst som gammaldags och konservativ, och den senare som progressiv och representant för individuell frihet. Inte förvånande innebar det en marginalisering av realistisk konst i väst och en dominans av det abstrakta. Det faktum att mycket av den så kallade "socialistiska realistiska" konsten som de i väst hade tillgång till var statligt beställd och ofta av sämre kvalitet bör inte leda oss till att ignorera att det fanns utmärkta realistiska konstnärer som arbetade i östblocket.

Många konstnärer i de kommunistiska länderna föredrog helt enkelt att placera människor och social verklighet i centrum för sin konst, precis som de flesta muralmålare och många målare i väst. Det bör inte nedlåtande avfärdas direkt. Många fortsatte den starka realistiska traditionen och förde den vidare in i nya sfärer. Det knöt också an till vanliga människor som såg sig själva, sina liv och sina frågor och kritik tas upp av konstnärer. Även om vissa anpassade sig och blev statsstödda konstnärer som ofta producerade medioker konst, följde många andra sin egen väg och deras arbete väckte stort intresse bland folket. Detta kunde ses inte bara inom måleri och skulptur, utan också inom grafik, teater, musik, litteratur och, om än i mindre utsträckning, även inom film.

Ett antal konstnärer avvisade de onödiga ideologiska bojorna samt banala socialistiska realistiska klichéer, och på utställningar av deras verk chockade de ofta partifunktionärerna. Sådana konstnärer främjade ofta en progressiv och uttrycksfullt avancerad form av kritisk realism och en estetik av egen skapelse. De nationella samtida konstutställningarna, som ägde rum vart femte år i Dresden, drog enorma mängder besökare från hela landet och väckte livliga diskussioner. Landet kunde också stoltsera med ett antal konstnärer, författare och forskare av internationellt anseende: fysikern Manfred von Ardenne, samhällsvetaren Jürgen Kuczynski; bildkonstnärer som Fritz Kühn, John Heartfield, Willi Sitte, Werner Tübke och Wolfgang Mattheuer; författare som Christa Wolf, Stefan Hermlin, Stefan Heym, Christoph Hein, Erik Neutsch och Erwin Strittmatter var alla mycket beundrade utanför DDR:s gränser.

Inom teatern var Bertolt Brecht självklart den mest kända. Hans inflytande på teaterpraxis var omfattande i DDR, men också över hela världen. Landet kunde, åtminstone under de tidiga åren, också räkna

med expertis från skådespelare och regissörer från den förnazistiska perioden: Wolfgang Langhof, Wolf Kaiser, Wolfgang Heinz, Fritz Bennewitz och den lysande österrikiska operaregissören Walther Felsenstein – människor kom från hela världen för att se hans spännande produktioner på Komische Oper i Östberlin. Bland dem som blev vuxna efter kriget erkändes Heiner Müller allmänt som en av Tysklands mest innovativa och radikala dramatiker. Det fanns rock- och popband som Silly och Puhdys samt jazzgrupper som verkligen inte var "språkrör" för den statsauktoriserade kulturen. Det fanns också en hel rad enskilda klassiska musiker av världsklass, som dirigenten Kurt Masur, tenoren Peter Schreier och barytonsångaren Olaf Bär, chansonett Gisela May samt framstående orkestrar.

DDR tillhandahöll faciliteter och finansiering för konstnärlig och kreativ teori och praktik. Det fanns amatörkonstcirklar i de flesta samhällen och dessa fick statligt stöd för att utföra sitt arbete. Många författare, musiker och bildkonstnärer åtnjöt en ganska privilegierad tillvaro om de tillhörde de officiellt erkända konstnär- eller författarförbunden. De skulle erbjudas regelbundna välbetalda uppdrag av statliga och lokala myndigheter som gav dem, som kreativa konstnärer, en inkomst att leva på.

Ett antal ledande författare sågs på många sätt som "folkets tribuner" och artikulerade klagomål, kritik och idéer som människor ansåg inte hade någon riktig spridning i den offentliga sfären. Människor engagerade sig aktivt med dessa författare och vice versa. Offentliga uppläsningar av och diskussioner med författare var en regelbunden del av livet i DDR.

En annan myt som ständigt upprätthålls är att eftersom DDR begränsade importen av och tillgången till litteratur från väst så var dess medborgare helt avskurna från den. En rad verk från många samtida författare från väst publicerades i DDR. Faktum är att fler brittiska författare publicerades där än författare från båda Tyskland som publicerades i Storbritannien. DDR-läsare kunde hitta böcker av brittiska författare som Graham Greene och Alan Sillitoe till amerikanska författare som Saul Bellow, Norman Mailer och Ernest Hemingway. År 1981 publicerade DDR 6 000 böcker om året, nästan 17 procent av dessa var översättningar från cirka 40 utländska språk. Det fanns ett brett urval av internationell litteratur tillgängligt och ett antal utländska

filmer visades på biografer. David Childs, i sin bok om Östtyskland, avslöjar myten om att DDR-befolkningen var helt okunnig och dåligt informerad om livet i väst; de flesta av dem kunde ju också dagligen ställa in sig på västtysk radio och TV.

Media

Media i DDR var statsägt och riktlinjerna införda av det styrande partiet var strikta. Det innebar emellertid inte att folk enbart läste, såg eller lyssnade på endimensionell propaganda på TV, film, radio eller tidningar. Medan nyhetsrapporteringen kontrollerades starkt av Tysklands socialistiska enhetsparti fanns det en uppsjö av program som erbjöd underhållning, utbildning, debatter och information.

Det fanns två TV-kanaler i DDR som sände ett brett ämnesurval; nyhetsprogram vilka innefattade specialprogram om nationella angelägenheter och internationell politik, journalfilmer om hälsa, juridik och utbildning, trädgårdsarbete, matlagning, natur, föräldrarådgivning, sexualpolitik, sport, mode, DIY, vetenskap, teknologi och spelfilmer. Det fanns naturligtvis även barn- och ungdomsprogram där den av varje generation älskade godnattsagan *John Blund* är medräknad. Underhållning tog upp en stor del av tablån, speciellt musikprogram men även polisserier (ofta baserade på verkliga händelser som fick dem att framstå som väldigt trovärdiga och gav en insyn i vardagliga konflikter) samt ett brett spann av TV-serier. DDR TV producerade även en rad filmer av enastående kvalitet, både historiska och om samtiden. Således visade *Wege über's Land*, en serie i sex delar, en bys utveckling mellan 1914 till 1950 vilket täckte viktiga perioder i Tysklands historia och hur människor påverkades. Det fanns även förträffliga personporträtt på historiska personer som J. S. Bach och Martin Luther med flera.

Det fanns flera radiostationer, en för nyheter och underhållning, en för i första hand kultur- och utbildningsprogram, en för tonåringar, en lokal station för och om Berlin och en internationell som tillhandhöll information om DDR på flera språk. Ungdomskanalen, D64 (efter den nationella ungdomsfestivalen 1964 då kanalen lanserades), slog ihop världsmusik med livemusik på hög nivå vilket inledde en rad av DT64 ungdomskonserter. Stationens sändningstider ökade regelbundet, så småningom höll sändningarna på 20 timmar om dygnet och började

klockan fyra på morgonen med ett rockprogram och på lördagar sändes internationella hits från bland annat de västtyska, amerikanska och brittiska topplistorerna.

Tidnings- och tidskriftsvärlden i DDR var mycket bredare än vad folk i väst ofta förutsätter. I själva verket fanns det 1770 olika dagstidningar, magasin och tidskrifter med en utgivning på över 40 miljoner exemplar. Enbart för barn fanns det 18 tidningar och magasin. Det fanns även 500 facktidskrifter och 22 teologiska och religiösa skrifter. Det fanns åtta nationella dagstidningar. Den största publicerades av Tysklands socialistiska enhetsparti men det fanns också dagstidningar från de andra fyra partierna i DDR – Tysklands kristdemokratiska union (CDU), Nationaldemokratiska partiet i Tyskland (NPDP), Liberaldemokratiska partiet (LDPD) och Tysklands demokratiska bondeparti. Tidningar publicerades även av Freie Deutsche Jugend (FDJ), Freier Deutscher Gewerkschaftsbund (FDGB) och Deutscher Turn- und Sportbund (DTSB). Dessutom fanns det 29 regionala dagstidningar – en stark tradition i Tyskland.

Regeringen i DDR såg mediernas roll som ett medel för att utbilda sina medborgare och vinna dem till socialismens idé. Därför var radio, television, film och tidningar föremål för övervakning och censur från Tysklands socialistiska enhetsparti. Det betydde dock inte brist på kvalitetsrapportering, program och reportage. Det var alltid en kamp om att testa gränser mellan journalister och filmskapare gentemot partiledningen. Men medan det mesta av nyhetsbevakningen var ganska alldaglig och i enlighet med Tysklands socialistiska enhetspartis ståndpunkter och politik, fanns det många andra områden där ett brett spektrum av journalistik kunde frodas. Särskilt populär var veckotidningen *Der Sonntag*, utgiven av Kulturbund, på grund av dess utforskande essäer och breda täckning av kulturevenemang samt diskussioner om olika levnadssätt. En kritik av det verkliga livet i DDR, om än av det mildare slaget, uttrycktes vanligtvis genom lyssnarbrev, men också i det populära TV-programmet *Prisma*.

Många människor i landet, inklusive medlemmar av det styrande partiet, var ofta frustrerade över DDR:s begränsade parametrar för nyhetsbevakning och informationsförsörjning via media - men ledningen var ovillig att lyssna och svara. I slutändan visade sig Tysklands socialistiska enhetsparti strikta mediapolicy vara mer kontraproduktiv än effektiv. De

flesta medborgare var väl informerade trots den censurerade bevakningen av världsnyheter och rosaskimrande intern rapportering. Till stor del eftersom det fanns möjlighet att ta emot västtyska sändningar på TV och radio, vilka kunde jämföras med vad som sades i DDR:s egna medier. Människor kunde således jämföra och utvärdera och på det sättet få en mer balanserad bild.

DDR hade sina egna filmstudior och producerade ett betydande antal spelfilmer och dokumentärfilmer. Spelfilmsproduktioner, dokumentärer och historiska serier på TV var ofta av hög kvalitet. Således nominerades filmen *Jakob der Lügner*, regisserad av Frank Beyer, för bästa utländska film vid Oscarsgalan, och Rainer Simons film från 1985, *Die Frau und der Fremde*, vann Guldbjörnen vid den 35:e Filmfestivalen i (Väst)Berlin. Barnfilmer höll också en mycket hög standard, särskilt dramatiseringar av sagor och tecknade filmer. Det fanns också ett antal samproduktioner med andra länder, som filmen baserad på Arthur Millers pjäs, *Die Hexen von Salem (Häxdansen)*, med Yves Montand och Simone Signoret i huvudrollerna.

Mycket har skrivits om de filmer som förbjöds i DDR. Detta hände och var ett tecken på partiledningens trångsynthet som fruktade kritik. Det är alltså inte ett godkännande av DDR-censuren att påpeka att sådan verksamhet inte begränsades till bara en del av Tyskland. Västtyskland (BRG) hade sina egna former av politisk censur som oundvikligen användes för att dölja och tysta rapporteringen av nazistiska illdåd. Sålunda förbjöds Lord Russells berömda bok, *Hakkorsets gissel*, som detaljerat beskrev nazistiska krigsförbrytelser. Filmmanus granskades och allt som var kritiskt mot Tysklands nyligen nazistiska förflutna censurerades. DDR-filmer och böcker förbjöds naturligtvis. Till exempel *Ein Tagebuch für Anne Frank* av Joachim Hellwig samt Andrew och Annelie Thorndikes världsberömda dokumentär om nazismens uppgång i Tyskland, *Du und mancher Kamerad* och Wolfgang Staudtes klassiska filmatisering av Heinrich Manns roman, *Der Untertan*. Dessa är bara tre av många filmer som förbjöds att visas i Västtyskland. Även den store italienske regissören Vittoria de Sicas film *I sequestrati di Altona (Fångarna i Altona)*, baserad på Sartres Huis Clos, censurerades och alla hänvisningar till nazisterna togs bort. Alain Resnais korta dokumentär, *Nuit et Brouillard (Natt och dimma)* om nazisternas koncentrationsläger, gjord för att fira 10-årsdagen av krigsslutet, fördömdes av Västtysklands

regering vilken gjorde en officiell klagan till den franska regeringen om att filmens visning "skulle vara ett hinder för försoning mellan de två folken". Som ett resultat drogs filmen tillbaka från tävlingen vid filmfestivalen i Cannes under mycket protester. Under de första fem åren av Förbundsrepubliken förbjöds offentlig visning av flera hundra filmer av politiska skäl, men handlingarna som rör detta är fortfarande hemliga. Allt det här var en del av efterkrigstidens ideologiska kamp, den oundvikliga sammandrabbningen mellan de två systemen, dock är den här aspekten bekvämt bortglömd idag.

Under den korta perioden mellan Murens fall (den 9 november 1989) och DDR:s anslutning till Förbundsrepubliken (den 3 oktober 1990), då DDR fortfarande existerade, njöt medierna av en aldrig tidigare skådad frihet från både partidiktat och kommersiella påtryckningar. Journalister uppskattade sin nya frihet och publiken åtnjöt tillgång till en mängd olika perspektiv. DDR-journalister bevisade att de inte bara var ytterst kapabla att rapportera sanningen och undersöka nyhetsartiklar, utan också kunde driva sina egna medieinstitutioner med kompetens. Med enandet kom denna era abrupt till ett slut: tv- och radiostationer övertogs eller stängdes ner, liksom filmstudior och tidningar. De flesta journalister och filmskapare rensades ut och förlorade sina jobb.

Efter valutaunionen i juli 1990 stängdes nästan alla DDR:s förlagshus och en halv miljon nytryckta böcker makulerades, inklusive verk av klassiska författare, verk av författare som förvisats av fascismen, soffbordsböcker och till och med Bach-partitur. De flesta de DDR-författare som genom åren hade hyllats i väst för sina kritiska skrifter var plötsligt inte av intresse längre och övergavs av de nya ägare som snabbt hade gått in i bokförsäljningsbranschen.

Kristen Ghodsee

Varför kvinnor har bättre sex under socialismen (utdrag)

2018

Till var och en efter hennes behov: om sex

[...]

För att bevisa det skulle jag ha börjat med att skicka en fallstudie från Sovjetunionen som visade att Alexandra Kollontajs idéer om en socialistisk sexualmoral till slut började få fäste i den socialistiska världen på 1970- och 80-talen. Två ryska sociologer, Anna Temkina och Elenda Zdravomyslova, genomförde djupgående, biografiska intervjuer med två grupper av ryska medelklasskvinnor 1997 och 2005. De undersökte generationsförändringarna i hur kvinnor beskrev sina kärleksliv, både under och efter Sovjettiden. Författarnas studie avslöjade fem grundläggande narrativ som kvinnor använde för att diskutera sina heterosexuella relationer med män, vad de kallar "sexuella narrativ"¹: det pro-natalistiska narrativet, det romantiska narrativet, vänskapsnarrativet, det hedonistiska narrativet och det instrumentella narrativet. I intervjuerna från 1997 fann de ryska forskarna att den sovjetiska "tysta generationen" (födda mellan 1920 och 1945) främst kände igen sig i den pro-natalistiska narrativet, att sex var något du utförde i äktenskapet för att få barn. Kärlek och lust hade inget med saken att göra. Och trots att sovjetiska kvinnor återigen hade tillgång till abort efter 1955 samverkade bristen på preventivmedel och den dubbla bördan av både jobb och familjeansvar

1. I originaltexten "sexual scripts", översättaren tolkar det som "narrativ."

för att undertrycka sexualiteten hos många kvinnor. Det råder inga tvivel om det, för den här generationen sög sovjetiskt sex.

Men saker började förändras efter Stalins död. Trots en fortsatt brist på privatliv på grund av bostadsbristen, bristande officiell sexualundervisning och en total avsaknad av erotik (all pornografi var förbjuden) upptäckte Temkina och Zdravomyslova att medelklasskvinnor i storstäder födda mellan 1945 och 1965 beskrev en tydlig förändring bort från det pro-natalistiska narrativet. Trots att den pro-natalistiska synen på sexuella relationen fortsatte råda kompletterades den med två nya sätt att tala om sexualitet: romantik och vänskap. Tillkomsten av det romantiska narrativet var ett resultat av ett större skifte i det sovjetiska offentliga narrativet om sexualitet. I den sena sovjetiska eran började läkare, psykologer och andra experter betona vikten av "äka kärlek", "gemensamma intressen" och "sjärlig enighet" som grund för ett framgångsrikt äktenskap. "Enligt det romantiska narrativet tolkas sexuallivet som en viktig del i att ha starka känslor", skriver de ryska forskarna. "Sex beskrivs som en egenskap av kärlek, romantik och passion. Kärlek är den centrala kategorin i narrativet om sexuell upplevelse." Detta romantiska narrativ om sexualitet är precis vad tidiga socialister såsom August Bebel och Alexandra Kollontaj skulle ha tänkt sig i ett samhälle i vilket ekonomiska överväganden har mindre inflytande på valet av en kärlekspartner.

Det andra sättet att beskriva sex som dök upp bland medelklasskvinnor i den sena sovjeteran är vänskapsnarrativet. Till skillnad från vad vi skulle kalla "friends with benefits" - obundet sex för nöjes skull med en partner av det motsatta könet - var det sovjetiska vänskapsnarrativet beskrivet som att sex förekom i meningsfulla relationer mellan två personer som arbetade tillsammans eller var i samma sociala krets, där partners använder sex som ett sätt att visa ömhet och respekt. Vänskapsnarrativet uppkom troligtvis eftersom kvinnor hade tillgång till egna resurser och inte var beroende av män för att tillgodose sina materiella behov. Eftersom vissa stadskvinnor i Sovjet kände sig säkra i sin ekonomiska position försvann sexualitetens bytesvärde och blev något man delade.

Om sexualekonomisk teori² är rätt spår skulle man anta att intro-

2. "Sexual economics" är, som författaren i tidigare kapitel beskriver, en teori som "utgår från en underliggande kapitalistisk ekonomi där kvinnor har en tillgång (sex) som de kan välja att sälja eller ge bort antingen som sexarbetare eller, mindre öppet men inte mindre transaktionellt, som "sugarbabies", flickvänner eller fruvar. [...] Ju mer möjligheter de har

duktionen av fria marknader och den snabba nedmonteringen av välfärdsstaten efter Sovjetunionens kollaps skulle utlösa en återgång till en världsbild där kvinnors sexualitet återigen är en vara. Och det är precis vad Temkina och Zdravomyslova såg i sina intervjuer under 1997 och 2005 med kvinnor från den post-sovjetiska generationen. Utöver det "hedonistiska narrativet", där sex är rent fysiskt med syfte att uppleva individuell njutning, ofta i kombination med sexleksaker och andra produkter som kan köpas i en kapitalistisk ekonomi (ett frånvarande narrativ, av uppenbara skäl, i Sovjeteran), noterar de uppkomsten av något de kallar "det instrumentella narrativet", som blev allmänt förekommande efter de fria marknadernas tillkomst. "Kommersialiseringen av olika sfärer av det sociala livet, genuspolarisering och ojämlikhet liksom brist på resurser legitimerade det instrumentella narrativet", skriver Temkina och Zdravomyslova. "Det narrativet utgick från att sexualiserad femininet (liksom ung ålder) kunde lönsamt bytas mot materiella ting och andra fördelar. I det här narrativet är äktenskapet representerat som en beräkning." Varufieringen av kvinnors sexualitet i Ryssland kunde observeras i den dramatiska ökningen av sexarbete, pornografi, strategiska äktenskap för pengar och vad författarna kallar "sponsring", att välbärgade män sponsrar en älskarinna. Enligt Temkina och Zdravomyslova uppvisades det instrumentella narrativet "väldigt sällan i berättelsen om det sexuella livet" hos äldre kvinnor som växte upp i Sovjetunionen.

Evidens för förekomsten av det instrumentella narrativet efter 1991 kan också hittas i Peter Pomerantsevs exposé av den blomstrande tillväxten av ryska "golddigger"-skolor. När han studerade en kull i den här speciella formen av utbildningsinstitution i Moskva beskrev han "en hop av seriösa blonda tjejer som tar noggranna anteckningar" eftersom "att hitta en 'sugardaddy' är ett hantverk, ett yrke". Aspirerande golddiggers betalar tusentals dollar i veckan för kurserna med förhoppningen att hitta en "sponsor" som kan försörja dem. För många unga kvinnor är det en bättre investering att träna sig själva i att hitta en rik man än att satsa på universitetsutbildning eller karriär. När de väl tar examen från dessa skolor beskriver Pomerantsev att de här kvinnorna hänger runt på "en konstellation av klubbar och restauranger nästan enbart designade

att tjäna pengar (alltså i samhällen med mer jämställdhet), desto mindre beroende är de av att sälja sex, och desto mer sannolikt har de sex för njutnings skull".

med syftet att sponsorer ska leta efter tjejer och tjejer ska leta efter sponsorer. Männen kallas 'Forbeses' (som *Forbes* lista över de rikaste); tjejerna 'tiolki', boskap. Det är en köparens marknad, det finns dussintals, nej hundratals 'boskap' för varje 'Forbes'. Alltså, återintroduktionen av fria marknader i Ryssland sammanföll med en återgång till varufieringen av kvinnor, speciellt jämfört med den sena Sovjettiden.

*

Konflikten mellan den socialistiska visionen av fri sexualitet och den kapitalistiska idén om varufierad sexualitet kan också observeras i diskussionerna och debatterna gällande återförenandet av de tyska republikerna - Tyska demokratiska republiken (DDR) och Förbundsrepubliken Tyskland (BRD). Tills slutet av andra världskriget var Tyskland en nation, men efter att nazisterna besegrades delade de segrande allierade upp Tyskland mellan sig. I och med början av kalla kriget krackelerade alliansen mellan Stalin och västmakterna. Östtyskland tillföll Sovjetsidan av järnridån under Socialistiska enhetspartiets (SED) enpartistyre.

Delningen av Tyskland skapade ett intressant naturligt experiment avseende kvinnors rättigheter och sexualitet. Befolkningarna i de två länderna var nära identiska i alla avseende förutom skillnaden i politiska och ekonomiska system. Under fyra decennier gick de två tyska republikerna olika vägar, i synnerhet med avseende på konstruktionen av maskulina och feminina ideal. Västtyskarna omfamnade kapitalism, traditionella könsroller och familjeförsörjar-/husmors-modellen av borgerligt monogamt äktenskap. I öst ledde målet med kvinnans frigörelse kombinerad med arbetsbrist till en massiv mobilisering av kvinnor i arbetskraften. Som historikern Dagmar Herzog argumenterade för i sin bok från 2007, *Sex After Fascism*, främjade den östtyska staten aktivt jämlikhet mellan könen och kvinnors ekonomiska oberoende som unika kännetecken för socialism. På så sätt försökte de visa upp sin moraliska överlägsenhet över det demokratiska kapitalistiska väst. Redan på 1950-talet började statliga publikationer uppmana östtyska män att delta i hemarbete och fördela barnomsorgen mer jämlikt med sina fruar, som också var heltidsanställda.

Enligt den tyska forskaren i kulturstudier, Ingrid Sharp, skapade östtyskarna en situation där kvinnor inte längre var beroende av män,

vilket gav dem en känsla av autonomi som uppmuntrade till ett mer generöst manligt beteende i sängkammaren. Om västtyska flickvänner och fruar var missnöjda med deras partners sexuella prestation fanns det få alternativ för dem. Eftersom kvinnor var beroende av män för att försörja sig kunde de i bästa fall försiktigt hinta till sina partners att de skulle vara mer uppmärksamma på deras behov. I öst kunde män som suktade efter sexuella relationer med kvinnor inte räkna med att kunna köpa umgängesrätt för pengar, och hade därför incitament att förbättra sina beteenden. Sharp förklarar: "Skilsmässa i DDR var relativt enkelt och hade få ekonomiska och sociala konsekvenser för parterna. Förekomsten av både giftermål och skilsmässa var betydligt högre än i väst. SED argumenterade för att siffrorna reflekterade ett positivt begär efter äktenskap baserat på kärlek. Förlegade otillfredsställande relationer kunde enkelt upplösas och produktiva relationer kunde enkelt inledas. Det faktum att kvinnor satte igång de flesta skilsmässoprocesserna sågs som ett tecken på deras frigörelse. Till skillnad från i väst var kvinnor inte tvingade av ekonomiskt beroende att stanna kvar i äktenskap de inte längre uppskattade.

Kvinnors ekonomiska oberoende och den följande nedgången av relationer baserade på ekonomiskt utbyte stärkte de östtyska påståendena att socialister hade mer tillfredsställande privatliv. Men snarare än att fokusera på kärlek, som Alexandra Kollontaj skulle ha gjort, ansträngde sig östtyska forskare för att visa att deras landsmän hade mer frekvent och mer tillfredsställande sex. De argumenterade för att det socialistiska systemet förbättrade folks sexliv just på grund av att sex inte längre var en vara som köps eller säljs på den öppna marknaden. Herzog observerar: "Det mest angelägna i öst var att visa medborgarna att socialism ger de bästa förhållandena för varaktig lycka och kärlek. (Faktum är att östförfattare ofta pekade på att sexuella relationer var mer kärleksbaserade och därmed mer hedervärda i öst än i väst just därför att under socialismen behövde kvinnor inte 'sälja' sig till äktenskap för att kunna försörja sig.)".

Eftersom östtyska forskare fokuserade på sexuell tillfredsställande, och speciellt kvinnlig tillfredsställande, genomförde de en uppsjö empiriska studier för att försöka visa socialismens överlägsenhet i sängkammaren. Med tanke på de metodologiska utmaningarna som diskuterades i föregående kapitel visar dessa studier på viss spännande evidens för att

folk hade bättre sex under socialismen. Exempelvis publicerade Kurt Starke och Walter Friedrich en bok 1984 om sina forskningsresultat gällande kärlek och sexualitet bland östtyskar yngre än 30 år gamla. Författarna visade att DDR-ungdomen, både män och kvinnor, var mycket tillfredsställda med sina sexliv och att två tredjedelar av unga kvinnor uppgav att de "nästan alltid" fick orgasm, och ytterligare 18 procent att de fick orgasm "ofta". Starke och Friedrich hävdade att den här nivån av personlig tillfredsställelse i sängkammaren var resultatet av en socialistisk livsstil: "känslan av social trygghet, jämlik utbildning och jämlika sociala skyldigheter samt jämlika rättigheter och möjligheter att delta och påverka samhällslivet".

Efterföljande studier skulle senare bekräfta resultaten. 1988 utförde Kurt Starke och Ulrich Clement den första jämförande studien av självrapporterade sexuella upplevelser mellan öst- och västtyska kvinnliga studenter. De såg att östtyska kvinnor uppgav att de njöt av sex mer och fick orgasm mer frekvent än deras motsvarigheter i väst. En annan studie från 1990, som jämförde sexuella attityder bland ungdomar i de två tyska republikerna, fann att mäns och kvinnors preferenser var mer i fas med varandra i DDR än bland kvinnor och män i väst. Exempelvis visade en enkät att 73 procent av östtyska kvinnor och 74 procent av östtyska män ville gifta sig. Det kan kontrasteras mot att 71 procent av kvinnorna i väst önskade gifta sig, men bara 57 procent av männen – en skillnad på 14 procentenheter. En annan enkät om sexuella erfarenheter blottade mycket högre nivåer av självrapporterad sensuell njutning hos östtyska kvinnor. På frågan om de känt sig tillfredsställda efter sitt senaste kärleksmöte svarade 75 procent av DDR-kvinnor och 74 procent av DDR-män ja, jämfört med 84 procent av BRD-män och ynka 46 procent av BRD-kvinnor. Avslutningsvis blev respondenterna tillfrågade om de kände sig "lyckliga" efter sex. Bland östtyska kvinnor höll 82 procent med, medan endast 52 procent av västtyska kvinnor uppgav att de kände sig "lyckliga". Omvänt var endast 18 procent av DDR-kvinnor inte "lyckliga" efter sex, jämfört med nästan hälften av de tillfrågade kvinnorna i BRD.

När BRD och DDR förenades under den västtyska konstitutionen 1990 kolliderade de två samhällenas sexualkulturer och blev ämnet för många pågående debatter och missuppfattningar. Ingrid Sharp studerade även "den sexuella tyska föreningen" och argumenterade för att män i

väst till en början fetischerade idén om den passionerade östtyska kvinnan. ”Hårda data”, skriver Sharp (utan åsytan på en ordvits), ”till synes bekräftade en större sexuell lyhördhet bland kvinnor i öst. En enkät om kvinnors sexuella aktiviteter utförd av Gevis-institutet i Hamburg för magasinet *Neue Revue* visade att 80 procent av östtyska kvinnor alltid fick orgasm, jämfört med 63 procent av kvinnorna i väst... Studiens kontext var det ideologiska kriget mellan öst och väst, att kalla kriget kastades ut på den sexuella arenan med orgasmpotential som ersatte kärnvapenpotential”. Således visar Sharp att de fortsatta påståendena från sexologer i öst om DDR-kvinnors mer omfattande sensuella njutning länkade till kvinnors ekonomiska oberoende och självförtroende hotade västtyskars känsla av överlägsenhet. Västtysk media angrep idén att något skulle kunna vara bättre i öst, vilket inledde det Sharp kallade ”Det stora orgasmkriget”.

Den pågående debatten om jämförande sexuell tillfredsställelse bland öst- och västtyskar inspirerade historikerna Paul Betts och Josie McLellan att utforska ämnet ytterligare. Den sistnämndas bok från 2011, *Love in the Time of Communism*, ger ett 239-sidigt begrundande av ämnet. Betts och McLellan bekräftar idén att kvinnlig ekonomiskt oberoende bidrog till en unik, icke-varufierad och kanske mer ”naturlig” eller ”fri” form av sexualitet som florerade i öst, vilket ger trovärdighet till idén att sexual-ekonomisk teori ger en bra beskrivning av sexuella marknader, men bara i kapitalistiska samhällen. Men som Betts och McLellan påpekar fanns det också andra faktorer som bidrog till skillnader i sexuella kulturer. För det första spelade kyrkan en mycket starkare roll i att reglera moralen och sexualiteten i väst än i sekulära och ateistiska öst (även om det är viktigt att påpeka att det i studien från 1984 av Starke och Friedrich inte fanns några skillnader mellan ateister och de som uppgav att de har en religiös tillhörighet i sina svar). Likväl omfamnade västtysk kultur definitivt den protestantiska och den katolska kyrkans traditionella könsroller i mycket högre utsträckning än i öst. För det andra uteslöt DDR-regimen, i egen- skap av sin auktoritära natur, den offentliga sfären för östtyskarna, vilka svarade genom att retirera till den privata sfären, där de skapade mysiga, oideologiska privatliv som ett sätt att ta tillflykt från den annars allomfattande staten. För det tredje fanns det mindre att göra i öst jämfört med de många kommersiella distraktionerna i väst, så folk hade troligtvis mer tid till sex. Och slutligen, den östtyska regimen uppmanade folk till

att njuta av sitt sexliv som ett sätt att distrahera dem från enformigheten och den relativa bristen i den socialistiska ekonomin och till följd av reserestriktionerna.

Vidare, likt Kollontajs var Östtysklands idé om sexualitet konservativ jämfört med våra moderna mått. Homosexuella, även om de inte var öppet förföljda, levde liv begränsade till den privata sfären. Och trots att staten försökte övertyga män att hjälpa till hemma utförde östtyska kvinnor majoriteten av hemarbetet. Trots tillgången på p-piller och abort, som i samtliga socialistiska stater, var synen i DDR starkt pronatalistiskt. Att föda barn sågs som en skyldighet för östtyska kvinnor, och socialister tenderade till att se sex som något som till slut skulle leda till äktenskap och barn. Slutligen, även om de ville att sex skulle vara njutbart för både män och kvinnor var staten aldrig för ohämmad promiskuitet eller ”hedonistiskt” sex. Sex var tänkt att vara ett uttryck för kärlek och ömhet mellan jämlika kamrater.

Trots dessa viktiga brasklappar upplevde många östtyskar att deras sexualitet före 1989 var mer spontan, naturlig och glädjefylld jämfört med den kommersialiserade och instrumentala sexualiteten som kom när de upptogs av Västtyskland. I stället för att försöka bevara de bästa aspekterna av de bägge systemen och överge de dåliga delarna ledde den tyska återföreningen till ett raderande av den östtyska livsstilen innefattandes kvinnors ekonomiska oberoende. Införandet av kapitalistiska marknader betydde också en radikal omvärdering av människovärdet. ”Otvivelaktigt var det mest förödande för före detta öst förlusten av ekonomisk trygghet och att människovärde nu skulle mätas primärt med pengar”, skriver Herzog. ”Östtyska medborgare kände enorm oro till följd av förlust av jobb och socialt skyddsnät, ökande hyror och osäker framtid [...] Genom 1990-talet formulerade östtyskar (homo- liksom heterosexuella) gång på gång övertygelsen att sex i öst hade varit mer genuint och kärleksfullt, mer sensuellt och mer tillfredsställande – och mindre grundad på självuppfyllande – jämfört med västtyskt sex.

*

Upplevelserna från vissa av de statssocialistiska staterna i Östeuropa antyder att sexuella relationer under socialismen var något annorlunda, och att åtminstone en viktig faktor i detta var det sociala skyddsnätet som in-

troducerades för att verka för kvinnlig ekonomisk självständighet. Även om den politiken aldrig helt och hållet genomfördes, och delvis implementerades för att uppnå den socialistiska ekonomins utvecklingsmål, blev resultatet att kvinnor var mindre beroende av män ekonomiskt och därmed kunde lämna otillfredsställande relationer enklare än kvinnor i väst. Dessutom förespråkade socialistiska stater, i varierande utsträckning, idén att sexualitet ska avskiljas från ekonomiskt utbyte, och i de östtyska och tjeckoslovakiska fallen påstod politiker och läkare öppet att det gjorde relationer mer "autentiska" och "uppriktiga" än i väst. I länder som Polen och Bulgarien stödde medicinska experter idén att kvinnors sexuella njutning var viktigt för hälsosamma relationer och spridde offentligt utbildningsmaterial (böcker, pamfletter, artiklar med mera) för att undervisa män om grundläggande kvinnlig anatomi. (Jämför detta med USA där många unga än i dag inte får tillräcklig utbildning i hur man undviker graviditeter, och än mindre utbildning kring spörsmål om kvinnlig njutning.)

Idén att mer egalitära relationer kan leda till bättre sex har fortsatt intressera forskare globalt. I exempelvis USA verkar en studie som använder data insamlad från sent 1980-tal till tidigt 1990-tal antyda att män och kvinnor som delar på hemarbetet hade sex mer sällan än de som sällade sig till med traditionell fördelning av hushållsarbete baserat på kön, eftersom att uppträda i enlighet med olika könsroller verkade öka den sexuella attraktionen. Men en efterföljande studie, "Den köns-mässiga fördelningen av hushållsarbete och pars sexuella relationer: En omvärdering", gick tillbaka till originaldata och jämförde den med ny data insamlad 2006 från låg- och medelinkomsthushåll med minst ett barn. Författarna fann att paren hade sex oftare om barnomsorgen delades mer jämlikt. Forskare argumenterade för att i och med att amerikanska könsroller förändrades under åren däremellan accepterade fler arbetar- och medelklassmän och kvinnor idén att män bör hjälpa till hemma. Upplevelsen av rättvisa i fördelningen av hushållsarbetet har blivit centralt i pars intimitet och artikelförfattarna hävdar att "sex har inte enbart ett värde som en könslig prestation utan även som ett sätt att visa kärlek och ömhet. På så vis har par oftare och mer högkvalitativt sex när de är nöjda med sin relation".

En annan longitudinell studie med 1 338 heterosexuella tyska par som hade varit tillsammans i snitt tio år (av vilka 69 procent var gifta)

styrkte att upplevelsen av en rättvis fördelning av hushållsarbetet ledde till färre förbittringar i relationen. Studien utformades för att undersöka relationen mellan "den manliga partners bidrag till hushållsarbetet och sexuell funktion" över en femårsperiod. Enligt forskarna "var resultatet en tydlig skildring: när män bidrar mer rättvist till hushållsarbete upplever paren mer frekvent och njutbart sex i framtiden". Och eftersom östtyskar fortfarande verkar bidra mer i hemarbetet än deras västtyska motsvarigheter verkar det som att statssocialismens arv fortsätter att inflyra det intima livet i sängkammaren.

Oavsett vilken den ideala arbetsfördelningen är i hushållet är problemet med samtida sexualitet att de flesta mänskliga relationer formas i en social kontext fyllt med ekonomiskt tänkande och mättat med stress. Vi borde inte behöva leva under auktoritära regimer för att få kärleksfulla relationer baserade mer på ömsesidig ömhet än på materiellt utbyte. Den nuvarande marknaden för sexualitet är fylld med många unga män och kvinnor som lever med ekonomisk oro och rädsla för framtiden. En av mina tidigare studenter berättade att många av hennes vänner och kollegor i 25-årsåldern tar antidepressiva för att uthärda det dagliga livet. Dessa läkemedel kontrollerar ångesten men förstör ofta libidon vilket gör unga män och kvinnor till plikttrogna arbetsnarkomanrobotar med marginell tid eller lust för romantik. Kulturteoretikern Mark Fisher har argumenterat för att den försämrade psykiska hälsan i väst kan härledas till den prekära situationen i det kapitalistiska ekonomiska systemet. Liksom klimatförändringarna och ekologisk förfall är den exploderande förekomsten av depression och ångest negativa externaliteter³ av ett system som reducerar människovärdet till sitt bytesvärde.

Oavsett om vi gillar det eller inte så varufierar kapitalismen nästan alla aspekter av våra privatliv, precis som den sexualekonomiska teorin förutser. Personliga relationer kräver tid och energi av oss när vi kämpar för att få ihop det i den prekära gigeekonomin. Vi är ofta utmattade och uttömnda, ovilliga att investera de nödvändiga emotionella resurserna för att upprätthålla kärleksfulla relationer utan kompensation. Jag är alltid chockad över förekomsten av unga, universitetsutbildade kvinnor och

3. Externaliteter är ett nationalekonomiskt koncept som innebär att en ekonomisk transaktion påverkar nyttan för en tredje part, antingen positivt eller negativt. Exempelvis en fabrik som släpper ut föroreningar. Övers. anm.

män som letar efter "sugardaddies" och "sugarmommies" på hemsidor såsom Seekingarrangement.com, eller att de registrerar sig på eskort-agenturer för att ha råd att köpa mat. Alla relationer kräver visst emotionellt arbete, och unga människor lär sig att de lika gärna kan få betalt för det.

Många kommer hävda att det inte är något moraliskt fel med sexarbete och att det bör bli legaliserat, skyddat och fackligt organiserat, och att de som frivilligt väljer arbete i den sektorn av ekonomin ska bli rättvist kompenserade. Sexarbete existerade långt före utvecklingen av kapitalismen, det fortsatte i varierande grad i de statssocialistiska länderna och det kommer tveklöst existera i någon form långt in i framtiden. Men, en stor del av det öppna sexarbetet, liksom mer subtila former av varufierad sexualitet till försäljning, är resultatet av ett ekonomiskt system som erbjuder liten materiell trygghet för kvinnor, och uppmuntrar alla människor att förvandla allt de har (deras arbete, deras rykte, deras känslor, deras kroppsvätskor och äggstockar med mera) till en produkt som kan säljas på en marknad där priser bestäms av utbud och efterfrågan. Den här formen av amoröst utbyte är inte sexpositivt stärkande av kvinnor, utan ett desperat försök att överleva i en värld med få sociala skyddsnet.

*

Om vi tar den sexualekonomiska teorin som en extrem modell för hur sexualitet fungerar i en kapitalistisk ekonomi, och sedan beaktar vi erfarenheterna av den andra extremen, den statssocialistiska modellen, så kan det hjälpa oss att fundera kring en möjlig väg framåt mot något som kombinerar de positiva aspekterna av båda modellerna samtidigt som man tar avstånd från det uppenbart negativa. Genom att implementera socialistisk politik för att öka möjligheterna för kvinnors sysselsättning och ledarskap (genom jobbgarantier eller någon form av kvotering) tillsammans med statsstödda program för föräldraledigheter och subventionerad barnomsorg, kommer kvinnor bli tvingade att sälja sin sexualitet för att möta basala behov i lägre utsträckning. Enbart allmän sjukvård skulle bidra mycket till att minska kvinnors ekonomiska beroende av män. Utbyggnaden av ett allmänt sjukvårdssystem är väldigt långt ifrån ett införande av någon form av auktoritarism, oavsett vad högerens

besserwissrar vill att vi ska tro. Det amerikanska sjukvårdssystemets kritiker pekar ofta på att arbetsgivarbaserad sjukvård låser in arbetare på jobb de hatar eftersom kostnaderna av individuella sjukvårdsförsäkringar är begränsande. Men det nämns sällan att fruarna som är beroende av sina män låses in i sina äktenskap eftersom vårt sjukvårdssystem ger dem tillgång till medicinsk vård genom deras män. Vid skilsmässa förlorar kvinnan tillgång till sin exmans arbetsgivarbaserade försäkring och lämnas åt sitt eget öde.

Amerikaner dyrkar frihet och valfrihet, men vissa grundläggande aspekter av vårt ekonomiska system berövar vanligt folk från möjligheten att ta beslutet att lämna ett otillfredsställande arbete eller en relation eftersom de skulle kunna förlora tillgången till basal sjukvård. "Den här lemlästningen av individer anser jag vara kapitalismens värsta ond-ska", skrev Albert Einstein i sin artikel "Varför socialism?" från 1949. Som boende i Princeton, New Jersey, de sista åren av sitt liv ansåg Einstein att "det kapitalistiska samhällets ekonomiska anarki" underminerar grundläggande mänskliga friheter, vilka skulle kunna återställas om amerikaner omfamnade vissa aspekter av socialismen. Och det finns många politiska möjligheter för oss, varav viss politik är rådande i europeiska socialdemokratier i dag, att utöka vår egna personliga frihet.